A. Cihat Kürkçüoğlu

RUHA'dan URFA'ya

1780 - 1980

ŞANLIURFA BELEDİYESİ, Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları
1990

A. Cihat Kürkçüoğlu

RUHA'dan URFA'ya

1780 - 1980

ŞANLIURFA BELEDİYESİ, Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları
1990

Dizgi ve Baskı :
SEMİH OFSET MATBAACILIK LTD. ŞTİ.
Ankara - 1990

Göreve başladığımız günden beri şehircilik hizmetlerimiz yanında kültürel hizmetlere de önem veren Belediyemiz, turizme yönelik olarak bastırmış olduğu afiş ve broşürlerle kentimizin dini turizm potansiyelini tanıtmaya, 11 Nisan kurtuluş bayramlarımızda, Üniversitelerimizden ilim adamlarımızın iştirak ettiği "Urfa Kurtuluşu ve Tarihi" konulu sempozyumları düzenleyerek Şanlıurfa tarihini gün ışığına çıraktmaya, ünlü divan şairi Urfa'lı Nabi'nin ölüm yıldönümlerinde anma toplantıları tertipleyerek bu şairimizin bilinmeyen bir çok yönünü değerli edebiyatçılarımızın tebliğleriyle aydınlığa kavuşturmaya çalışmış, şairimiz adına açtığı Belediye kütüphanesi ile Şanlıurfa'mızın bu alandaki büyük bir ihtiyacını karşılamıştır.

11 Nisan Kurtuluş Bayramlarını Şanlıurfa'lıların şanlı destanlarına yaraşır şekilde bir kültür şenliği havasına kavuşturmaktan, ilk kez belediyemiz bünyesinde kurulan Kültür ve Eğitim Müdürlüğü ile Konservatuvar Müdürlüğüne; Şair Nabi'nin İstanbul Üsküdar'daki mezarının ayağa kaldırılmasından, Halepli Bahçesindeki Şair Sakıp Efendi Köşkünün restore edilmesine; Şanlıurfa'lı araştırmacı ve yazarların kültür tarihimize ışık tutan bir çok eserini Şair Nabi Kütüphanemiz bünyesine satın alarak halkımızın hizmetine sunulmasından, ilimizi tanıtıcı renkli fotoğraf ve yağlıboya resim sergilerinin Ankara, İzmir ve İstanbul'larda açılmasına kadar kültür alanındaki hizmetlerimizi daha da çoğaltarak sıralamamız mümkündür.

Belediyemiz kültür hizmetleri zincirinin bir halkası niteliğinde olan elinizdeki bu değerli eser, Şanlıurfa'mızın yetiştirdiği sanat tarihçisi A. Cihat Kürkçüoğlu tarafından uzun yıllar süren bir araştırma neticesinde titizlikle hazırlanarak kültür tarihimizin hizmetine sunulmuştur.

Kaybolmuş mimari eserlerimizin ve diğer kültür değerlerimizin tarihini fotoğraflarla bizlere sunan sayın Kürkçüoğlu'nu bu çalışmasından dolayı kutluyor ve başarılarının devamını diliyorum.

Şanlıurfa ve Şanlıurfa'lılar daha güzel hizmetlere layıktır.

Refah, mutluluk ve saadetler dileğimle saygılar sunarım.

Hizmet bizden, tevfik Allah'tandır.

İBRAHİM HALİL ÇELİK
Şanlıurfa Belediye Başkanı

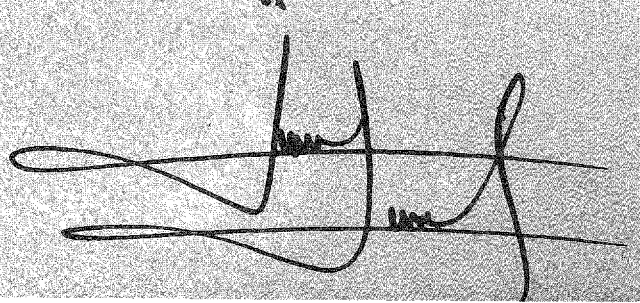

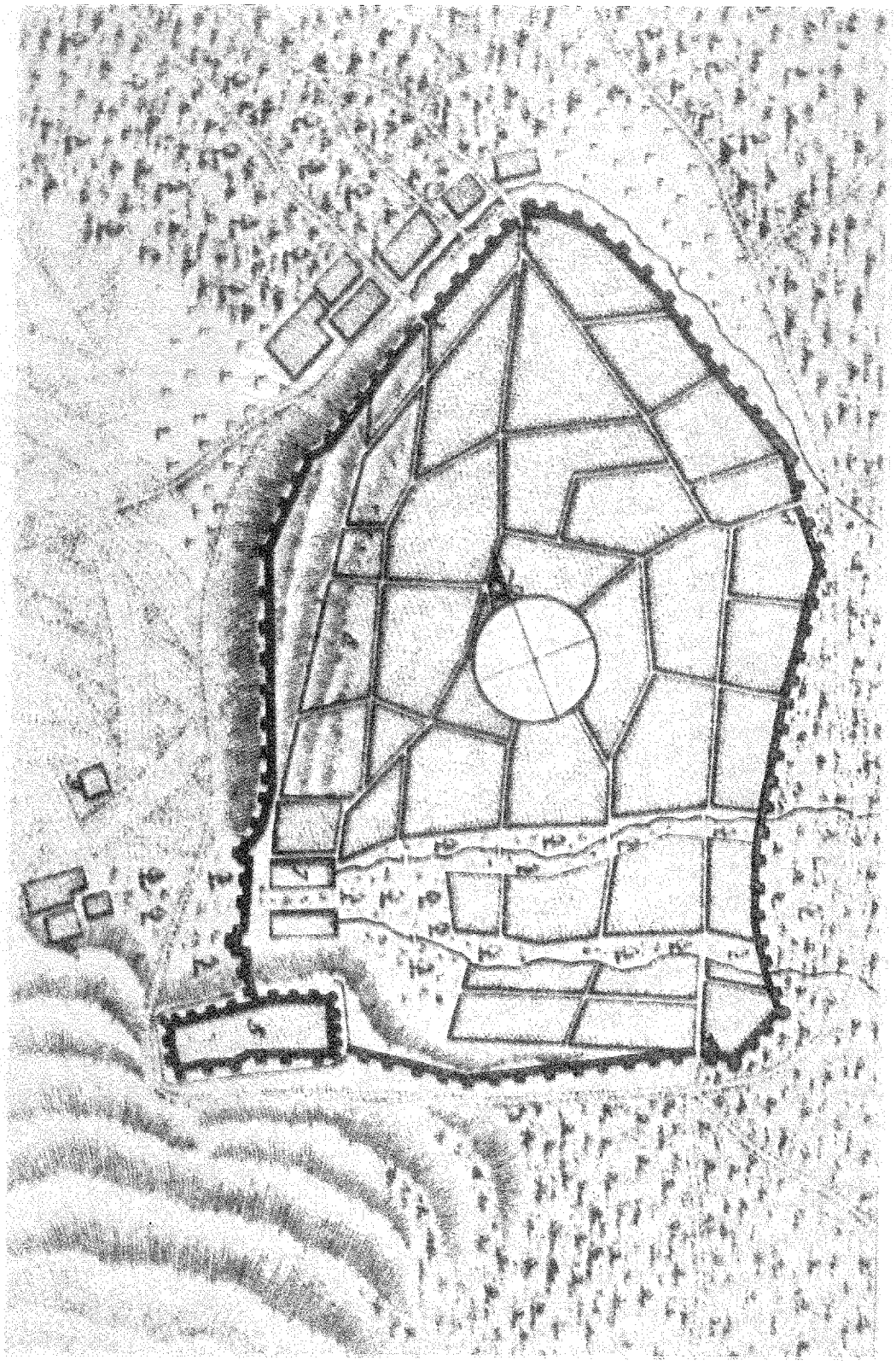

Resim 1
Şanlıurfa kent planı (18. yüzyıl ortaları). Gravür. Niebuhr, C.: Voyage en Arabie et en d'utres pays circonuoisins. Amsterdam: S.J. Baalde, 1780. Cilt 2., s. 330.
Planda sur kapılarından kuzeydeki Samsat Kapısı, Saray Kapısı; kuzeydoğudaki Bey Kapısı (Kısas Kapısı); güneydoğudaki Harran Kapısı gösterilmiştir. İçkalenin kuzeybatısında görülen yapılar grubu bugünkü Yakup Kalfa İlkokulunun yerinde bulunan Sergis (Hıdır İlyas) kilisesidir.

Eserler servet ve sanatkarlıkla meydana getirilebilir, ama tarihe maledilemez. Tarihe maletmek ise zamana aittir. İşte binlerce yılın tarihileştirdiği, abideleştirdiği müze şehir Reha, Urfa, Şanlıurfa... Mazinin bugünüdür Şanlıurfa. Tarihten, kültür ve medeniyetlerden süzüle süzüle öz olmuş bize ulaşmış.

Ancak kırk-elli yıl içinde kayıplara uğramış, kimliğinden kaybetmiştir. Çok mevzii ve sayılı onarma ve korumalar hariç tamamen yokolma ile yüzyüze bu abidevi şehri fotoğraflarla tesbit ederek geçen yıl bir albüm halinde yayınlamıştık. Elinizdeki bu ikinci albüm ise bugün "yerinde yeller esen" değil, betonlaşan kesitleri dünkü halleri ile size tanıtacak.

Bu vesile ile şunu söyleyelim ki, gerek tarihi kentsel dokuyu ve gerekse yapıları korumak ve onarmak yerel bir yönetimin gücünün üstündedir. Bu devletin imkanlarını kullanarak başarılacak bir konudur. Bugünkü şekliyle "Kültür ve tabiat varlıklarını koruma"nın mümkün olamayacağı görülmüştür. Sit Alanı ilan etmenin, tescil etmenin sadece dosyalarda kaldığı, pratikte koruma olmadığı, çeşitli zamanlarda tesbit edilmiştir.

Bizim kanaatimizce kentlerin tarihi dokularının korunması, sit alanlarının korunması ve eserlerin tahribatlardan kurtulması için şöyle bir uygulama olabilir:

1- Kamu kurum ve kuruluşları bu eser ve alanları satın alarak lokal, kantin, kafeterya, (hatta depo, anbar) ve misafirhane olarak kullanabilirler. Böylece hem onarım hem de bakımları yapılır. Uygulama her kuruluşa bir kanuni zorunluluk olarak yüklenir.

2- Her turistik tesis kendi proje maliyetinin belli bir yüzdesini (% 15-20) kadar bu yapılardan satın alarak onarmak ve kullanmak zorunda tutulur.

3- Bu yapıları bozmadan kazanç gayesi ile kullanacaklara yeteri kadar destek sağlanır.

Her kamu kuruluşu, her turistik tesis ve şahıs ikişer tanesine bu şekilde sahip çıkarsa Şanlıurfa'da yüzelli-ikiyüz kadar yapıya sahip çıkılmış olur ki, bu teselli edici bir rakamdır.

İstimlak bedelleri ise nakit olarak değil hazineye ait gayr-ı menkullerle ödenir. Bütçeye de maddi bir yük getirmez.

Bu eser, kaybedilenlerin geri gelmeyeceğini bir daha hatırlatır ve geleceğe dönük tedbirlere vesile olursa Belediyemiz önemli bir hizmeti yerine getirmiş olacaktır.

Mehmet Oymak
Belediye Başkanı
Yardımcısı

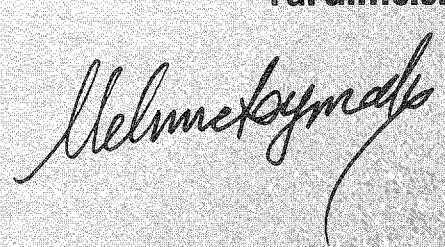

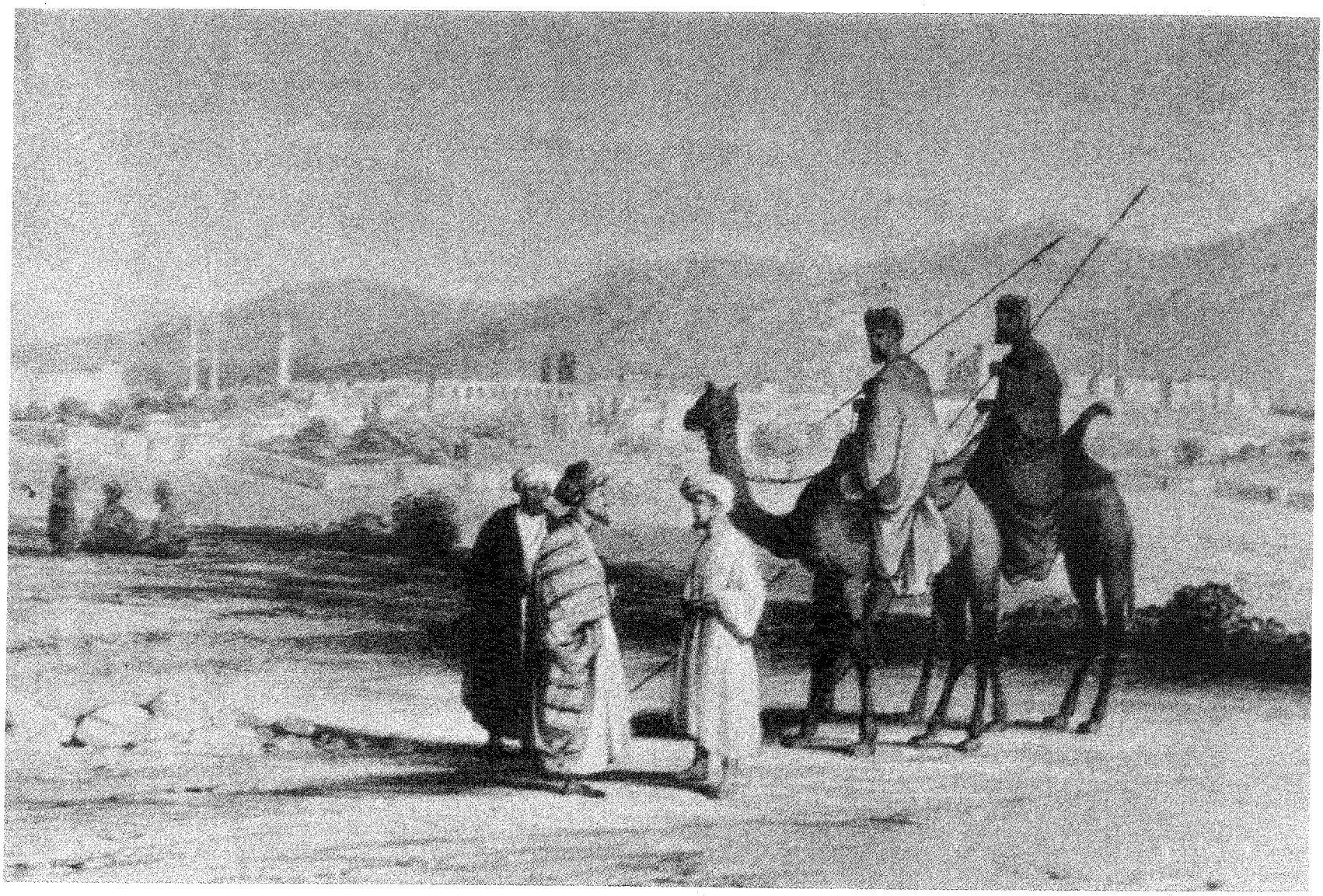

Resim 2
19. yüzyıl ilk yarısında Şanlıurfa'nın genel görünüşü. Taşbaskı. Çizim: Escourt. Chesney: The expedition for the survey of the rivers Euphrates and Tigris, carried on by order on the British Government, in the years 1835, 1836 and 1837. London: Longman, etc., 1850. - Cilt 1., s. 114.
Bu gravür Urfa'nın 1830'lardaki genel görünümünü vermesi ve tek örnek olması bakımından önem taşımaktadır. Kenti çevreleyen surların da gösterildiği gravürün bakış noktası tespit edilememiştir.

ÖNSÖZ

Binlerce yıllık tarihi bir geçmişe ve köklü bir kültür yapısına sahip olan Şanlıurfa'nın mimari dokusu, tarih boyunca belli aralıklarla silinmiş, bu tarihi kente hakim olan her yeni kültür kendi mimari eserlerini geçmiş kültürlerin yapıları üzerine yükseltmiştir.

İslâm kültür ve medeniyetinin Urfa'ya hakim olmasından sonra da söz konusu değişim devam etmiş, bu medeniyetin inanç ve geleneklerinden doğan cami, medrese, han, hamam gibi anıtsal yapılar ile evler gibi sivil mimarlık örnekleri kendilerinden önceki mimarinin üzerinde yeni bir doku oluşturmuşlardır. İnsan unsurunun ve dolayısıyla kültür yapısının tamamen değişmesine paralel olarak doğan bu dokunun çağımızda aynı kültüre sahip bizler tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılmasının nedenini anlamak oldukça güçtür.

Günümüzde, nüfus artışı ve teknolojik gelişmeler tarihi mimari dokuyu zorunlu bir şekilde ortadan kaldırma nedeni olarak gösterilmekte ve bu yanlış değerlendirme doğrultusunda ecdat yadigarı mimari eserlerimiz üzerine yükseltilen beton blokları Urfa'nın tarihi kimliğini bozmaktan da öte ortadan kaldırmaya yönelik olmaktadır.

Oysa dünyada gelişmekte olan yeni teknolojilerin, mimari mirası ortadan kaldırmaktan ziyade korunması ve değerlendirilmesi yönünde kullanılması daha mantıklı olacaktır. Zira günümüz dünyasında, kültür miraslarına bir milletin malı olmaktan da öte bütün dünya milletlerinin ortak malı gözüyle bakılmakta ve bunların korunmaları yönünde müşterek çalışmalar yapılmaktadır.

Durum böyle iken, yeniden ortaya konulması mümkün olmayan mimari eserlerle yüklü tarihin Urfa'sını ortadan kaldırmaya hiç bir kuşağın gelecek adına hakkı yoktur.

Yirmi yıllık bir araştırma neticesinde çeşitli kaynaklardan toplayabildiğim ve bu kitapta sunmuş olduğum 244 adet fotoğrafa

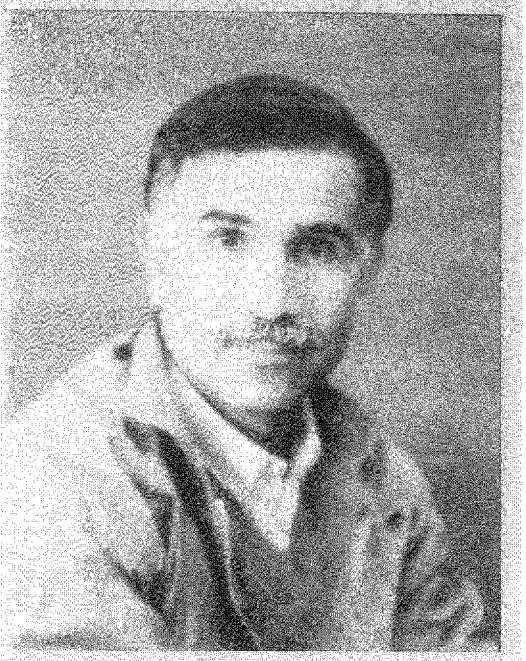

bakıldığında zihinlerde "Tarihin Urfa'sını yıkarak bizlere beton yığınları bırakan kuşakların da buna hakkı yoktu" düşüncesini oluşturabildiysem kendimi mutlu hissedeceğim.

Fotoğraf toplama çalışmalarım sırasında kütüphanelerinden yararlandığım Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Şanlıurfa Kütüphanesi ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi yetkililerine, arşivlerini bana açan sayın İbrahim Halil Çelik, Mehmet Oymak, Dr: Burhan Vural, Ali Kayısı ve Müslüm Akalın'a, kitabın baskısını gerçekleştirerek fotoğraflarla Urfa kültür tarihini yazmama fırsat veren Şanlıurfa Belediyesine teşekkürlerimi arzetmek isterim.

Dileğim, "Zararın neresinden dönülse kârdır" düşüncesinden hareketle, elde kalan mevcut kültür değerlerimizin GAP'ın bölgemize getireceği kentleşme ve sanayileşmenin tahribinden korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasıdır.

Saygılarımla.

A.Cihat Kürkçüoğlu
Dicle Üniversitesi
Müh. Mim. Fakültesi
Öğretim Görevlisi

ÖNSÖZ

Binlerce yıllık tarihi bir geçmişe ve köklü bir kültür yapısına sahip olan Şanlıurfa'nın mimari dokusu, tarih boyunca belli aralıklarla silinmiş, bu tarihi kente hakim olan her yeni kültür kendi mimari eserlerini geçmiş kültürlerin yapıları üzerine yükseltmiştir.

İslâm kültür ve medeniyetinin Urfa'ya hakim olmasından sonra da söz konusu değişim devam etmiş, bu medeniyetin inanç ve geleneklerinden doğan cami, medrese, han, hamam gibi anıtsal yapılar ile evler gibi sivil mimarlık örnekleri kendilerinden önceki mimarinin üzerinde yeni bir doku oluşturmuşlardır. İnsan unsurunun ve dolayısıyla kültür yapısının tamamen değişmesine paralel olarak doğan bu dokunun çağımızda aynı kültüre sahip bizler tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılmasının nedenini anlamak oldukça güçtür.

Günümüzde, nüfus artışı ve teknolojik gelişmeler tarihi mimari dokuyu zorunlu bir şekilde ortadan kaldırma nedeni olarak gösterilmekte ve bu yanlış değerlendirme doğrultusunda ecdat yadigarı mimari eserlerimiz üzerine yükseltilen beton blokları Urfa'nın tarihi kimliğini bozmaktan da öte ortadan kaldırmaya yönelik olmaktadır.

Oysa dünyada gelişmekte olan yeni teknolojilerin, mimari mirası ortadan kaldırmaktan ziyade korunması ve değerlendirilmesi yönünde kullanılması daha mantıklı olacaktır. Zira günümüz dünyasında, kültür miraslarına bir milletin malı olmaktan da öte bütün dünya milletlerinin ortak malı gözüyle bakılmakta ve bunların korunmaları yönünde müşterek çalışmalar yapılmaktadır.

Durum böyle iken, yeniden ortaya konulması mümkün olmayan mimari eserlerle yüklü tarihin Urfa'sını ortadan kaldırmaya hiç bir kuşağın gelecek adına hakkı yoktur.

Yirmi yıllık bir araştırma neticesinde çeşitli kaynaklardan toplayabildiğim ve bu kitapta sunmuş olduğum 244 adet fotoğrafa

bakıldığında zihinlerde "Tarihin Urfa'sını yıkarak bizlere beton yığınları bırakan kuşakların da buna hakkı yoktu" düşüncesini oluşturabildiysem kendimi mutlu hissedeceğim.

Fotoğraf toplama çalışmalarım sırasında kütüphanelerinden yararlandığım Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Şanlıurfa Kütüphanesi ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi yetkililerine, arşivlerini bana açan sayın İbrahim Halil Çelik, Mehmet Oymak, Dr: Burhan Vural, Ali Kayısı ve Müslüm Akalın'a, kitabın baskısını gerçekleştirerek fotoğraflarla Urfa kültür tarihini yazmama fırsat veren Şanlıurfa Belediyesine teşekkürlerimi arzetmek isterim.

Dileğim, "Zararın neresinden dönülse kârdır" düşüncesinden hareketle, elde kalan mevcut kültür değerlerimizin GAP'ın bölgemize getireceği kentleşme ve sanayileşmenin tahribinden korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasıdır.

Saygılarımla.

A.Cihat Kürkçüoğlu
Dicle Üniversitesi
Müh. Mim. Fakültesi
Öğretim Görevlisi

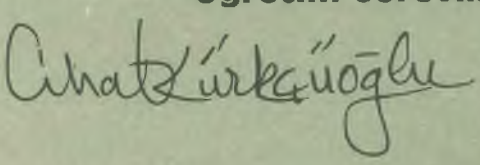

Resim 3
19. yüzyıl başlarında Şanlıurfa. Gravür. Buckingham, J.S. Travels in Mesopotamia., London: H. Colburn, 1827. Cilt 1., s. 88.
Buckingham'ın "Mezopotamya'ya Seyahat" adlı eserindeki bu gravür ve diğer gravürler Urfa ile ilgili olmayıp, hayali olarak yapılmıştır.

GİRİŞ

Şanlıurfa'da yakın tarihimizde modern anlamdaki ilk imar hareketi 1903 yıllarında mutasarrıflık yapan Ethem Bey zamanında başlamıştır. Ethem Bey, Köprübaşı olarak bildiğimiz yerdeki Hacı Kâmil Köprüsü ile üzerindeki han ve dükkânları Hacı Yusuf Kâmil Efendi'ye yaptırtarak kentin Karakoyun Deresini aşıp kuzeye doğru gelişmesi gerektiğine işaret etmiştir. Devlet Hastanesini de karakoyun deresi dışında, o zamanlar şehrin oldukça uzağında sayılan bir yere inşa ettirmiş olması Ethem Bey'in şehircilik anlayışının ne derece ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir. Kendisinin teşvikleriyle başta Kürkçüzade Mahmut Nedim Efendi olmak üzere kentin bir çok ileri gelenleri birer saray niteliğindeki evlerini karakoyun deresi dışında, o zamanlar şehir merkezinden uzak ve ıssız bir yer olan kentin kuzey yakasına inşa ederek şehrin bu yöne doğru gelişmesinin öncülüğünü yapmışlardır.

Ethem Bey'in Urfa'nın eski mimarisini olduğu gibi koruyarak gelişmeyi kuzeye doğru kaydırma fikrini mutasarrıf Nusret Bey'de benimseyerek imar çalışmalarını bu yöne doğru geliştirmiştir. Nusret Bey 1917 yılında Hacı Kâmil Köprüsünü kuzeye doğru bağlayan Mustafa Kemal Paşa caddesini açarak ortasını çiçeklerle donatmış ve bu cadde üzerine Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi (Yol Gösteren Çeşmesi) ile Harb-ı Umumi Şehitleri Abidesini yaptırmıştır.

Modern şehirciliğin ne demek olduğunu bilen ve yaptıkları çalışmalarla kentin karakoyun deresinden kuzeye doğru gelişmesi ge-

rektiğini işaret eden Ethem Bey ve Nusret Bey'den sonra günümüze kadar uzanan imar çalışmaları daima tarihi mimari dokuyu bozucu tahripkâr bir hüviyette olmuştur.

1924-1928 yılları arasında Urfa Valiliği yapan Fuat Bey'in Balıklıgöl'den Samsat Kapısı'na giden yolu açması tarihi kenti bozan ilk imar hareketi sayılır. 1924 yılından önce kentin kaleden çekilmiş fotoğraflarına bakıldığında Fuat Bey'in bu yolu açarken çok sayıda tarihi evi yıktığı anlaşılmaktadır. Artık tarihi yapıların yıkılma kaderi başlamıştır. 1939 yılında Belediye mühendisi Himmet Öçmen tarafından Hasan Padişah Camii'nin kuzeyindeki yolun açılması sırasında Sakıbiye Tekkesi ve Hasan Padişah Medresesi başta olmak üzere bir çok ev yıktırılmıştır. Himmet Bey, köprübaşındaki Hacı Kâmil Köprüsünün batısına, bugünkü betonarme köprüyü inşa ederken Hacı Yusuf Kâmil'e ait olan ve fotoğraflarından tanıdığımız çok zarif bir köşkü de yıkmıştır.

1957-1959 yılları arasında Valilik yapan Kadri Eroğan'ın bir çok olumlu çalışması yanında tarihi mimari dokuyu bozarak yeni caddeler açan ikinci vali olduğunu görüyoruz. Eroğan'ın Kara Meydanı civarından başlayarak Haşimiye Meydanına kadar yaptığı yol genişletme çalışmalarında Avşaroğulları evi, Sarraç Salih Efendi evi, Kaplamalar evi, Eski Paşa (Yıldız) Hamamı ve Kunduracı Pazarında Ağanlar'a ait evler başta olmak üzere bir çok mimari eser yıktırılmıştır. Aynı yıllarda, Balıklı göl'ün güney kenarında yer alan ve birer yalı güzelliğinde olan tarihi evler de ortadan kaldırılmıştır.

1971-1972 yıllarında Belediye Başkanlığınca Balıklıgöl'ün kuzeyindeki tarihi Molla Ali Tetirbesindeki (çıkmaz sokak) çok sayıda güzel ev yıkılarak Vali Fuat Caddesini Halepli Bahçesine bağlayan çok kısa ve gereksiz bir yol açılmıştır. Bu yol açılırken şehir surlarının güney batı kapılarından olan IV. Murat kapısına da kıyılmıştır. Balıklıgöl gibi dini bir turizm merkezinin yanıbaşındaki bu tarihi çıkmaz sokak ve üzerindeki evlerin yıkılmaları yerine, restore edilerek turizmin hizmetine sunulmaları düşünülmemiştir.

1976 yılında Belediyece, su meydanından muhacir çarşısına giden yolun genişletilmesi sırasında bu güzergahta bulunan su meydanı ve kubbe mescit sokaktaki evlerin yıkımlarına başlanılması 1924 yıllarından beri aralıklarla süregelen tarihi mimari dokuyu bozma çalışmalarının devamı olmuştur. Bu güzergahtaki evlerin eski eser özelliği taşımaları nedeniyle korunmaları gerektiğine inanmaktan ziyade, sahiplerinin kamulaştırma bedellerini beğenmemelerinden doğan protesto telgrafları Başbakanlık dahil bütün ilgili mercilere çekilerek bu kültür miraslarının yıkımlarının durdurulması istenmiştir. Bunun üzerine konuya el atan Kültür Bakanlığı Urfa Müzesi Müdürlüğüne gönderdiği bir talimatla yıkımların durdurulmasını ve anılan sokaklardaki yapılardan tescile değer olanların raporlarının gönderilmesini istemiştir. 1710 sayılı Eski Eserler Kanununda bu tip raporların Arkeolog, Sanat Tarihçisi ve Mimar gibi elemanların yer aldığı bir heyet tarafından hazırlanması gerektiği belirtilmiş olmasına rağmen, 1976 yılında müzede görevli tek Arkeolog tarafından bu güzergahtaki 13 evle ilgili olarak hazırlanan rapor, fotoğraf, kroki ve anıt fişleri Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kuruluna sunulmak üzere Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne gönderilmiştir. Anılan kurulca incelenen söz konusu 13 ev korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiş ve böylece yıkım çalışmaları durdurulmuştur. Ancak aceleye getirilen bu tesbitte Abamorlar evi,

muhacir çarşısındaki Eski Kuyumcu Pazarı, Aslanlı Han ve çevresindeki bazı küçük hanlar unutulduğundan yıktırılabilmişlerdir.

1978 ve 1979 yıllarında bu caddenin açılması işine tekrar el atan Şanlıurfa Belediyesi, tesbit ve tescil raporlarının kanuna aykırı olarak sadece bir arekeolog tarafından hazırlandığını gerekçe göstererek tescil kararının bozulmasını Danıştay'dan talep etmiştir. Gerekçeyi uygun gören Danıştay Dairesi, 1710 sayılı kanunda belirtildiği üzere bir heyet tarafından yeniden incelenmesi kaydıyla 13 evin tescil kararını bozmuştur. Belediye Başkanlığı bu karara dayanarak yeniden incelemeyi beklemeden (zaten yeniden inceleme için Kültür Bakanlığınca uzun süre hiç bir girişimde bulunulmamıştır) içinde tescilli evlerin de bulunduğu Su Meydanı ve Kubbe Mescit Sokaklarının genişletilmesi çalışmalarına başlamış ve tescilli evlerden Emine Yanmaztaş, Behiye Yetkin, Mahmut Karalök, Ramazan Özkaplan ve Ahmet Büyükbakkal evlerinin tamamı, Hacı Bekir Pabuççu ve Bedri Pınarbaşı evlerinin de selamlık kısımları yıkılarak bugünkü 12 Eylül Caddesi açılmıştır. Bu yıkımlar üzerine Kültür Bakanlığının Şanlıurfa Belediyesi aleyhine açmış olduğu mahkemelerden bir sonuç alınamamış, olan Urfa'nın en güzel evlerinin barındığı sokaklara ve birer saray niteliğindeki evlere olmuştur.

Kubbe Mescit Sokağındaki tarihi evlerin bu kaderini aynı yıllarda Haşimiye Meydanını Koyun Pazarı ve Türk Meydanı üzerinden Bey Kapısına bağlayan yolun açılması sırasında yıkılan evler de paylaşmıştır. Ancak bu güzergahtaki mülk sahiplerinin yıkımlara itiraz etmemeleri işin sessizce halledilmesini sağlamıştır.

1980 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığınca Urfa'ya gönderilen tescil ekibince il merkezi taranarak hazırlanan raporlar neticesinde Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunca 110 ev tescile değer görülmüş ve kentin korunması için gerekli sit sınırı tesbit edilmiştir. Bir müddet sonra, anılan kurul bu sınırın dar tutulduğu kanaatine vararak ikinci bir kararla ve olumlu olarak sit alanı sınırlarını tüm eski kenti kapsayacak şekilde genişletmiştir. Ancak 2863 sayılı yasayla kurulan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu adeta yeni yıkımlara imkân tanırcasına bu sınırı tekrar dalartmıştır. İmar planında açılması gereken yollar üzerinde yer alan evlerin kaderi bu koruma kararlarına rağmen yine de değişmemiş, bu sefer mahkemelik durumlara meydan verilmeden tescilden düşürülme kararları alınması yoluna gidilerek yıkımlar gerçekleştirilmiştir.

İmar planına rastlamayan tescilli evlerin durumları hiç iç açıcı görünmemektedir. Bu evlerini yıkarak yerlerine betonarme binalar yükseltmek isteyen mülk sahipleri bunda muvaffak olamayınca apartman dairelerine taşınmışlar, boşalttıkları tarihi evler bakımsız kaldıklarından harap olmaya terk edilmişlerdir.

İmar planlarının gerektirdiği yıkımların yanında, imar planıyla ilgisi olmayan Eski Saray, Uray Oteli (eski belediye), Vali Konağı, İdare-i Hususiye binası (eski Adliye), Maarif Kütüphanesi, Vatan ve Cumhuriyet mektepleri gibi daha birçok resmi yapının zamanlarının Vali ve Belediye Başkanlarınca yıktırılma nedenlerinin izahını yapmak oldukça güçtür. Çünkü yıktırılan bu tarihi yapıların yerleri ya boş bırakılmış, ya da sanki başka arsa yokmuş gibi yerlerine okul, hükümet konağı, özel idare pasajları gibi resmi yapılar yükseltilmiştir. 1903 yıllarından günümüze kadar mimari mirasımızın katledilmesinde Valilik ve Belediyelerin görev üstlenmeleri işin üzücü yanı olmuştur.

Şehrin dışında yeni ve düzenli yerleşme yerlerinin aranarak ve gecekondu önleme bölgelerinin tesbit edilerek kentleşmeye sağlıklı çözümler getirilmesi yerine, bu güne kadar Urfa'nın imar sorununa tarihi mimari dokuyu yırtarak açılan yetersiz yollarla kısa vadeli çözümler getirilmeye çalışılmıştır. 1960'lı yıllarda başlayan ve günümüzde de devam etmekte olan gecekondulaşma hareketinin tarihi, kenti dört yönden sarmaya başlamasıyla esas tehlike kendini göstermiştir. Merkezde sıkışıp kalan eski kenti bu şekilde dört yandan baskı altında tutan araç ve insan trafiği büyük sorunlar yaratmış, bu sorunlara çevreden başlanarak çözümler aranması gerekirken daha sonraki yıllarda da tarihi kentin yıkılması yoluna gidilerek aynı hataya düşülmüştür. Oysa eski kent bir kenarda çevresi açık olarak bırakılıp yeni kentleşme gecekondulardan yoksun bir şekilde Karakoyun Deresinin kuzeyine kaydırılabilseydi tarihi çekirdeğe yük az bineceğinden yeni yolların açılmasına ihtiyaç duyulmayacak ve eski Urfa'yı korumak mümkün olabilecekti.

Güneydoğu Anadolu Projesinin Şanlıurfa'ya getireceği ekonomik gelişme ve büyük nüfus patlamasına hazırlık olarak (sanki en önemli hazırlık buymuş gibi) kentin eski mimari dokusunu ortadan kaldırarak betonlaşmayla başlanmıştır ve bu olumsuzluk hazırlık halen hızla sürdürülmektedir. Sit alanı olarak koruma kararları bulunmasına ve bir takım geçici yapılanma şartları getirilmiş olmasına rağmen Şanlıurfa hızla betonlaşmakta, eski mimari doku, günden güne eriyerek yok olmaktadır.

Henüz iş işten geçmiş değildir ve zararın neresinden dönülse kârdır. Mimari mirasımızın korunmasında aşağıda sayacağımız kurum ve kuruluşlar ile bilhassa Valilik ve Belediyenin desteğini sağlamadan sadece Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma kurulları kararlarıyla başarıya ulaşmanın mümkün olamayacağı gerçeği artık anlaşılmalıdır. GAP projesinin getireceği kentleşme gibi büyük bir tehlike karşısında bulunan Şanlıurfa'nın tarihi mimari dokusunun korunarak bu tehlikeden zararsız bir şekilde kurtulmasını sağlamak amacıyla Üniversitelerimizin Mimarlık ve Sanat Tarihi bölümleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Turizm Genel Müdürlüğü, Turizm Bankası, Mimarlar Odası, Tarihi Türk Evlerini Koruma Derneği, İller Bankası Şehir Plancıları, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu ile Valilik ve Belediye yetkililerinin mahallinde yapacakları ortak inceleme ve toplantılarda;

1- Kentin korunması gerekli sit sınırının surları kapsayacak şekilde genişletilmesi ve tescilli yapı sayısının arttırılması,

2- Restore edilerek turizme yönelik fonksiyonlar verilmesi gereken sokak, ev, çarşı, han, hamam gibi yapıların ve bunlara harcanacak parasal kaynağın tesbiti,

3- Koruyucu amaçlı imar planının hazırlanması konularında kararlar alınması ve bir iş bölümü neticesinde bunların bir protokole bağlanarak titizlikle yürürlüğe konulması kanaatimizce en geçerli çözüm olacaktır.

Ayrıca Şanlıurfa tarihi eserlerinin korunmasında turizm sektöründen pay elde eden tüm resmi ve özel kuruluşların da sorumluluk üstlenmeleri gerekmektedir. Turist ya denize, ya doğal güzelliklerimize ya da tarihi kentlerimizi ve ören yerlerimizi görmek amacıyla ülkemize gelmektedir. Urfa'mız deniz ve doğa güzelliklerinden mahrumdur. Fakat kentin tarihi ve mimari dokusunun ilginçliği turist sayısını her geçen gün arttırmaktadır. Bu mimari dokunun şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de olanca hızıyla ortadan kalktığını,

kentin beton yığınlarına dönüştüğünü düşünecek olursak turist neyi görmeye gelecektir? Bir Turban Oteli, bir Harran Oteli başta olmak üzere otellerimiz gelirlerini neyle sağlayacaklardır? Seyahat acentalarımız Urfa'ya kimleri taşıyacaktır? Esnafımız el sanatları ürünlerini kimlere satacaktır? Kısacası, gelirlerini turizme bağlamış olan tüm müesseselerimiz mademki Urfa'nın tarihi mimari eserleri sayesinde ekmek yemektedirler, o halde bu eserlerin ortadan kalkmasına seyirci kalmamalıdırlar ve bu eserlerin korunmalarında görev üstlenmelidirler.

Urfa'ya beş yıldızlı otel kurma planlarının yapıldığını duymaktayız. Yapılacak bu oteller ne kadar güzel olsa da turistin içinde yaşamaktan bıktığı betonarme bir bina, diğer bir deyişle asri bir hapishane olmayacak mıdır? Halbuki İstanbul'daki Soğuk Çeşme Sokağı örneğinde olduğu gibi tarihi sokaklarımız, evlerimiz ve hanlarımız restore edilerek konaklama tesisi şeklinde hizmete sunulmalı, böylece hem ata yadigarı bu kültür miraslarımız kurtarılmalı, hem de yabancılara tarihi Türk mimarisi mekânları içersinde dinlenme imkânları sağlanmalıdır.

Bakırcı, keçeçi ve dokumacı gibi geleneksel el sanatlarımızı üreten esnafımıza ayrı ayrı tahsis edilecek sokaklarımız canlandırılarak bir nevi çarşıya dönüştürülmelidir. Hz. İbrahim Halilullah Kültür ve Eğitim Vakfı'nın tarihi Ağanlar Evinde başlattığı örnekte olduğu gibi, İl Özel İdaremiz herhangi bir sokağımızdaki evlerin tümünü restore ederek halıcılık atölyeleri ve satış mağazaları olarak değerlendirmelidir. Belediye ve diğer resmi kuruluşlarımız evlerimizden ve diğer tarihi eserlerimizden müze, kütüphane, kültür merkezi, misafirhane ya da lojman olarak faydalanmalıdır. Bunlar mimari eserlerimizin kurtarılmasında uygulaması hiç de zor olmayacak önerilerdir.

Söz konusu öneriler uygulanmadığı takdirde Prof. Dr. Metin Sözen'in söylediği gibi "... Bir kaç yıl sonra, binlerce yıl içinde oluşmuş Şanlıurfa ortadan kalkar, özellikleri belli olmayan, geçmişle gelecek arasında bağ kurmamıza olanak vermeyen yepyeni ve kişiliksiz bir Urfa yaratırsak, bunun sorumluluğu belki de bizim kuşaklarımızındır ama, tarih önünde bulunan cevabı kimse veremez."

Sonuç olarak, Kültür Bakanlığınca tescil edilmiş olsalar bile yukarıda saydığımız tüm resmi ve özel kuruluşların samimi desteğinden mahrum Şanlıurfa'nın tarihi mimari dokusu hızla ortadan kalkmaya mahkûm edilecek ve bu güzelim "MÜZE ŞEHİR" çok yakın bir gelecekte yerini beton yığınlarına bırakacaktır.

Mimari mirasımızı yok ederek giden nesilleri suçladığımız gibi, gelecek nesiller de bizleri suçlamasın.

A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU

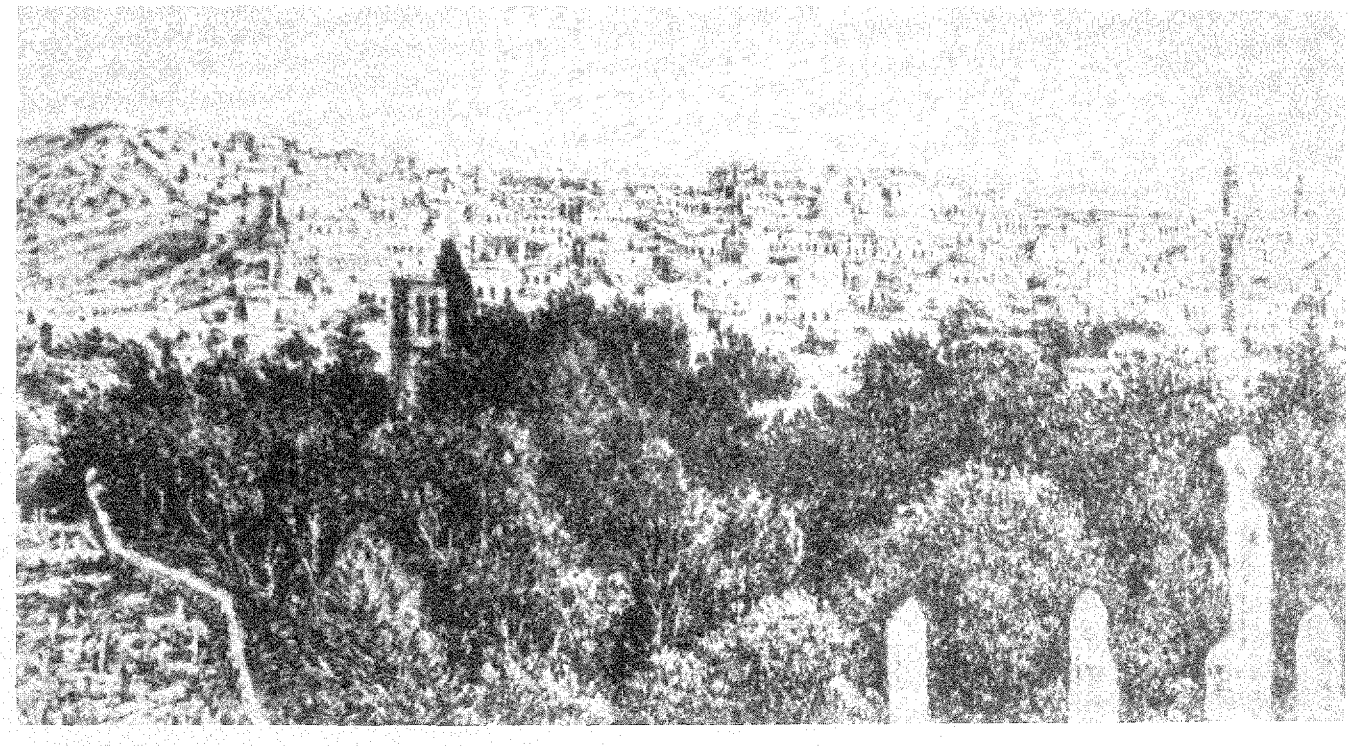

Resim 4
Şanlıurfa'nın genel görünümü ve Hz. İbrahim bahçeleri i(19. yüzyıl 2. yarısı). gravür. Schlumberger, Gustave: Un Empereur byzantin au dixieme siecle: Nicephore Phocas., Paris: Firmin-Didot, 1890, s. 137.

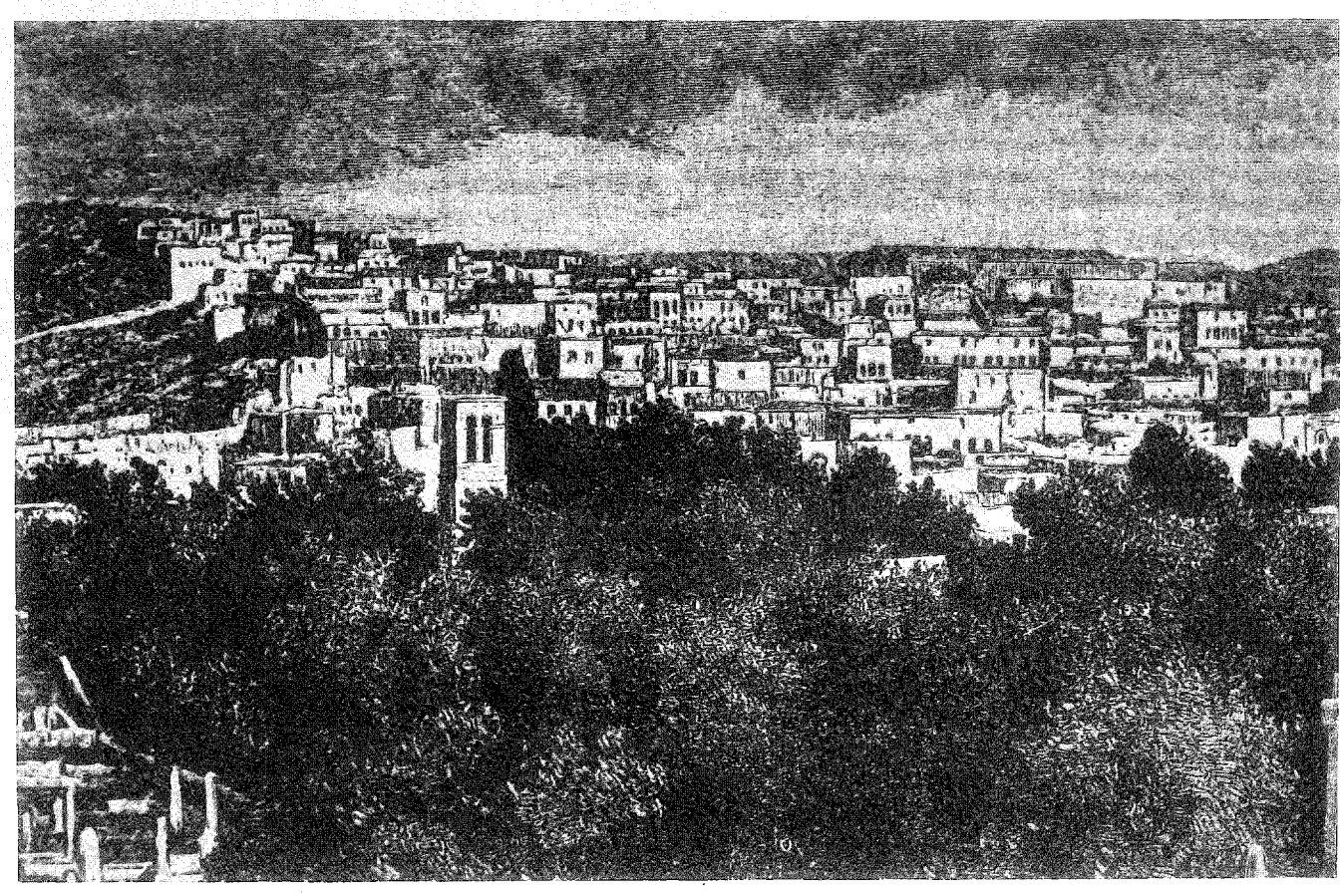

Resim 5
Kaleden kentin kuzeyine bakış. (19. yüzyıl 2. yarısı). Gravür.

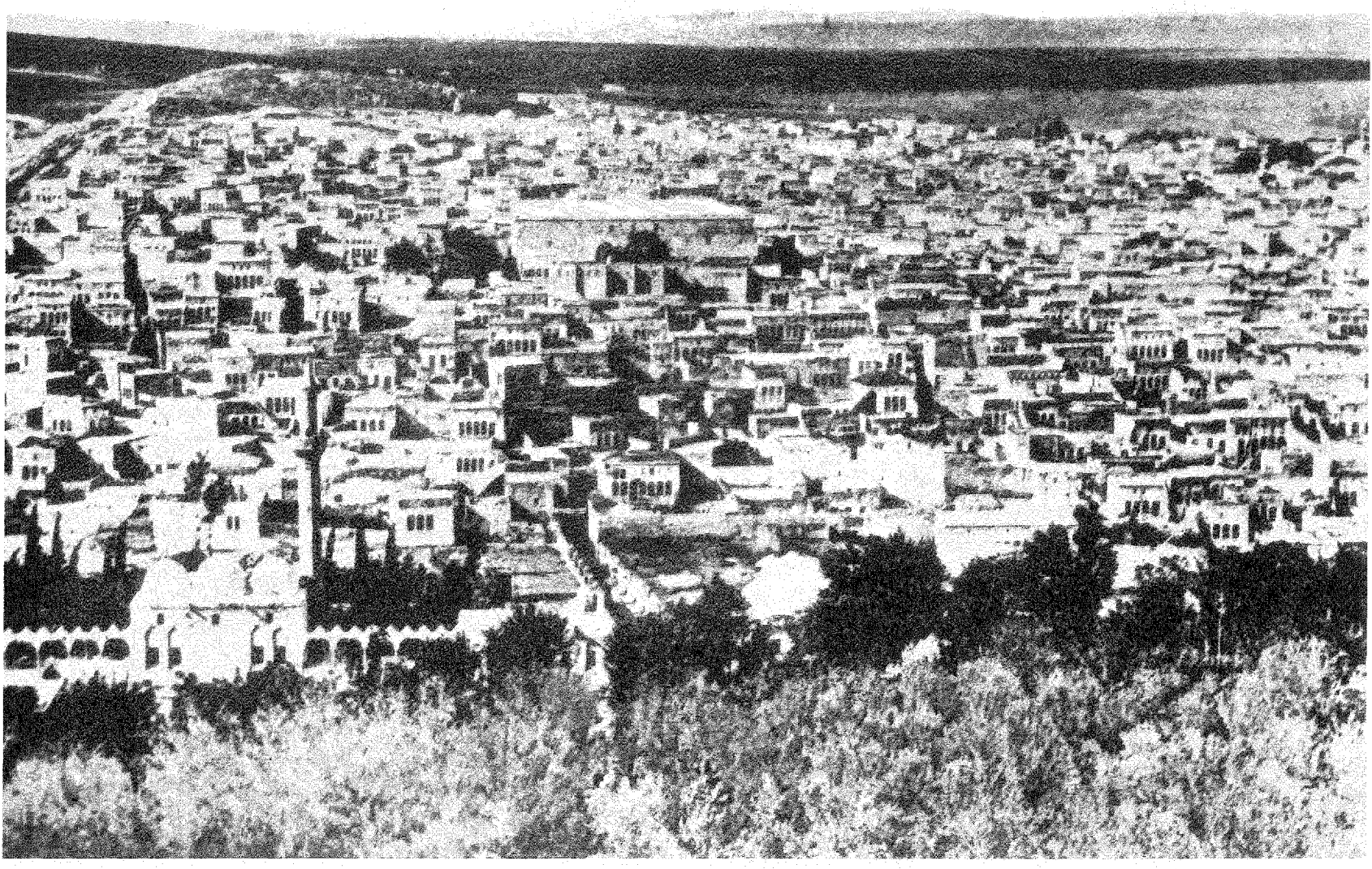

Resim 6
Kaleden kentin kuzeyine bakış. 1894.
Fotoğraf, kentin bozulmamış mimari dokusunu vermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Balıklıgöl'den kuzeye doğru çıkan Vali Fuat Caddesi (1924-1928) henüz açılmamış. Elektrik şirketinin (kilise) güneyine bitişik olarak görünen yapının mahiyetini bilemiyoruz. Fırfırlı kilisenin çan kulesinin binanın batı cephesinde olduğu ve Tel-Fıtır (Tılfıdır) tepesinin mezarlık olduğu görülüyor.

Resim 7
Yandaki fotoğrafın dar açılı objektifle çekilmiş şekli.

Resim 8
19. yüzyıl sonlarında kaleden kuzeye doğru kentin batı kesimine bakış.
Ön planda görülen mezarlığın yeri bugün yeşil saha haline getirilmiştir. Kızılkoyun sırtlarındaki surlar ve burçları ayakta. Elektrik şirketinin (kilise) üzerinin üçgen çatılarla örtülü olduğu görülüyor.

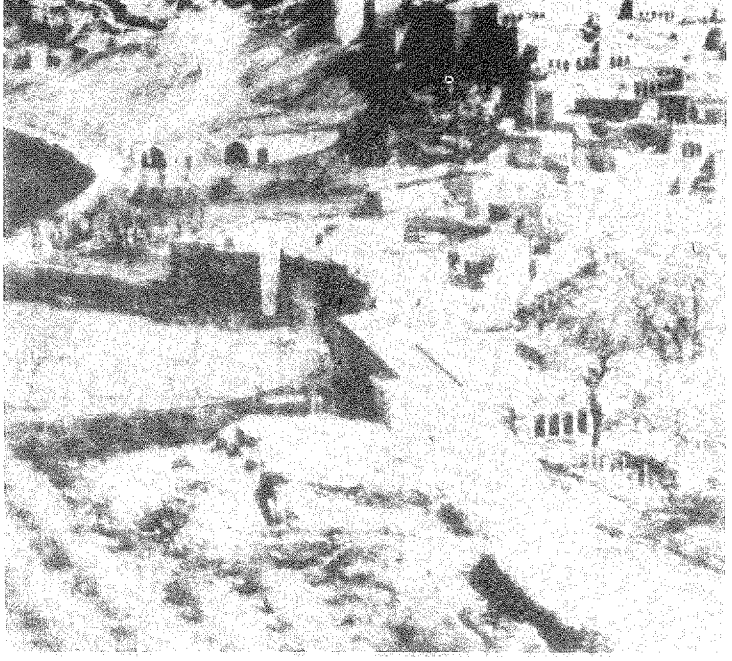

Resim 9
Yandaki fotoğraftan detay.
Fotoğrafın orta kısmında görülen kemerli duvar "Seketel'in Hanı" olarak bilinen ve bugün hayvan besicileri tarafından ahır olarak kullanılan mağara hanların giriş cephesidir. Evliya Çelebi; bu hanların 500-600 at aldığını ve Hz. Davut'un mabedinin burada olduğunu söylemektedir.

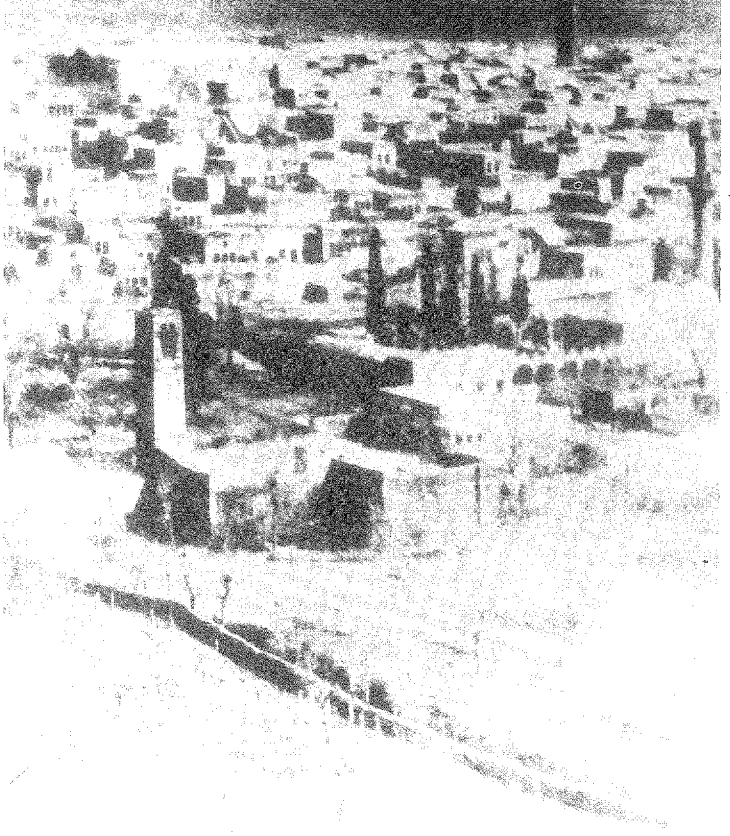

Resim 10
Sekiz nolu fotoğraftan detay.

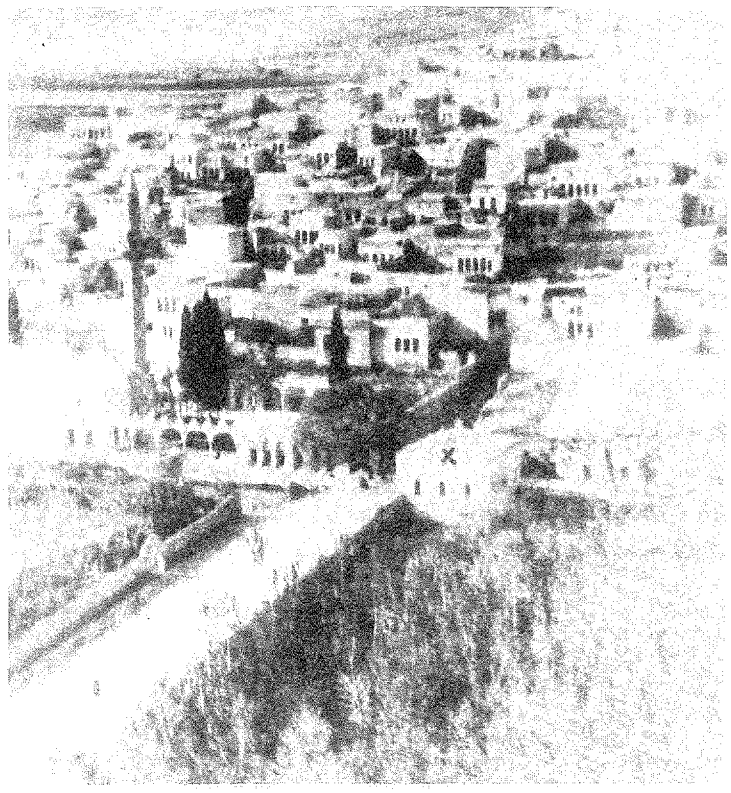

Resim 11
1908 yıllarında Balıklıgöl ve civarı.
Önde (x) işaretli çatılı yapı 1903 yılında Urfa Valisi Ethem Paşa tarafından yaptırılan Halil-ür Rahman karakoludur. Ethem Paşa; bu karakoldan başka Mıhsımor Karakolu, Bedüzzaman Karakolu ve Halvetiye Karakolu adlarında 3 karakol daha yaptırmıştır. Bu karakollar günümüzde yoktur.
Fotoğraftaki Halil-ür Rahman Karakolunun sağ gerisindeki kubbeli yapı, 1779 tarihli Rizaiye vakfında geçen Halil-ür Rahman Hamamı'dır.

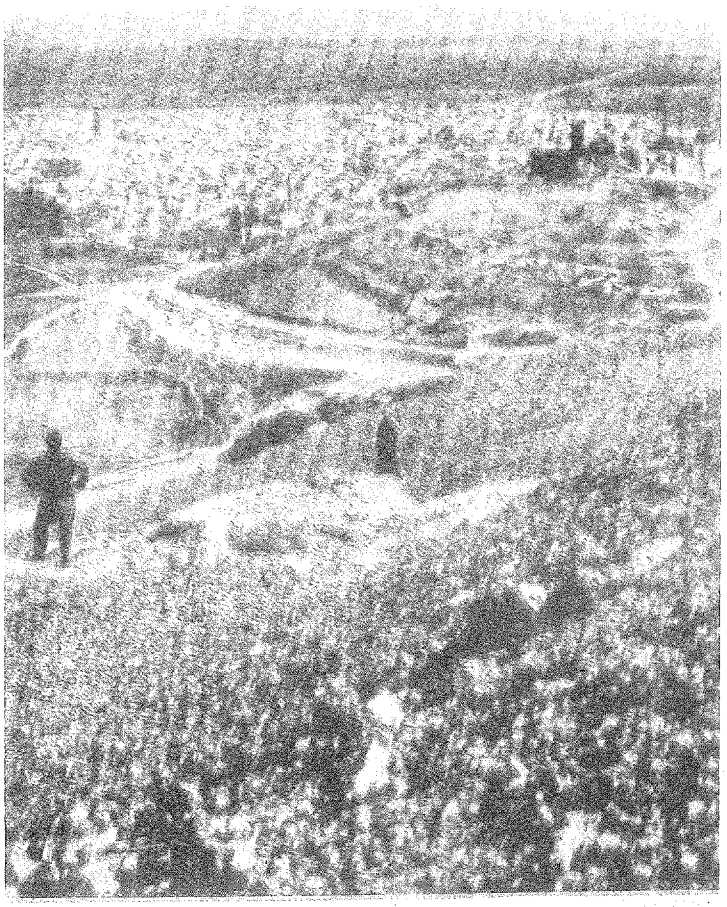

Resim 12
Sinek yaylasından kentin kuzey-doğusuna bakış. (19. yüzyıl sonları).

Resim 13
1935 yılında çift kubbeden Urfa.
Hasan Padişah camiinin kuzeyinden geçen akarbaşı yolu henüz açılmamış durumda. Caminin batısındaki boş alanda görülen iki dönme dolaptan biri, Harran kapı mahallesine su aktarmak amacı ile Nebozade Hacı İmam Efendi tarafından yaptırılmıştır. Hasan Padişah Camiinin doğudaki kubbesinin gerisinde görülen kubbeli yapı 1862 yılında Birecikli Şair Sakıp Efendi tarafından yaptırılan Sakibiye Külliyesidir. Sakıb Efendi, 1869 tarihli vakfiyesinde bu külliyenin yolculara ve dervişlere mahsus bir hanikah, bir cami, onsekiz hücre, bir havuz, bir şadırvan, altı adet hela, bir matbah, iki cesim ahır, fevkani olarak meşihathane, misafirhane ve tevliyathane, muvakkithane, dershane, kütüphane, dokuz hücreli medrese, fakir çocukları yatılı okutmak üzere bir sıbyan mektebinden ibaret olduğunu söylemektedir.
Bütün bu hayır eserleri satın alınarak yeni sahipleri tarafından 1939 yıllarında yıktırılmış ve yerine otel yaptırılmıştır.

Resim 15
Çift Kubbeden Urfa (1935)
Önde Hasan Padişah Camii, caminin doğu kubbesi gerisindeki küçük kubbeli yapı Sakıbiye Külliyesi, bu külliye ile Eski Arasa Hamamı arasında Aslanlı Han görülüyor.

Resim 16
1952 yılında kaleden kentin batı kesimine bakış.
Ön plandaki ağaçlar arasında görülen yapılar Halil-ür Ra
Fotoğrafın sol üst köşesinde görülen Halepli Bahçesi ve ge
Arkeolojik sit alanı olan bu alandaki mozaik ve fresklerle s

Resim 14
Kaleden kentin kuzey doğusuna bakış.
Ön plandaki ağaçlık,ünlü "Mecma-ül Bahr" bahçesidir. (Albert Gabriel., - "Voyages, Archeologiques Dans la Turqie Oriental, Paris, 1940).

Resim 17
Kaleden kentin kuzey doğusuna bakış. (1940) (A. Gabriel'den)

kenarında yer alan ve 1958 yılında yıktırılan evlerdir.
ılık alan bugün tamamen gecekondularla kaplanmıştır.
e antik kaya mezarı gecekonduların altında kalmıştır.

Resim 18
Hasan Padişah Camiinin batı cepheden görünümü. (1940)
Camiinin batısında görülen iki dönme dolaptan biri Nebozade Hacı İmam Efendi tarafından yaptırılmıştır.

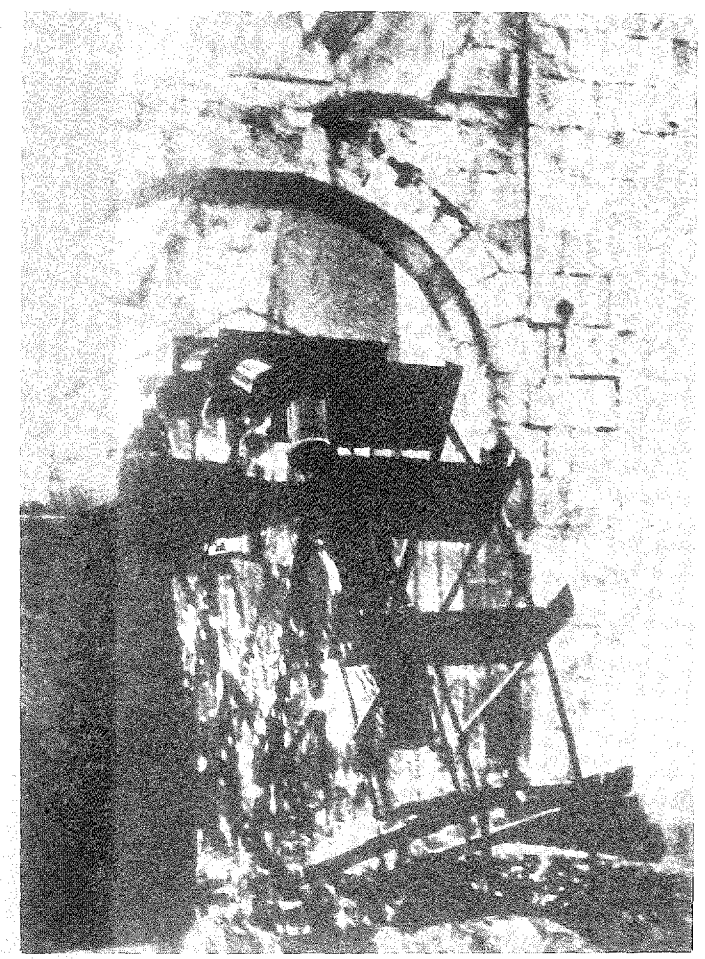

Resim 19
Halil-ür Rahman suyunu Harran Kapı Mahallesine yeraltı su yolları vasıtasıyla ulaştırmak amacıyla Hasan Padişah Camii batısına Nebozade Hacı İmam Efendi tarafından yaptırılan dönme dolap. (Bu bilgi merhum Tenekeci Mahmut Efendi'den alınmıştır).

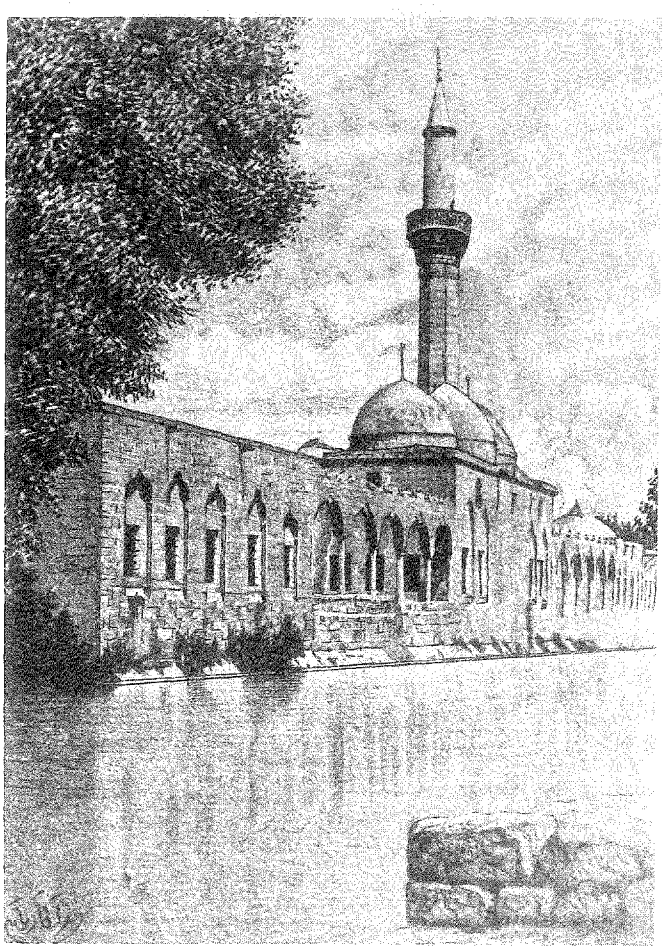

Resim 20
Şanlıurfa Rızvaniye Camii. 19. yüzyıl sonu taş baskı.
(Servet-i Fünun Mecmuası, Cilt 5, 1893, s. 182). Camiinin doğu hücreleri üzerinde görülen aydınlık fenerli kubbe, Halil-ür Rahman Hamamı kubbesidir.

Resim 21

Rızvaniye Camii. (19. yüzyıl ilk yarısı). Taşbaskı. Çizim: Estcourt (Chesney., The expedition for the survey of the rivers Euphrates and Tigris, carried on by order of the British Government, in the years 1835, 1836 and 1837. - London: Longman, etc., 1850, cilt 2., s. 77)
Bu gravür Rızvaniye Camiinin elimizde mevcut en eski görünümüdür.

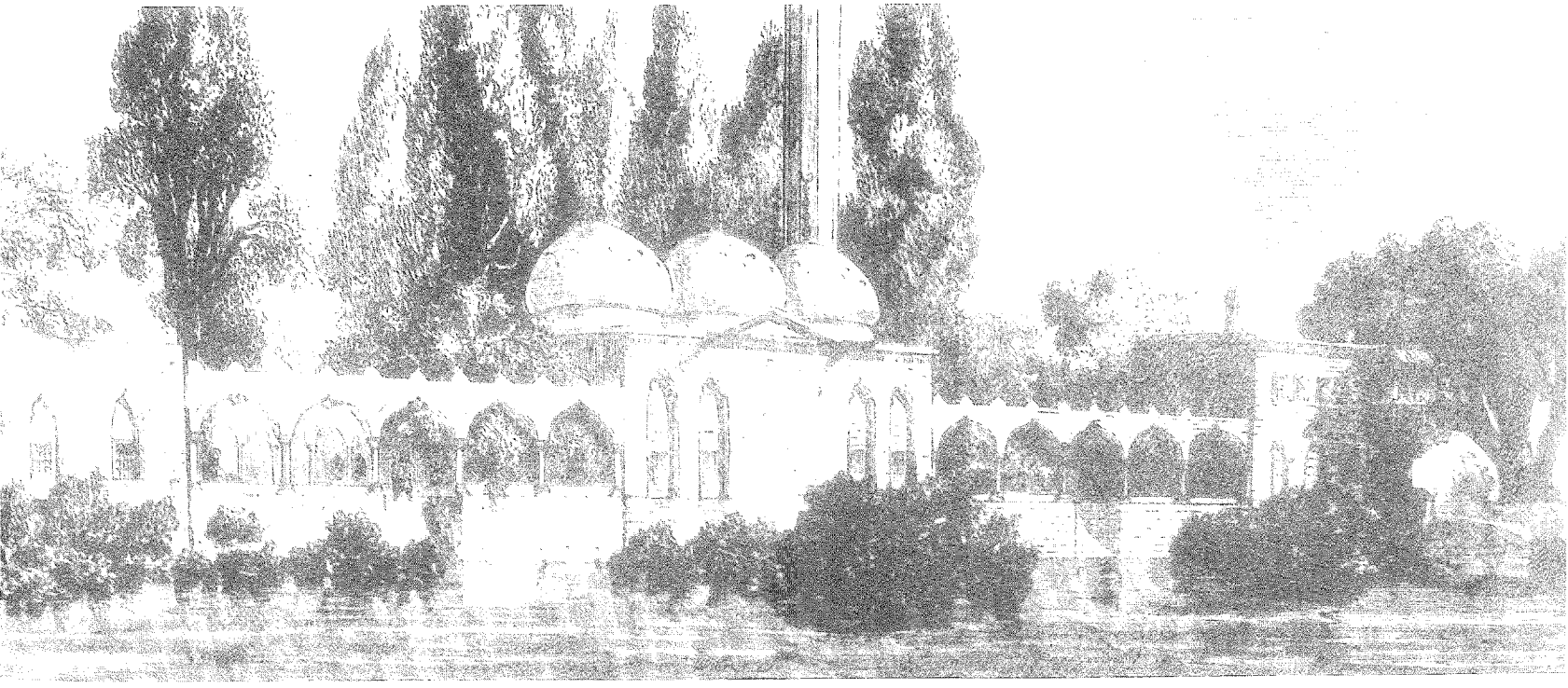

Resim 22
Rızvaniye Camii. (1857 yılı). Gravür.
L'Illustration, cilt 29., 1857. s. 133

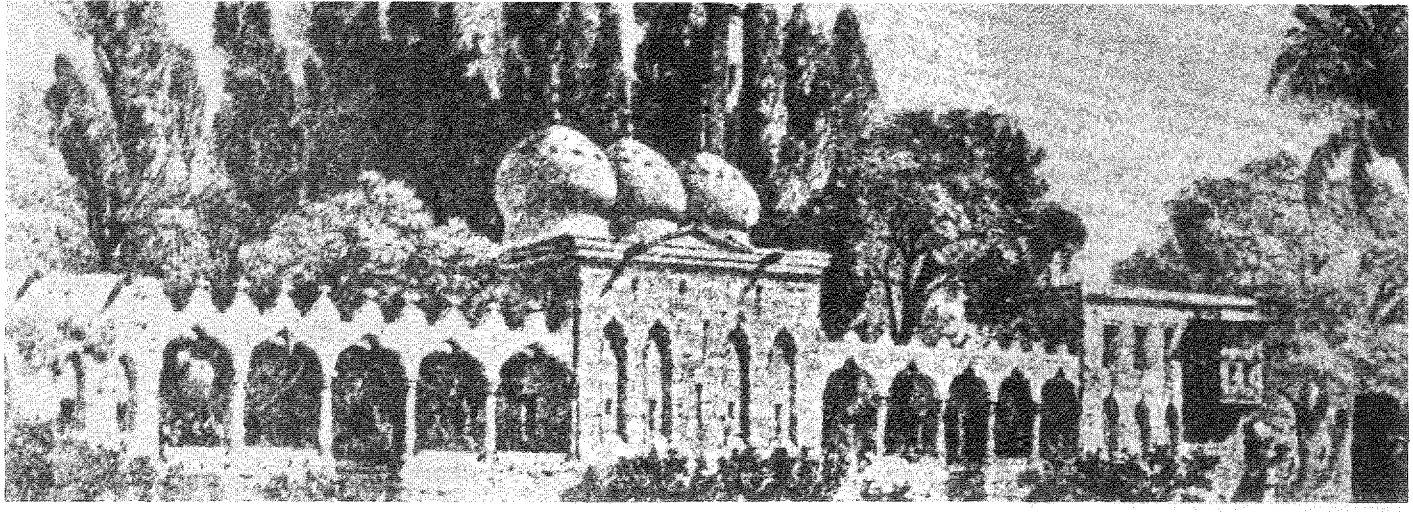

Resim 23
Rızvaniye Camii. (19. yüzyıl ortaları) Taşbaskı. Çizim: Eugene Napoleon Flandin. Le Bon, Gustave: La civilisation des Arabes. - Paris: Firmin - Didot, 1884, s. 161. Bu gravür ile 20 ve 21 nolu gravürlerde görülen soğan tipi kubbeler ve mihrap duvarı üzerindeki üçgen alınlık bize bu camiinin esaslı bir değişim geçirdiğini, belki de yıkılarak yeniden yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca camiinin doğu tarafındaki hücrelerin göle bakan cephesinde görülen köşk bugün yerinde yoktur.

Resim 24

19. yüzyılın ortalarına ait bir Fransız kartpostalında Halil-ür Rahman Gölü ve Rızvaniye Camii.
Solda görülen ağaçlık "Anzılha Dutluğu"dur.

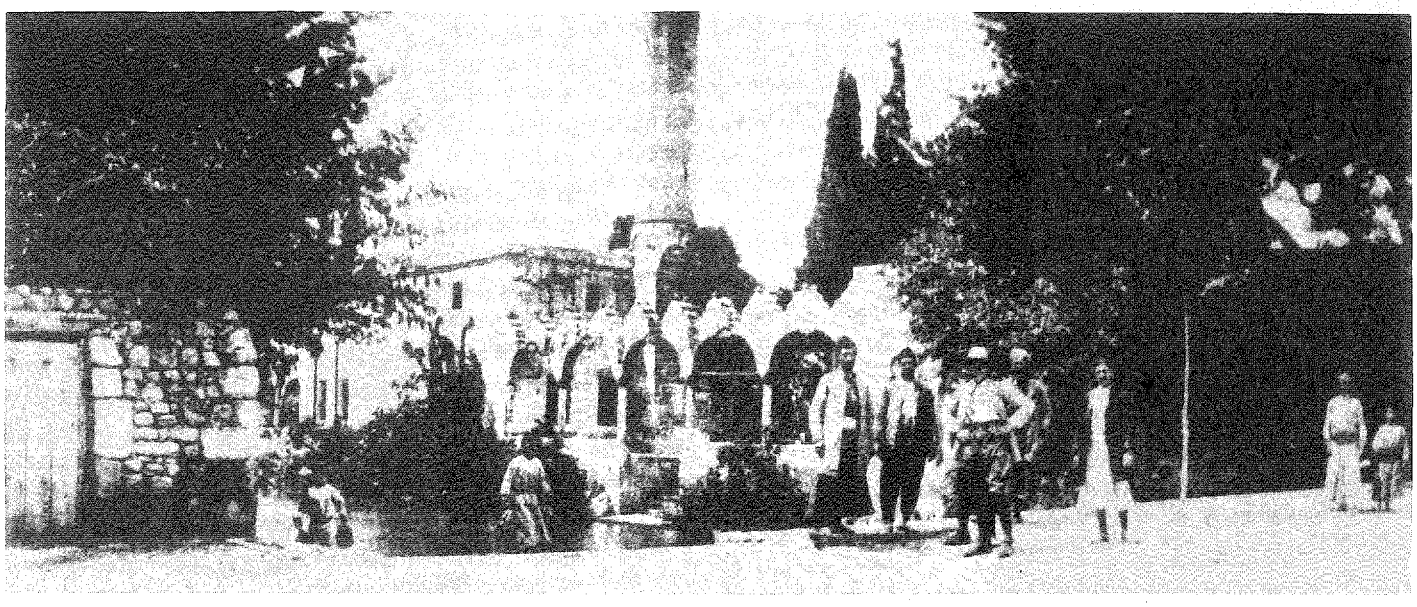

Resim 25
19. yüzyıl sonlarında Rızvaniye Camii.
Fotoğrafı çektiren Avrupalı ve çevresindeki Urfalıların giysileri bize o devir kıyafetleri hakkında fikir veriyor. Fotoğrafın solunda görülen kapı "Anzılha Dutluğu"nun kapısıdır. 1925 yılında Vali Fuat Bey tarafından Anzılha Gölünün kuzey çevresine kanal açılarak park yapıldığı sırada buradaki dut ağaçları kesilmiştir.

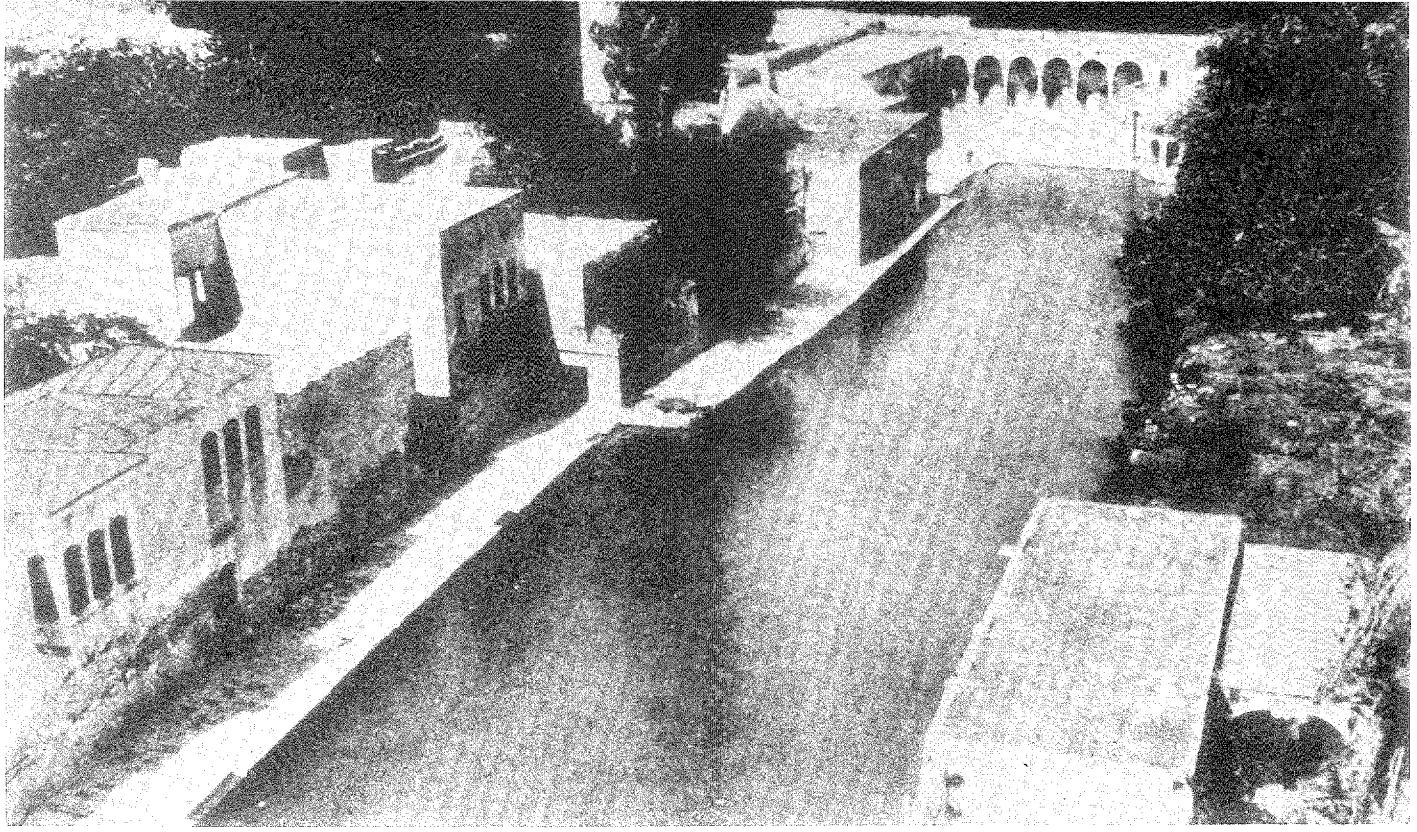

Resim 26
Rızvaniye Camii minaresinden Halil-ür Rah man Gölü ve güney kenarındaki evler. (A. Gabriel'den)
Avlularında, içerisinde balıkların yüzdüğü tabii havuzlar olan bu tarihi evler, 1958 yıllarında Vali Kadri Erdoğan tarafından yıktırılmıştır. Urfa'nın turizm merkezinde yer alan bu evlerin turizme yönelik fonksiyon verilerek değerlendirilmesi o tarihlerde düşünülememiştir.

Resim 27
1950 yılında Halil-ür Rahman Camii ve göl kenarındaki evler.

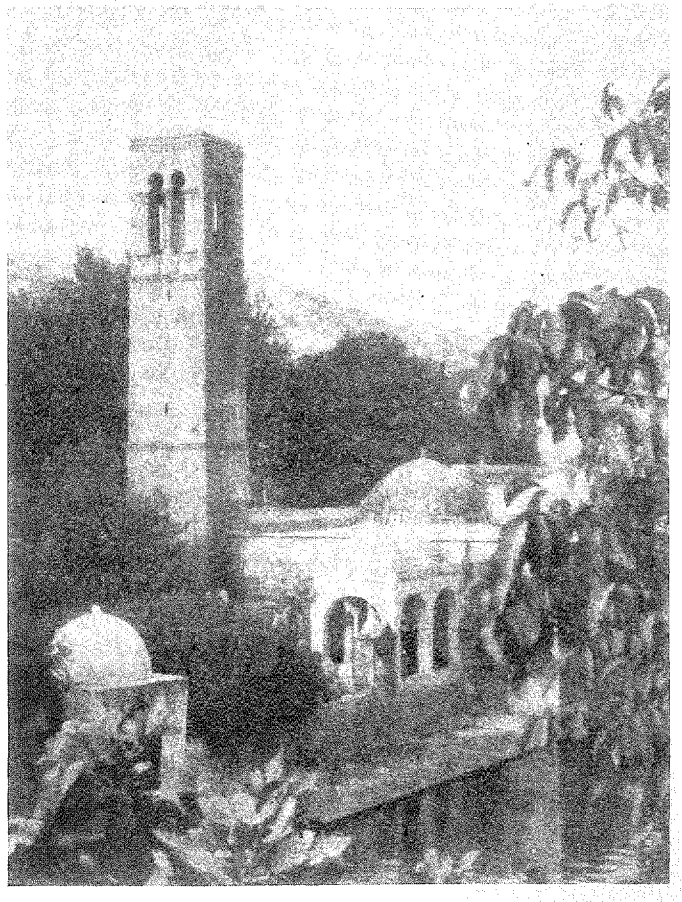

Resim 28
Halil-ür Rahman Camii minaresi, Şazeli Şeyhi Ali Baba ve Urfalı âlim Buluntu Hoca türbeleri (1969).

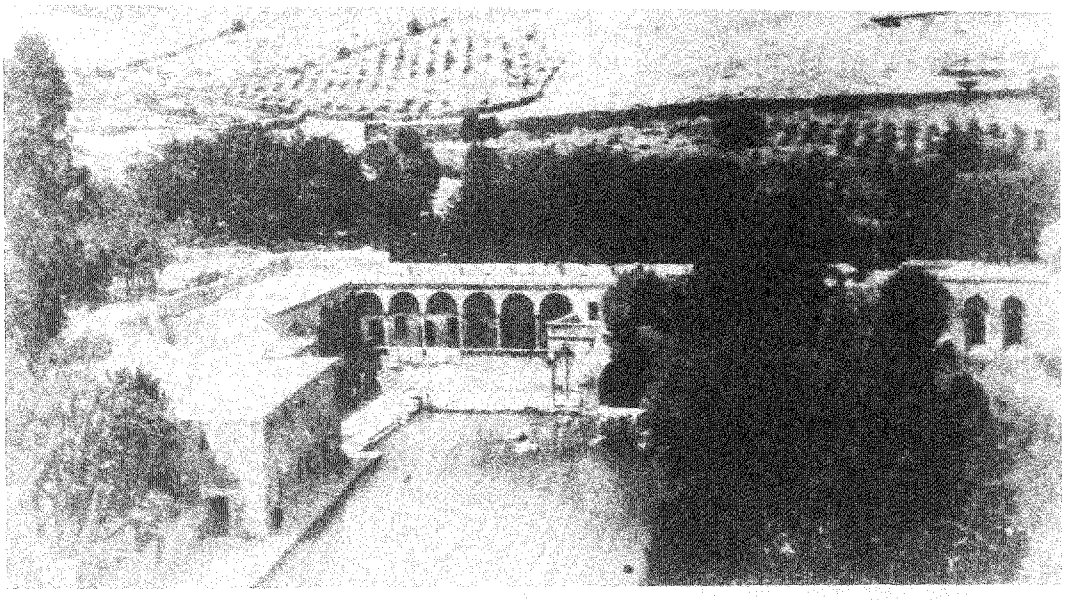

Resim 29
Rızvaniye Camii minaresinden Halil-ür Rahman Camii ve Medresesi. (19. yüzyıl ortaları)
Gölün kuzey batı köşesindeki eyvanın cephesi günümüzde yarım yuvarlak bir şekilde pencerelerle kapatılmış, üzerine yarım kubbe yapılmıştır. Fotoğrafın üst kısmında görülen bağlık alanda gecekondulardan oluşan Yakubiye mahallesi yer almaktadır.

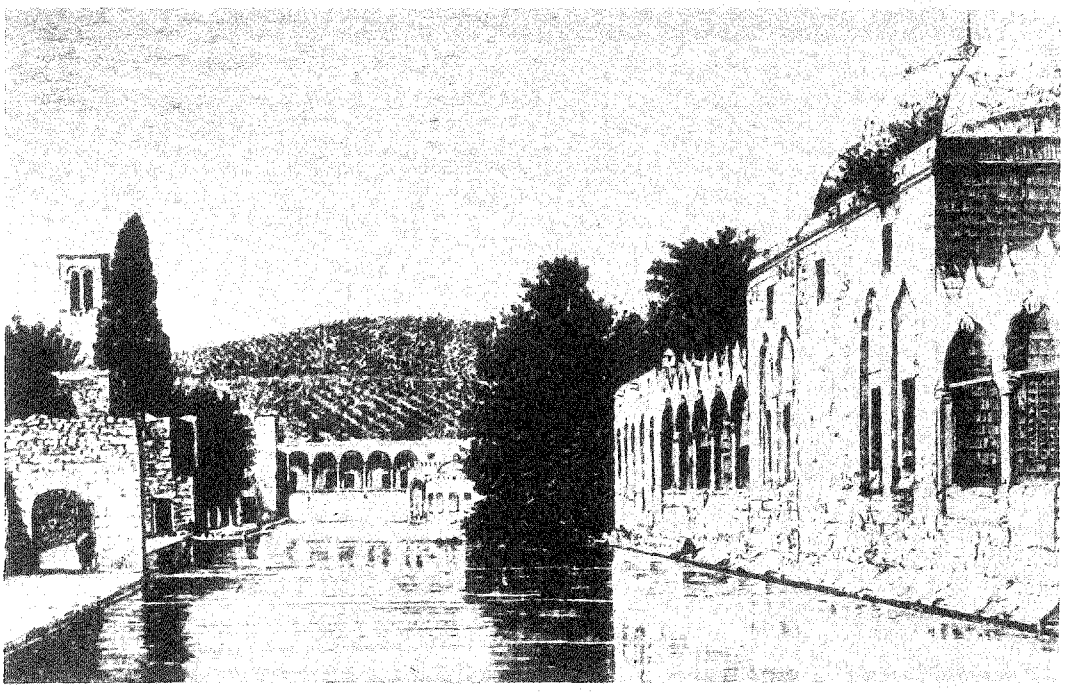

Resim 30
Halil-ür Rahman Gölü ve Rızvaniye Camii. (19. yüzyıl 2. yarısı). Gravür. Çizim: Taylor
Reclus, Elisée: *L'Asie antrérieur* - Paris: Hachette, 1884, s. 446.

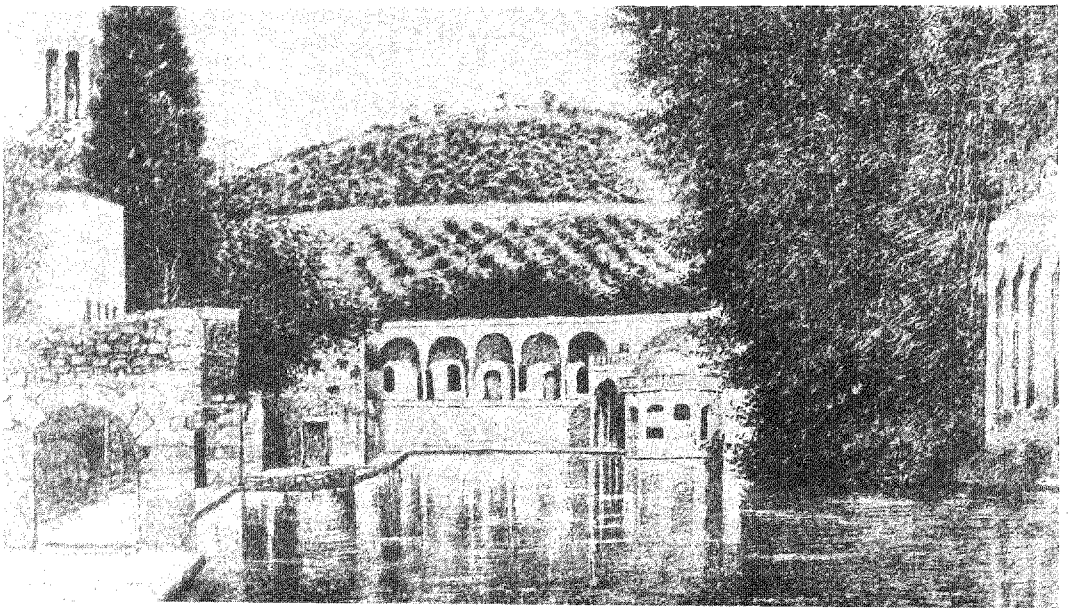

Resim 31
Halil-ür Rahman Medresesi (19. yüzyıl sonları). Taşbaskı. Servet-i Fünun, cilt 3., s. 148.
Resmin sağ alt köşesinde "Ressamı: Galib" yazısı okunuyor.

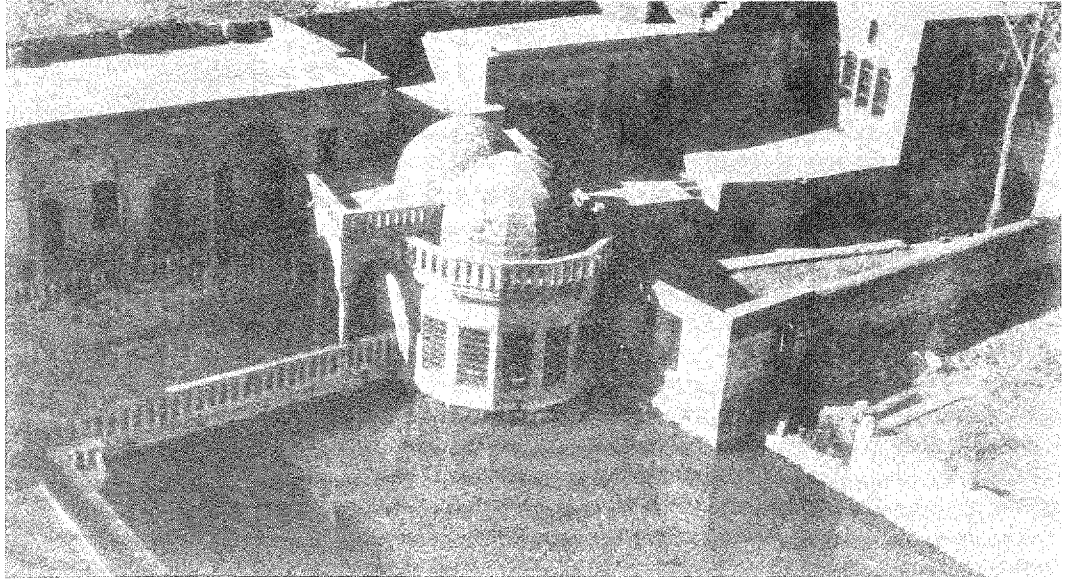

Resim 32
Halil-ür Rahman Medresesi (1979)
Günümüzde, medresenin kuzeydeki odasının doğu cephesine bitişik olarak iki katlı tuvaletler ve gölün kuzey kenarına kapı ve kemerler yapılmıştır.

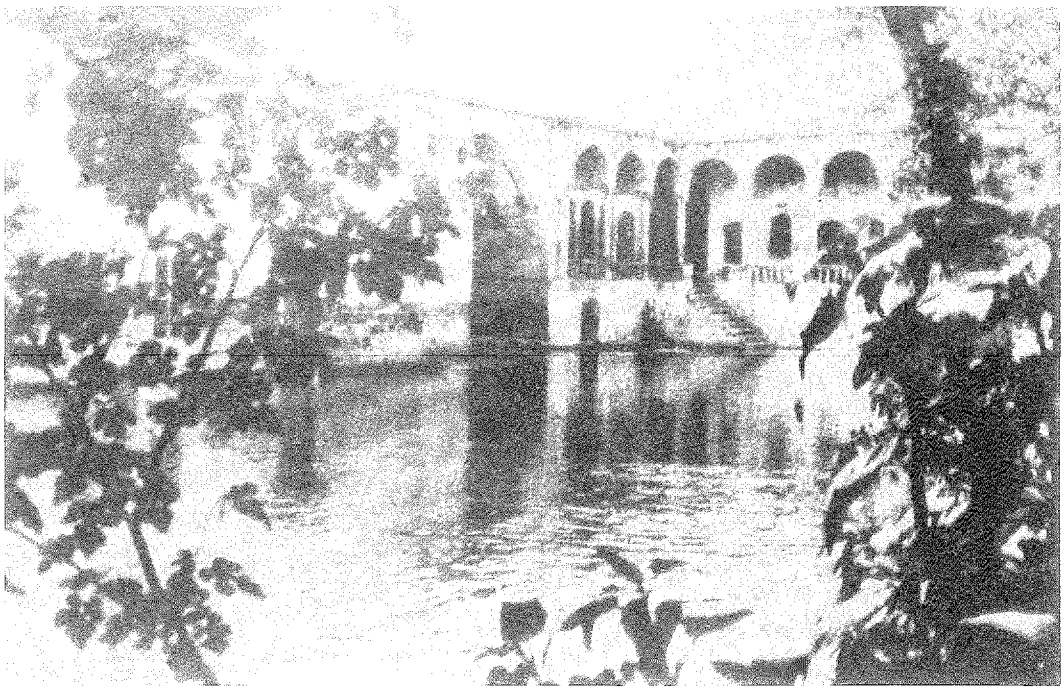

Resim 33
Halil-ür Rahman'ın 1960'lı yıllarda taştığı bir mevsim.
Fotoğraf: Mübin Beken (Müslüm Akalın arşivi)

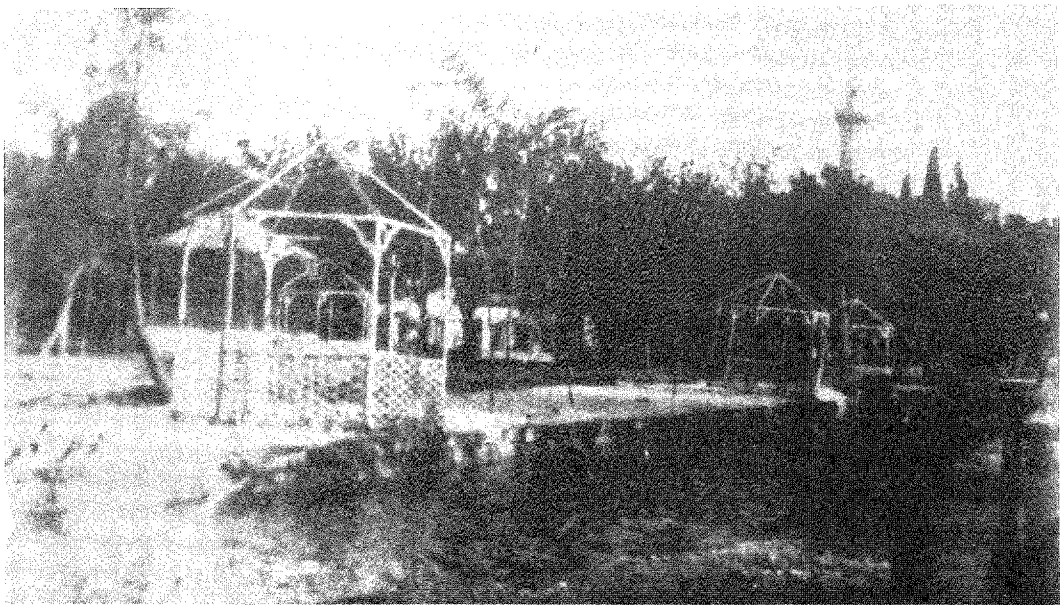

Resim 34
1925 yılında Vali Fuat Bey'in Anzılha gölündeki adaya yaptırdığı kamelyalar.
Fotoğrafın üzerinde eski Türkçe harflerle "Urfa Cumhuriyet Parkı" yazılıdır.

Resim 35
Kaleden Ayn Zeliha (Anzılha) ve Halil-ür Rahman göllerinin görünümü.
Urfa Salnamesi, İstanbul, 1927.
Ayn Zeliha Gölü, Vali Fuat Bey tarafından 1925 yılında "Cumhuriyet Parkı" olarak düzenlenmiş ve üzerinde köprülerin bulunduğu kanal aynı tarihte açılmıştır.

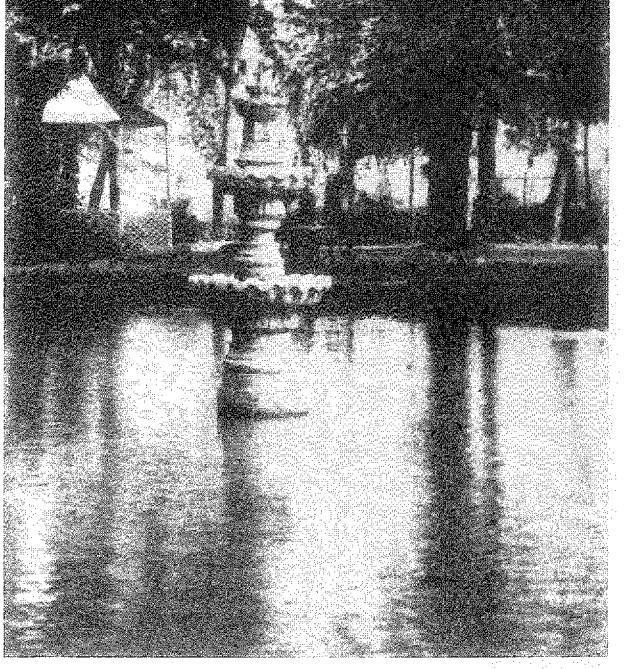

Resim 36
Vali Fuat Bey'in 1925 yılında "Anzılha" gölü ortasına yaptırdığı taş fıskiye. 1950'li yıllarda bu güzel fıskiye yerinden sökülerek atılmış, 1979 yılında yerine hiçbir estetik görünümü ve sanat değeri olmayan bugünkü fıskiye yapılmıştır.

Resim 37
Anzılha'da sandal safası. 1925 yılı.
Fotoğrafın sol tarafında Vali Fuat Beyin yaptırdığı fıskiye görülüyor.

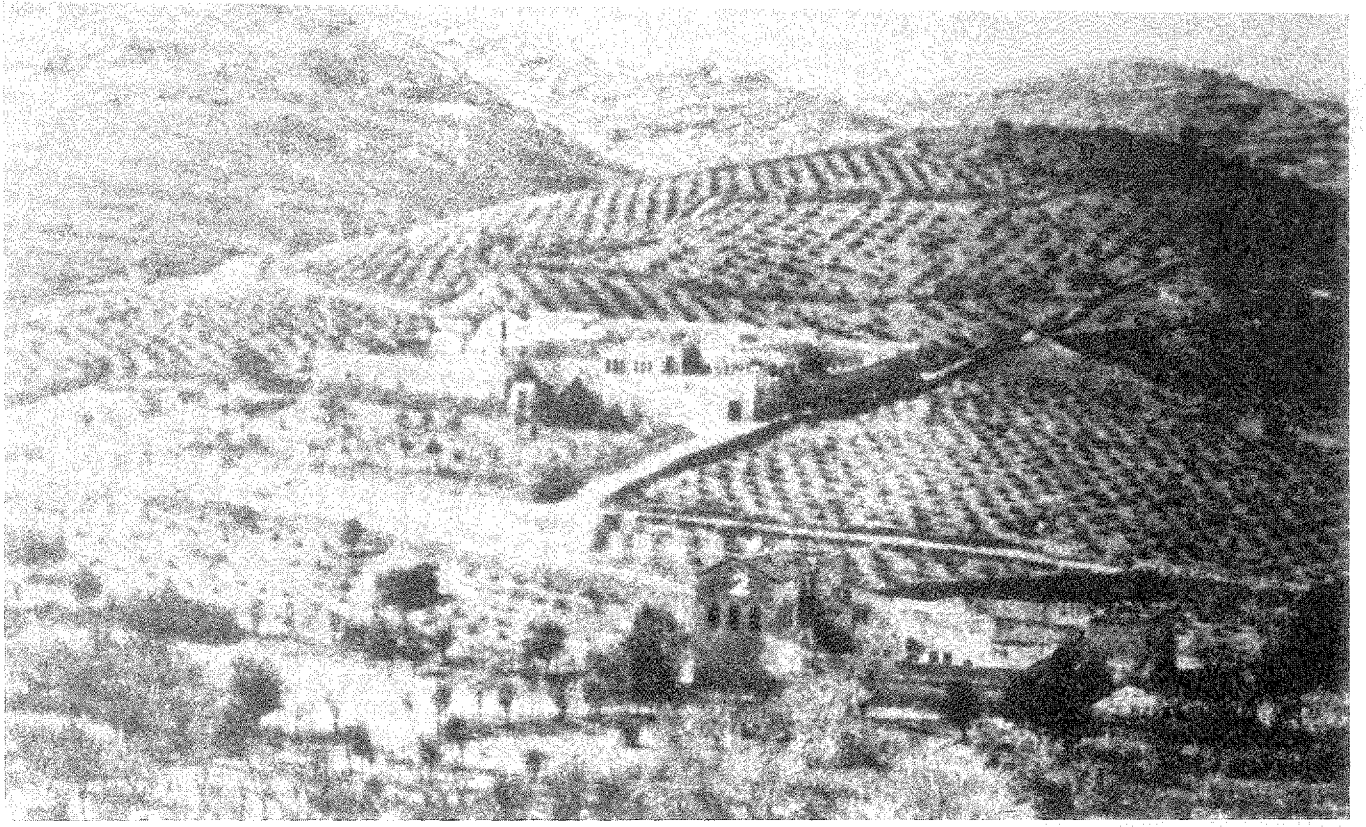

Resim 38
19. yüzyıl sonlarında Halepli Bahçesi ve çevresinin görünümü. 1- Bugünkü Yakup Kalfa İlkokulu yerindeki Hıdır İlyas Kilisesi Külliyesi. 2- Sakıp Efendi Köşkü (Bugünkü 11 Nisan Fuar Müd. binası). Fotoğrafta görülen bağlık alanlar günümüzde gecekondularla kaplanmıştır.

Resim 39
Şeyh Mes'ud Türbesi. 1960.
Urfa'daki mimari eserlerin en eskilerinden olan bu tarihi yapı, esasında dört eyvanlı Selçuklu medreseleri planında olup, son devirlerdeki onarımlar sırasında bilhassa kuzey bölümü esaslı bir değişikliğe uğramıştır. H. 579 (M. 1183) tarihinde Said oğlu Nişaburlu Mes'ud tarafından yaptırıldığı yakınındaki bir sarnıç kitabesine dayanılarak tahmin edilmektedir. Girişi, doğu duvarın dış cephesi altından olan ve bugün kapatılmış bulunan yer altındaki mezar odasında Şeyh Mes'ud'un kabri yer almaktadır. Yapının çevresi günümüzde gecekondularla sarılmış bir vaziyettedir.

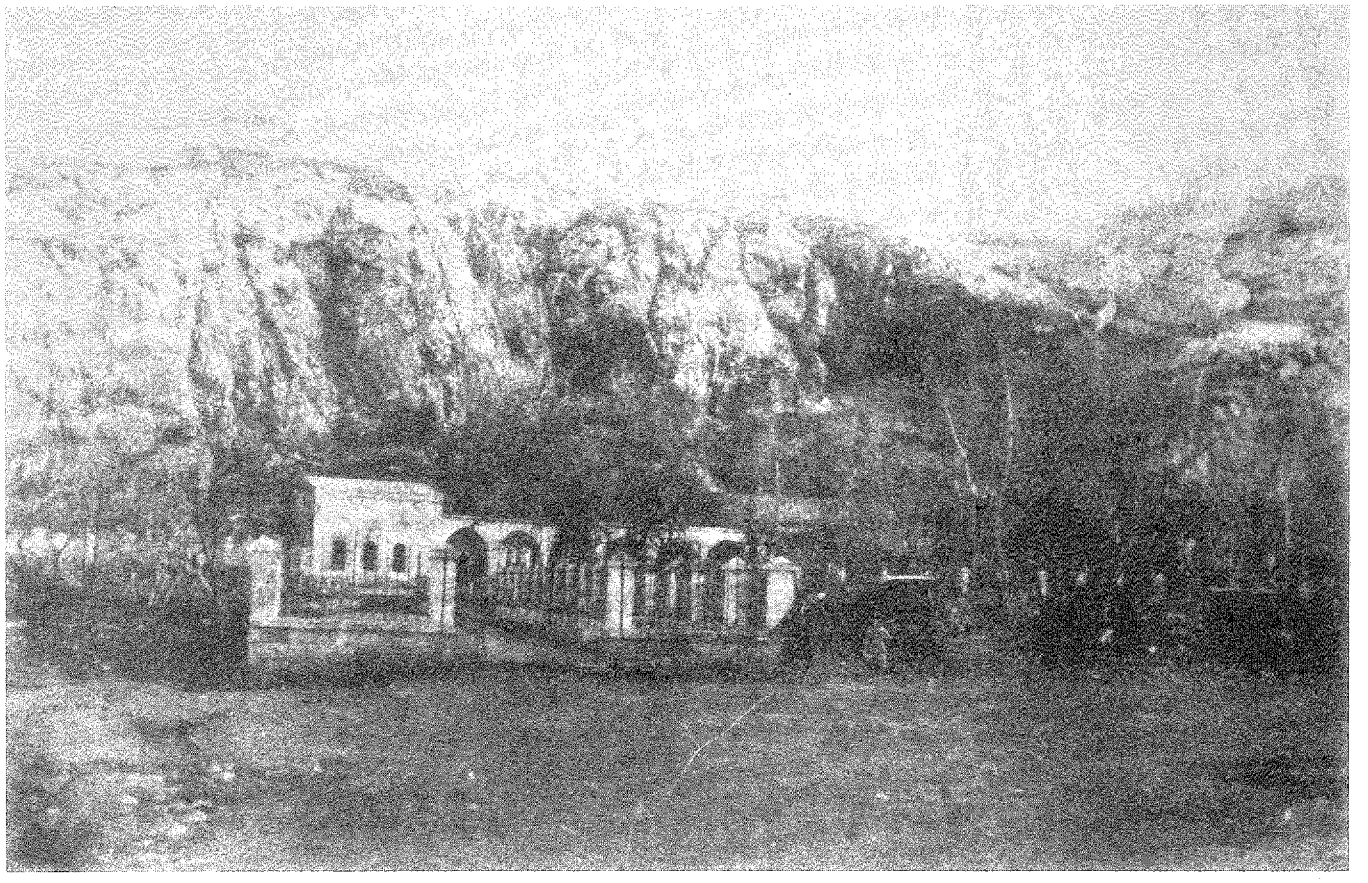

Resim 40
1920 yıllarında Mevlid-i Halil Camii.
1930'lu yıllarda Mancelerden Hacı Ayşe Hanım tarafından yaptırılan ve Abdürrezzak usta tarafından inşa edilen minare ile 1947 yılında halkın da yardımlarıyla Hacı Müslüm Hafız tarafından yaptırılan kuzey revaklar ve avlu kapısı henüz inşa edilmemiş durumda. Fotoğrafın sağ tarafında görülen iki otomobil, model olarak fikir vermesi bakımından ilginç.

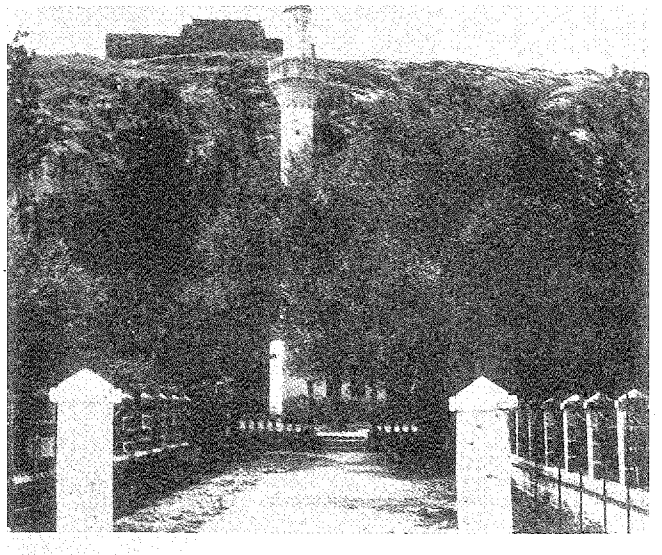

Resim 41
1940 yıllarında Mevlid-i Halil (Dergâh) Camii.
Dış avlu kapısının henüz inşa edilmediği görülüyor.

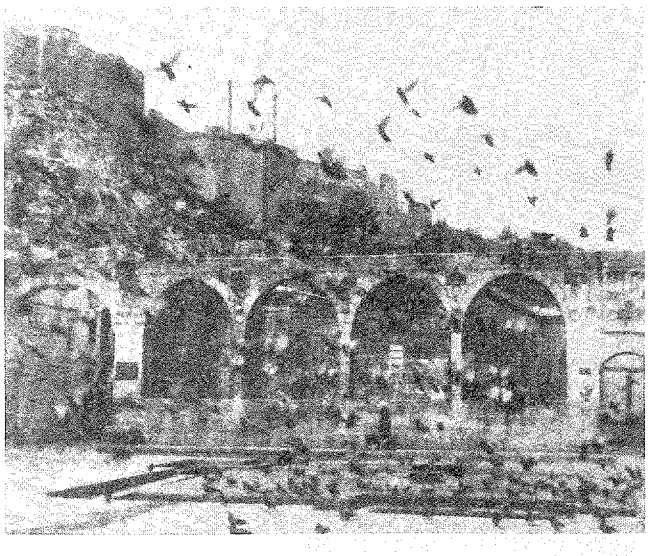

Resim 42
Mevlid-i Halil Camii avlusundan Şanlıurfa Kalesi. 1979.
Üzerine Yeni Dergah Camiinin inşa edildiği mezarlık henüz kaldırılmamış durumda. Yeni Dergah Camii görünümü kapattığından bugün aynı açıdan bakıldığında Kale görülememektedir.

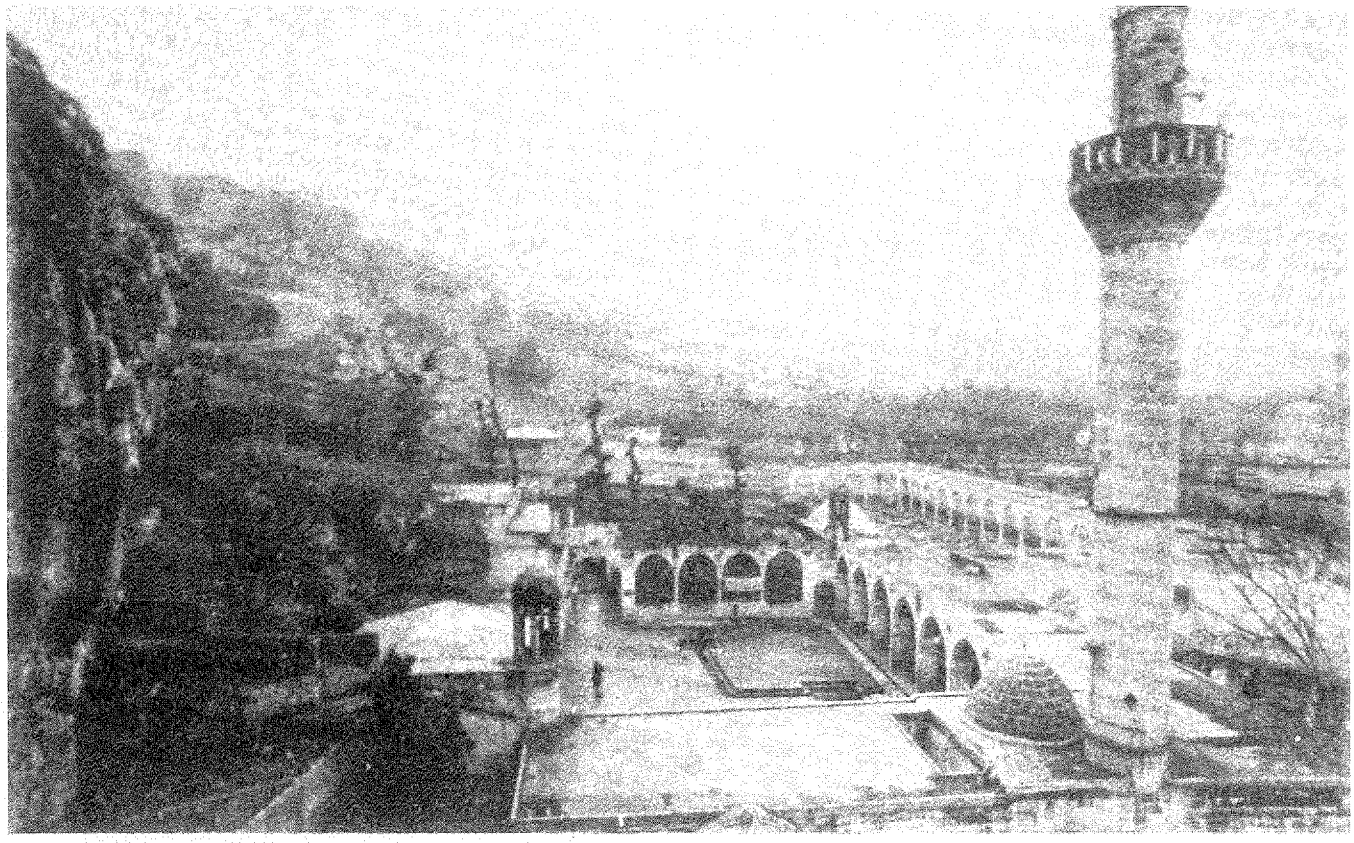

Resim 43
Mevlid-i Halil Külliyesinin genel görünümü. 1976.
Fotoğrafta, Hz. İbrahim (a.s.)'ın doğduğu, ateşe atıldığı ve düştüğü yerler birlikte verilmiştir (Fotoğraf: Zeynel Yeşilay)

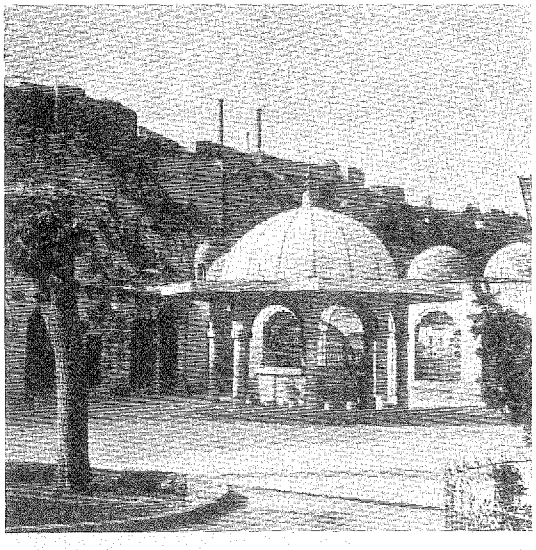

Resim 44
Mevlid-i Halil Camii dış avlusundan Urfa Kalesi. 1979.
Yeni Dergah Camii henüz yükselmemiş durumda.

Resim 45
Hasan Padişah Camii, avlu duvarları üzerindeki kemerler yapılmadan önce. 1968.

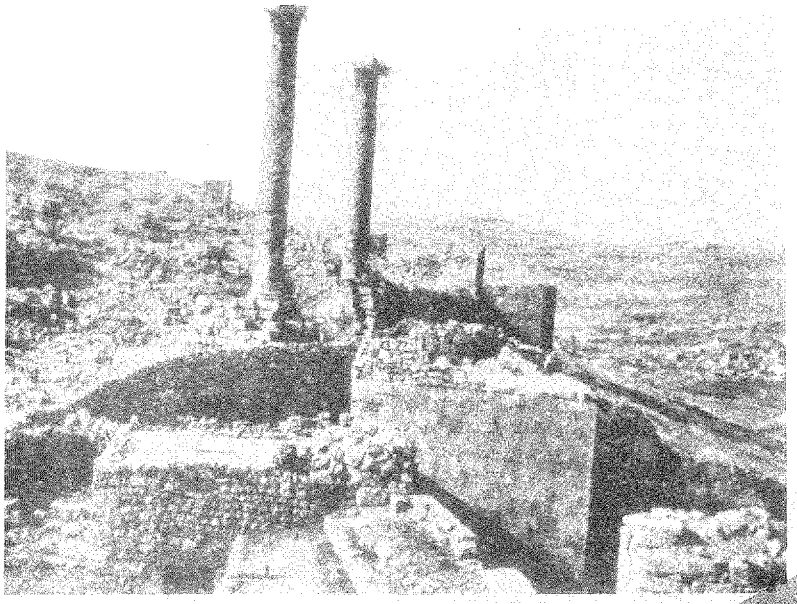

Resim 46
1890 tarihinde Urfa Kalesi.
Kale üzerinde görülen yapılar bugün yoktur.

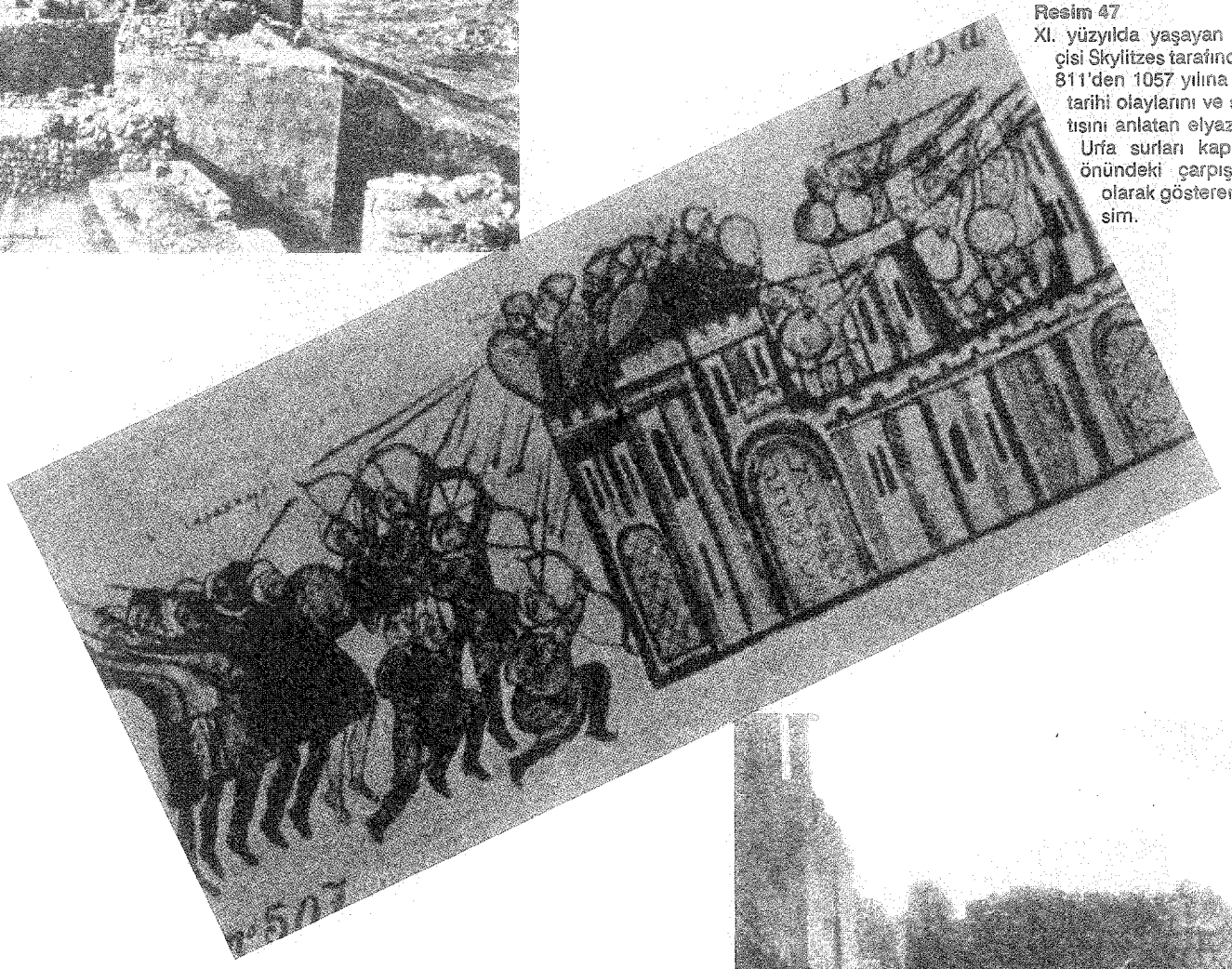

Resim 47
XI. yüzyılda yaşayan Bizans tarihçisi Skylitzes tarafından yazılan ve 811'den 1057 yılına kadar Bizans tarihi olaylarını ve sosyal yaşantısını anlatan elyazması kitapta, Urfa surları kapılarından biri önündeki çarpışmayı temsili olarak gösteren minyatür resim.

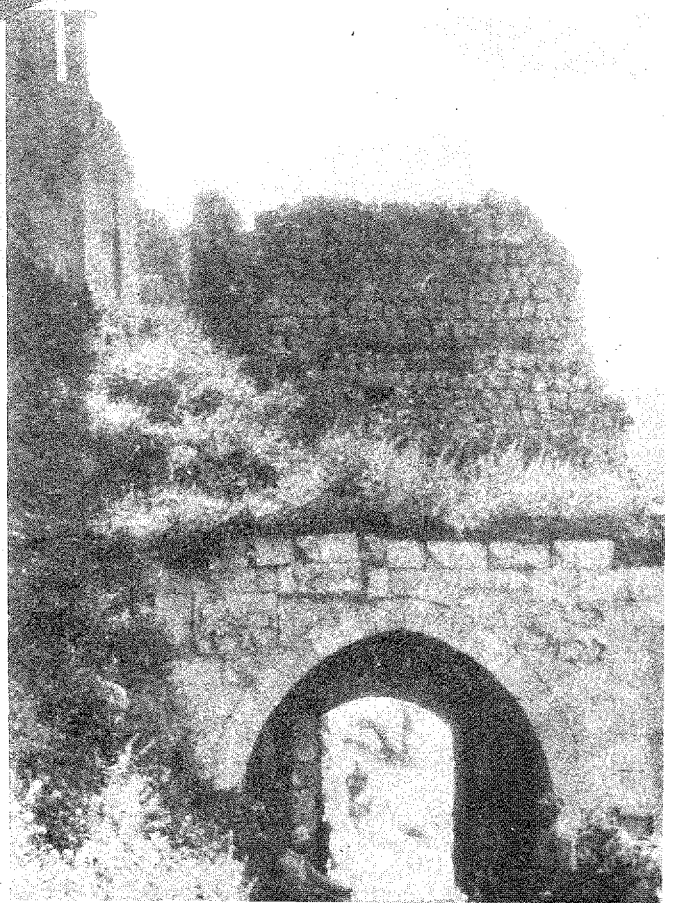

Resim 48
1890 yılında Urfa Kalesi kapısının içeriden görünümü.
Kapı kemerinin iki yanında görülen arslan kabartmaları bugün yerinde yoktur. Kapıda Kaleağasının nöbetçileri görülüyor.

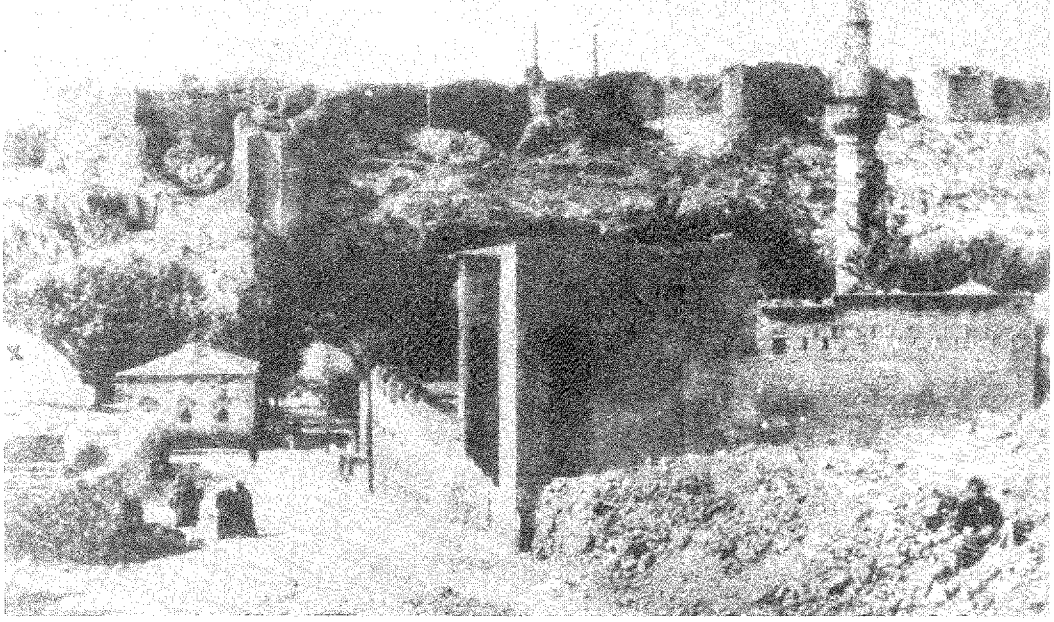

Resim 49
1925 yılında açılan Vali Fuat Bey Caddesinden Urfa Kalesine bakış. (x) işaretli kubbe Halil-ür Rahman Hamamı, gerisindeki çatılı yapı 1903 tarihinde Ethem Paşa tarafından yaptırılan Halil-ür Rahman Karakoludur. Bu yapılar ile fotoğrafın ortasında görülen ve Molla Ali ttetirbesinin (çıkmaz sokak) girişinde yer alan köşk yıktırılmıştır.

Resim 50
1950 yılında Urfa kalesinin kuzey cephesi.
Kalenin eteklerindeki boş alan günümüzde gecekondularla dolmuştur.

Resim 51
Mevlid-i Halil (Dergah) Camii ve Urfa Kalesi. 1968.
Fotoğrafın ortasında görülen ağaçlık alan, üzerine yeni dergah camiinin inşa edildiği mezarlıktır. Camii inşa edilirken bu mezarlar nakledilmiştir.

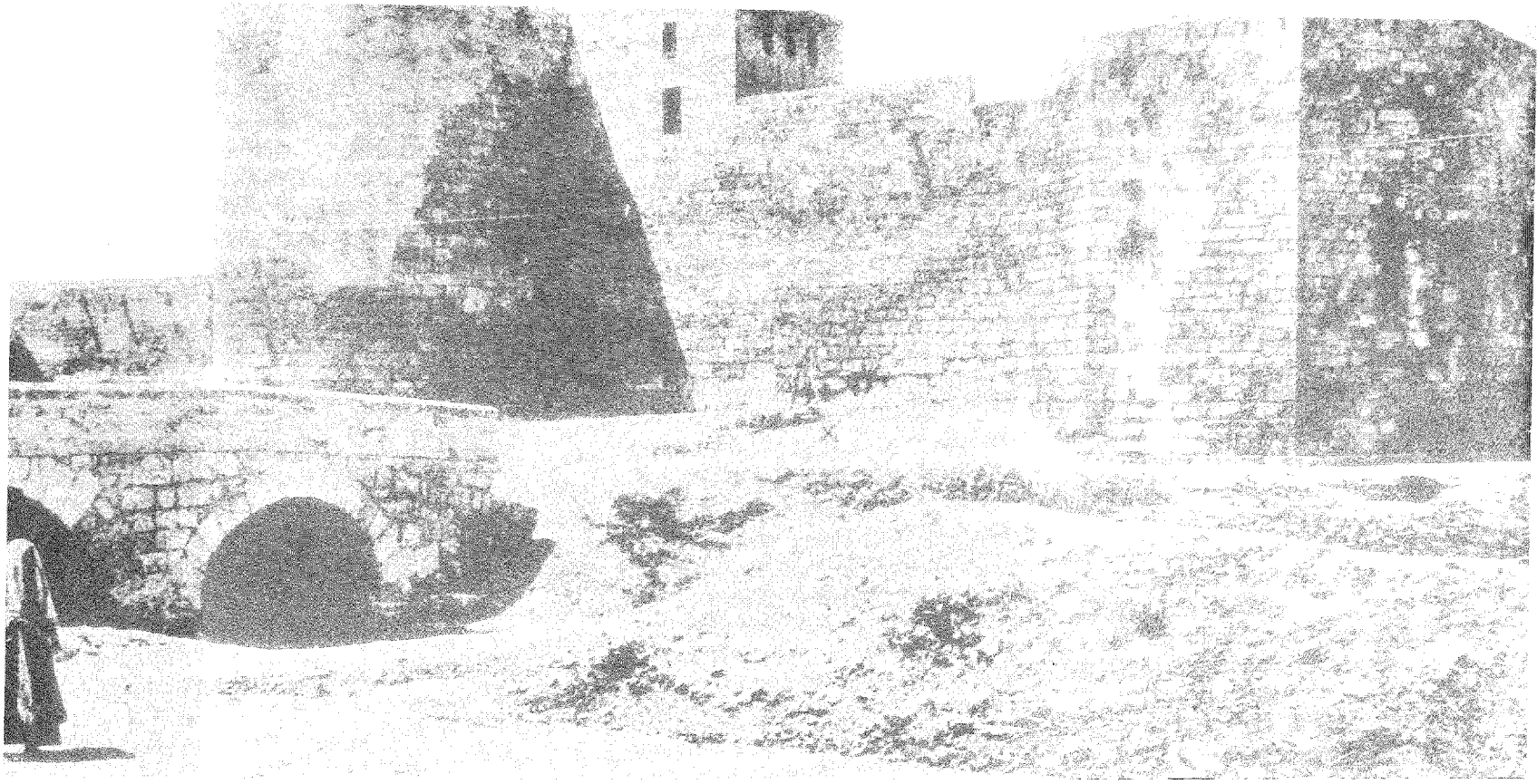

Resim 52

Şehir Surlarının Bey Kapısı burçlarından Mahmutoğlu Kulesi'nin 1935 yıllarında görünümü.
Fotoğrafın solunda görülen Bey Kapısı Köprüsü günümüzde beton ilavelerle genişletilmiş ve büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ortada görülen (x) işaretli su kuyusu, sur kapıları kapalı iken kente giremeyip dışarıda bekleme zorunda kalan yolcular tarafından kullanılmaktaydı.
Ön cepheye ve köprü üzerine 1975 yılında Belediye tarafından yaptırılan dükkânlar köprüyü ve burçların görünümünü kapatmıştır.
Kentin doğu surları üzerinde bulunan Bey Kapısı (Bab-el Emir-Kısas Kapısı) bugün yıkılmış olup kapının Mahmutoğlu kulesi diye bilinen burçları ayaktadır. Osmanlılar zamanında kapıağalığı Mahmutoğlu ailesine verilmiş olmasından dolayı bu adla anılan yapı, güneyde silindirik bir burç, bunun kuzeyinde beş köşeli ikinci bir burçtan meydana gelmiştir. Kuzeydeki burcun batı tarafı haremlik, güneydeki burcunki ise selamlık olup her iki bölüm biribirine bağlantılı bir durumdadır. Haremlik bölümü kapıağası ailesinin oturduğu klasik bir Urfa evi planındadır. Selamlık bölümünde develik, zindan ve divanhane bulunur.
Silindirik burcun doğuya bakan cephesindeki kitabede "19 Şubat 1122-18 Şubat 1123 tarihleri arasında, büyük kont Joyslin ve Allah'ı seven Prens Vasil'in yönetimi zamanında bu kale büyük bir teknik ve para harcanarak Allah'ın yardımı ile tamamlanmıştır." yazılıdır.
Bu tarihi yapı günümüzde harap bir durumdadır.

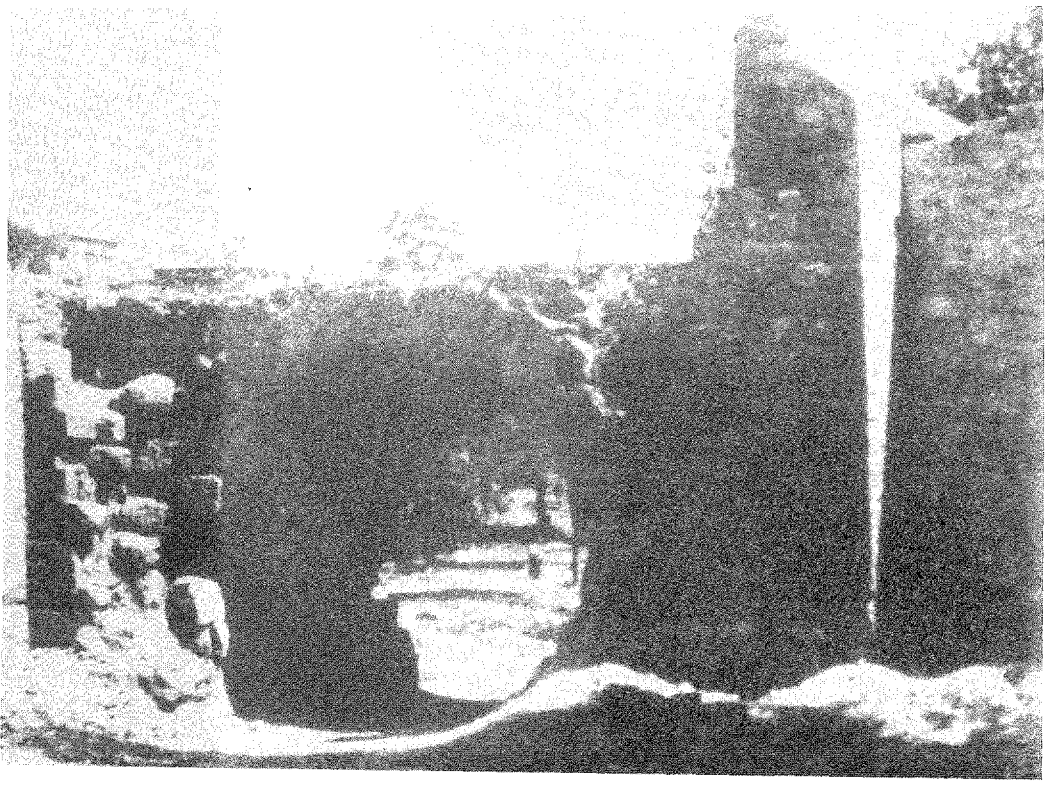

Resim 53

IV. Murat Kapısı (Su Kapısı).
Halil-ür Rahman Gölünün kuzeyindeki Molla Ali tetirbesinin (çıkmaz sokak) ve buradaki tarihi evlerin yol açımı amacıyla yıktırılması sırasında (1971-72) bir rastlantı sonucu ortaya çıkan bu sur kapısı aynı tarihte acelece yıktırılmıştır.

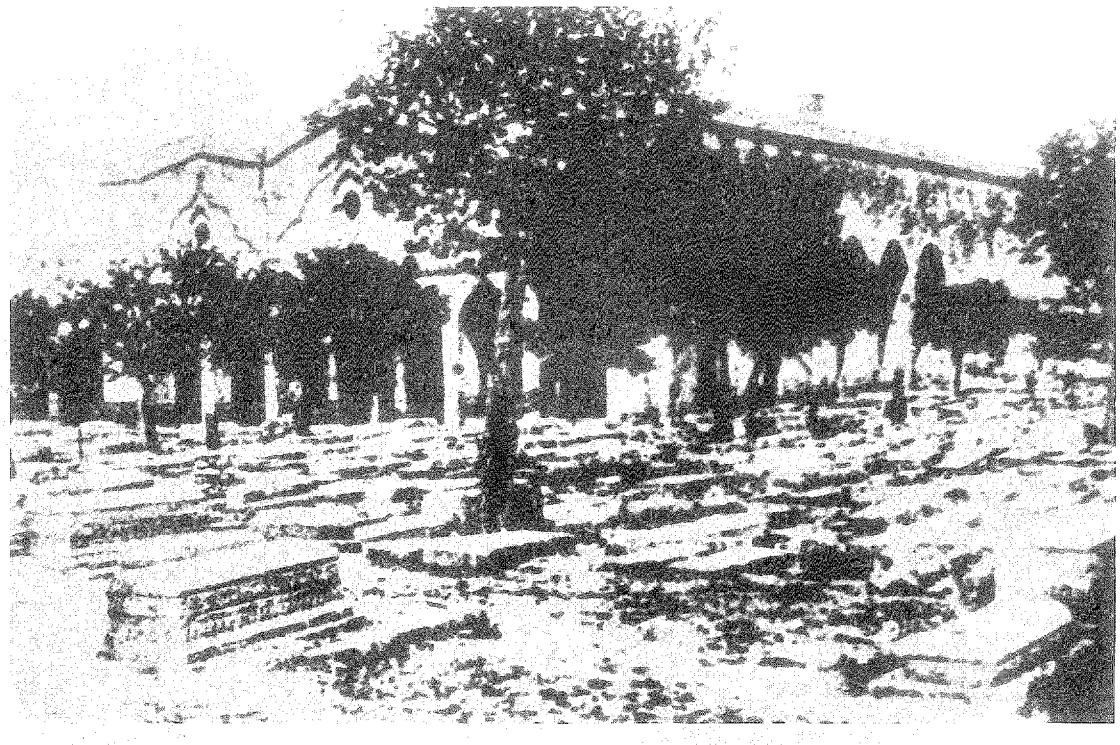

Resim 54
Vali Fuat Bey caddesindeki Hıristiyan Bazilikasının 19. yüzyıl sonlarında görünümü.
Vali Fuat Bey Caddesi açılmadan önce çekilen bu fotoğrafta, caddenin geçtiği yerin mezarlık olduğu ve bazilikanın neflerinin üçgen çatılarla örtülü olduğu görülmektedir. Bir zamanlar sanatlar ocağı ve elektrik santral binası olarak kullanılan yapı "Selahaddin Eyyübi Camii" olarak kullanılmak maksadıyla günümüzde testore edilmektedir. Binanın cephesindeki "Sanatlar Ocağı" yazılı Osmanlıca kitabe bu restorasyon çalışmaları sırasında kazıtılmıştır.

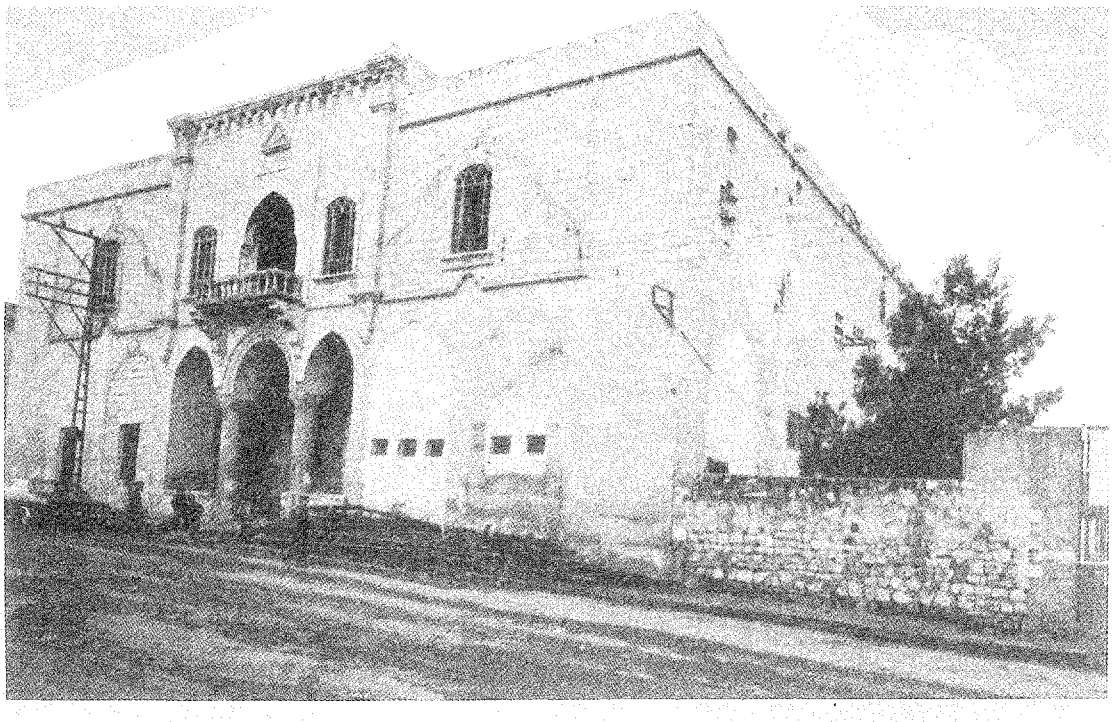

Resim 55
Hıristiyan Bazilikasının 1976 yılında batı ve güney cephelerinin görünümü.
54 nolu fotoğrafa bakıldığında, yapının batı cephesinin (bilhassa giriş kemerlerinin üzerinin) değişiklik geçirdiği, cephedeki üçgen alınlıklarının ve binanın çatı örtüsünün kaldırıldığı, öndeki mezarlığın yola terkedildiği anlaşılmaktadır.

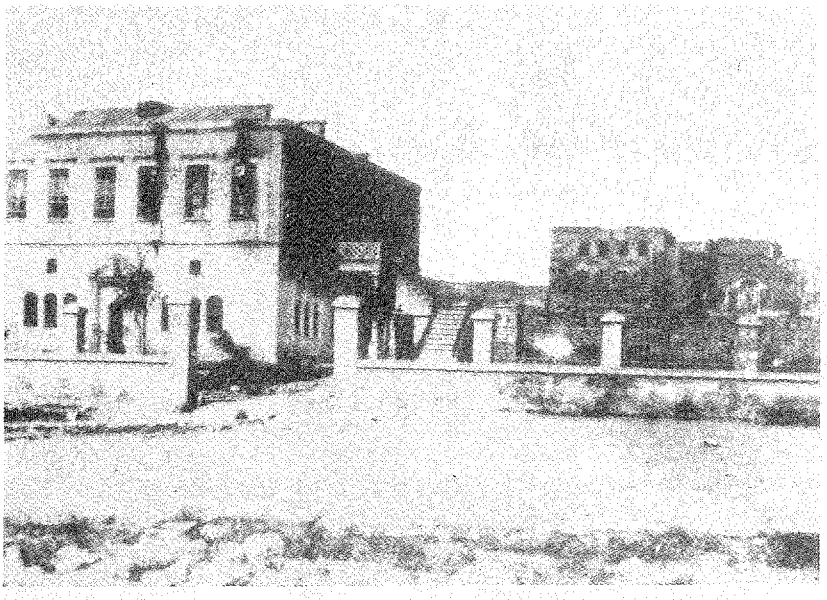

Resim 56
1923 yıllarında sanatlar ocağının idare binası, sonraları Cumhuriyet İlkokulu olarak kullanılan ve son yıllarda yıktırılarak yerine Cumhuriyet Ortaokulu yapılan binanın 1926 yıllarındaki görünüşü. Fotoğrafın sağ tarafında görülen ve Güllü Sokak üzerinde yer alan ev günümüzde yoktur.

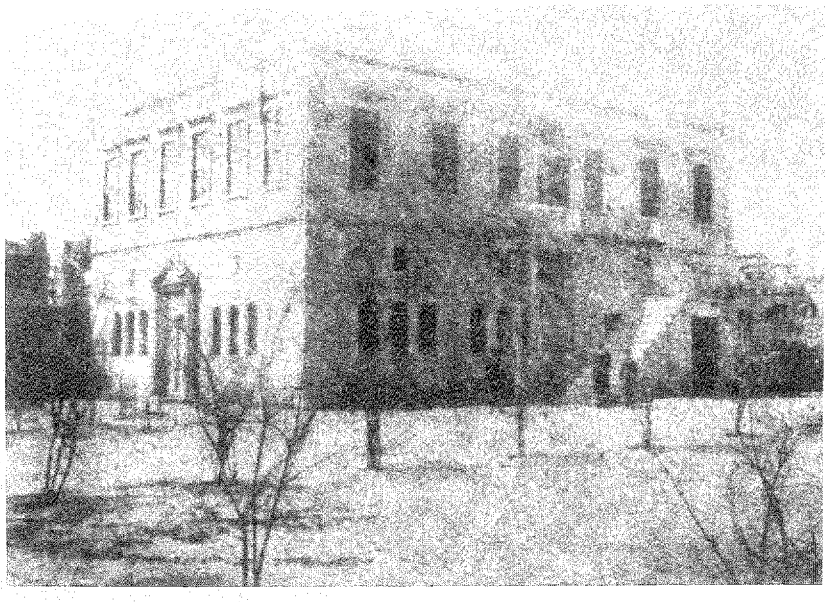

Resim 57
Sanatlar ocağı idare binasının başka bir açıdan görünümü.

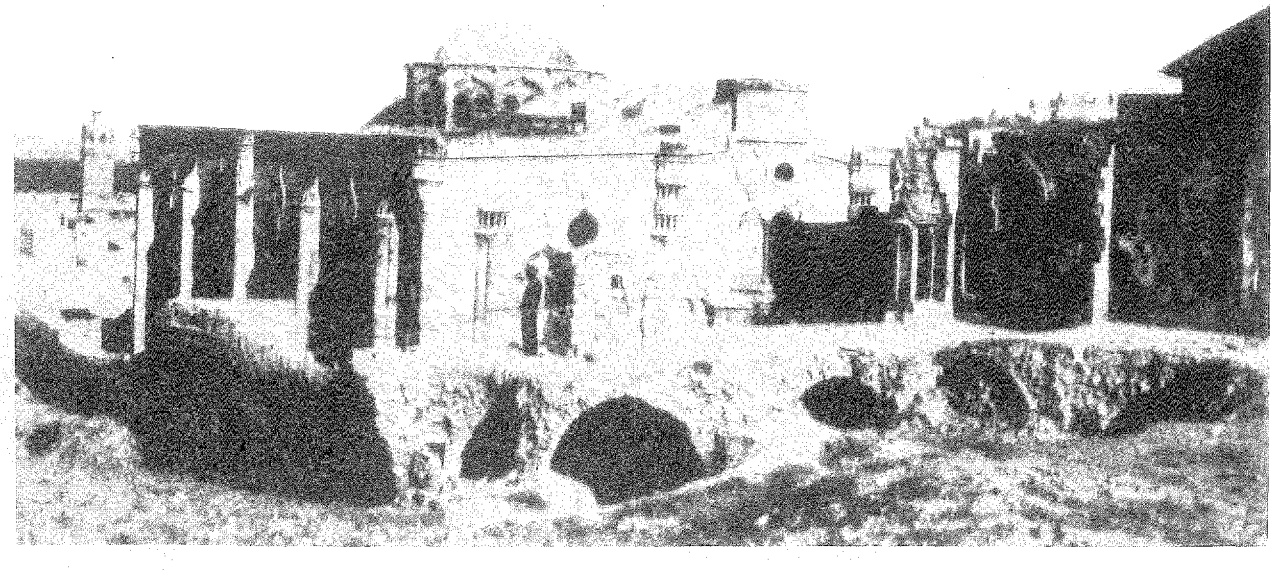

Resim 58
Fırfırlı Kilisenin 1930'lu yıllarda cezaevi olarak kullanıldığı sıradaki durumu.

Resim 59
1976 yılında Akarbaşı yolu.
Fotoğrafın sol tarafında Aslanlı Han kısmen ayakta olup, cephesine betonarme dükkânlar yapılmış durumda, karşıda Eski Arasa Hamamı görülmekte. 1981 yılında Aslanlı Hanın tamamı yıkılarak cadde bulvar haline getirilmiş, bu sırada Aslanlı Hanın güneyine bitişik kapalı çarşı eski kuyumcu pazarının da ön kısmı yıktırılmıştır.

Resim 60
Akarbaşı yolunun 1980 yılında görünümü.
Fotoğrafın sağ tarafında görülen yapılar 1981 yılındaki yol genişletme çalışmaları sırasında yıktırılmıştır.

Resim 61
1981 yılındaki Akarbaşı yolu genişletme çalışmaları sırasında eski arasanın (buğday pazarı) yıkımı yapılırken.

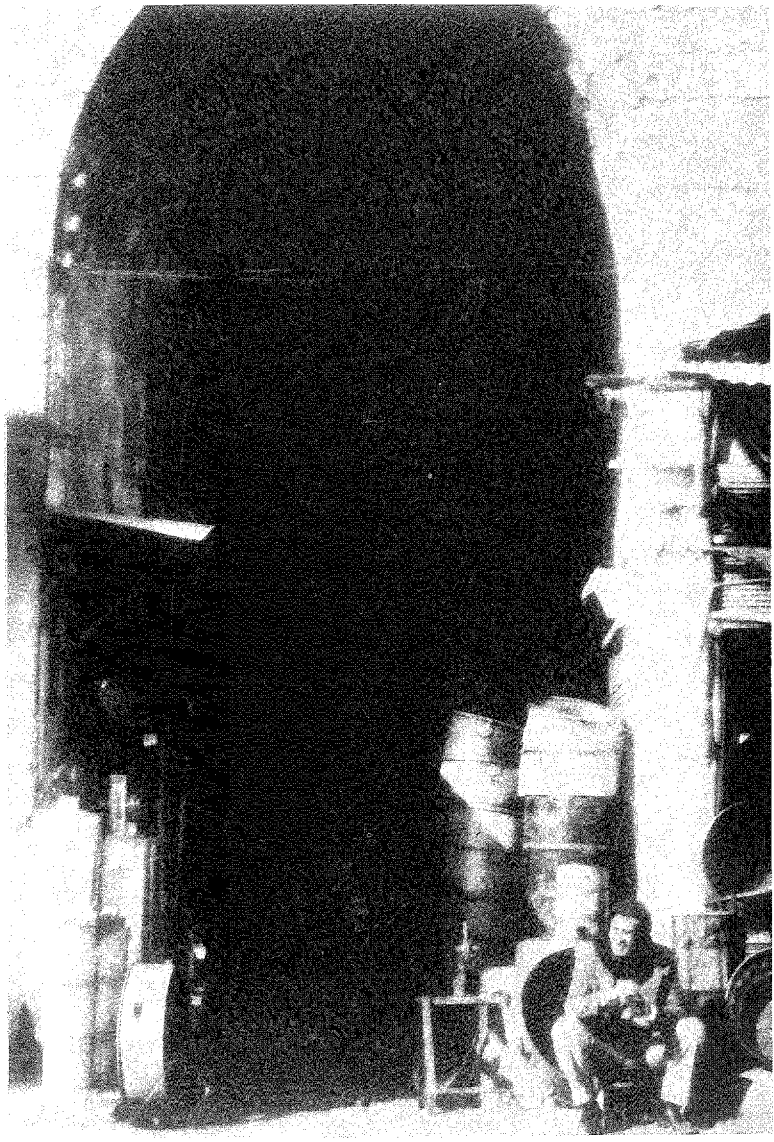

Resim 62
1976 yılında Eski Kuyumcu Pazarı.
Çarşının ön cephesi 1981 yılındaki yol genişletme çalışmaları sırasında yıktırılmıştır.

Resim 63
Neccar Pazarı (1973).
Bu çarşı, fotoğrafta görülen tarihi kimliğini günümüzde büyük ölçüde kaybetmiş, nalburlar çarşısına dönüşmüştür.

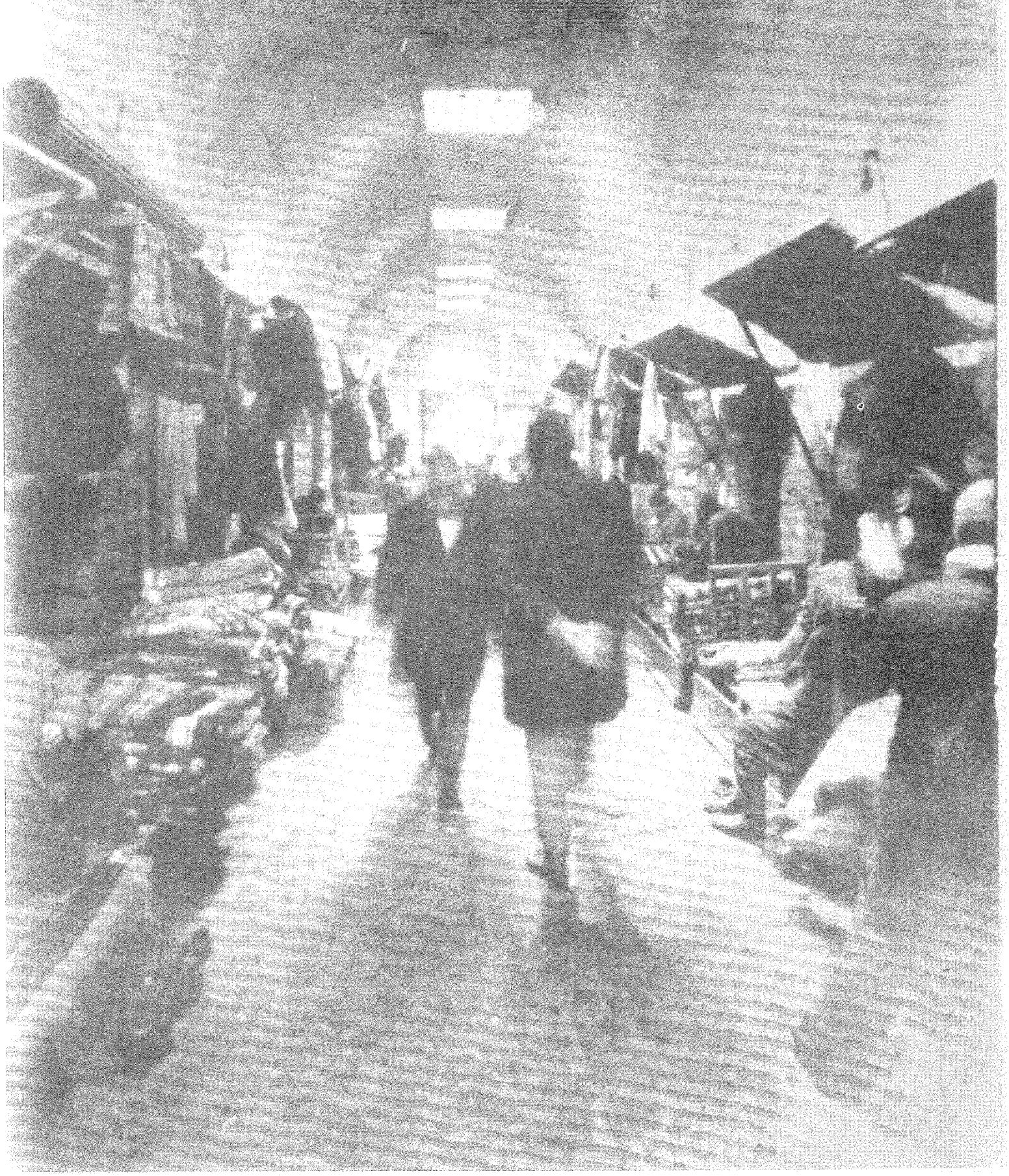

Resim 64
Sipahi Pazarı (1976).
Sipahi Pazarı, 1562 yılında Gümrük Hanının Behram Paşa tarafından inşa ettirilmesi sırasında, handa konaklayan sipahilerin atlarının barınması için yaptırılmıştır. 1741 tarihli Rızvan Ahmet Paşa Vakfiyesinde, çarşının tamir edilerek iplikçi pazarı haline getirildiği ve bu sırada bir dükkânın bozulmak suretiyle bedestene kapı açıldığı belirtilmektedir.

Resim 65
Kubbemescit sokağının güney başından kuzeye doğru görünümü. 1976.
Fotoğrafın sağ tarafında görülen pencereli duvar eski Arasa Hamamına aittir. Kubbemescit sokak üzerinde yer alan tarihi Adile Hanım Çeşmesi ile birer saray güzelliğindeki Hacı Yusuf Kâmil Evi, Karalökler Evi, E. Yanmaztaş Evi ve Ahmet Büyükbakkal Evinin tamamı, Abamorlar Evinin selamlık kısmı ve Su Meydanı Sokaktaki bir çok ev 1979-80-81 yıllarındaki yol genişletme çalışmaları sırasında yıktırılmış, açılan yola 12 Eylül Caddesi adı verilmiştir.
O tarihlerde, bu tarihi sokakların yıkılması yerine, 200 m. batıda bulunan ve aynı ihtiyacı karşılayabilecek kapasitede olan Vali Fuat Bey Caddesinin ıslah edilerek değerlendirilmesi düşünülememiştir.

Resim 66
Kubbe Mescit Sokaktaki Ahmet Büyükbakkal evi ve yanındaki dükkânların yıktırılmadan önceki durumu. 1976.

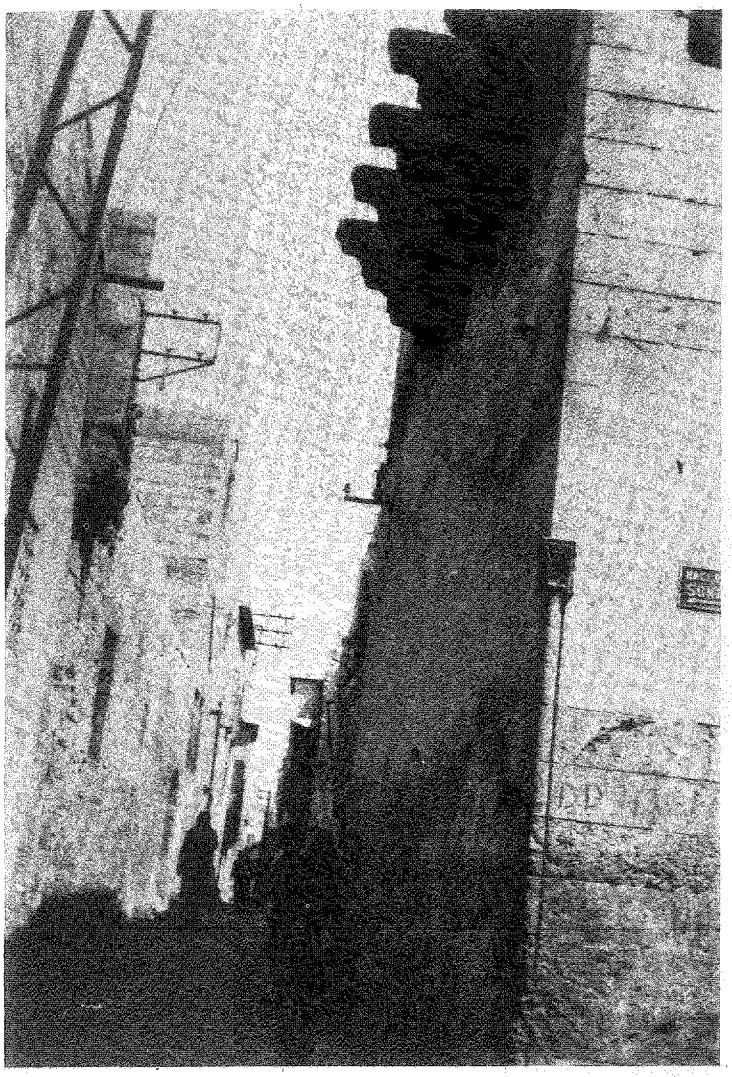

Resim 67
Yıkımlar yapılmadan önce, Kubbemescit sokağının ortalarından güneyden kuzeye doğru görünümü.
Fotoğrafın sağında konsolları görülen ev Hacı Yusuf Kâmil evidir. Bu evin güney cephesi Hacı Paşa Sokağına bakmaktaydı.

Resim 68
Yıkımlar yapılmadan önce Kubbemescit sokağının ortalarından kuzeye doğru bakış.
Fotoğrafın sağında görülen Adile Hanım Çeşmesinin ait olduğu E. Yanmaztaş Evi ile, karşıda görülen Hacı Bekir Pabuççu Evinin selamlığı yıktırılmıştır.

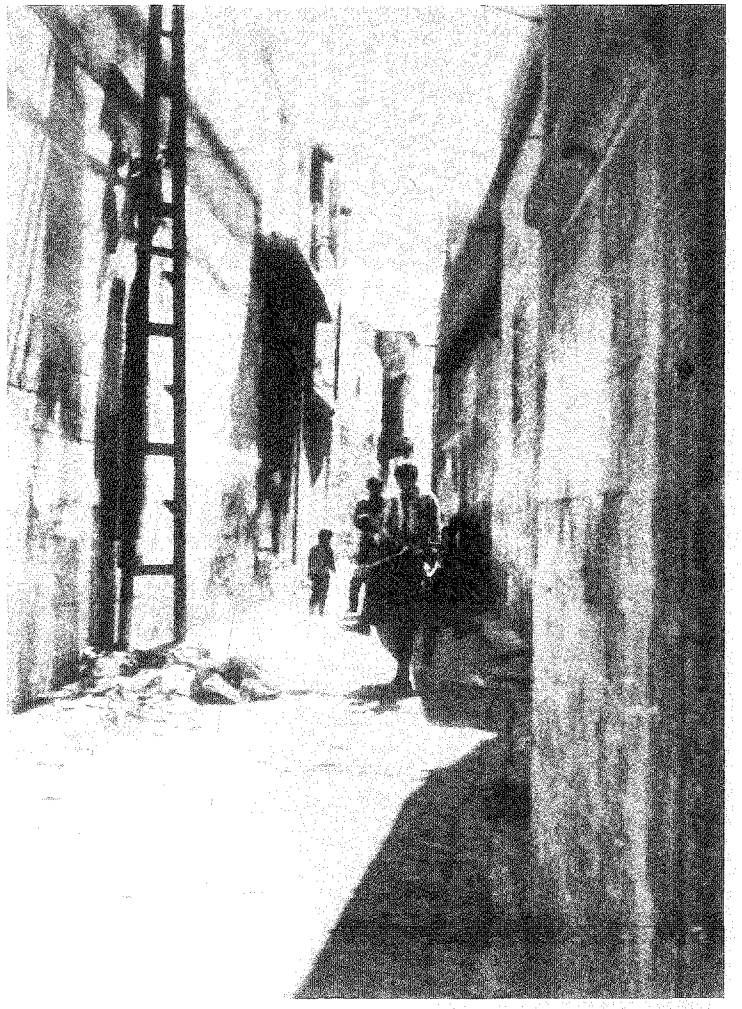

Resim 69
Yıkımlar yapılmadan önce Kubbemescit Sokağının kuzeyden güneye doğru görünümü.
Elektrik direğinin yanında Adile Hanım Çeşmesi yer almaktadır.

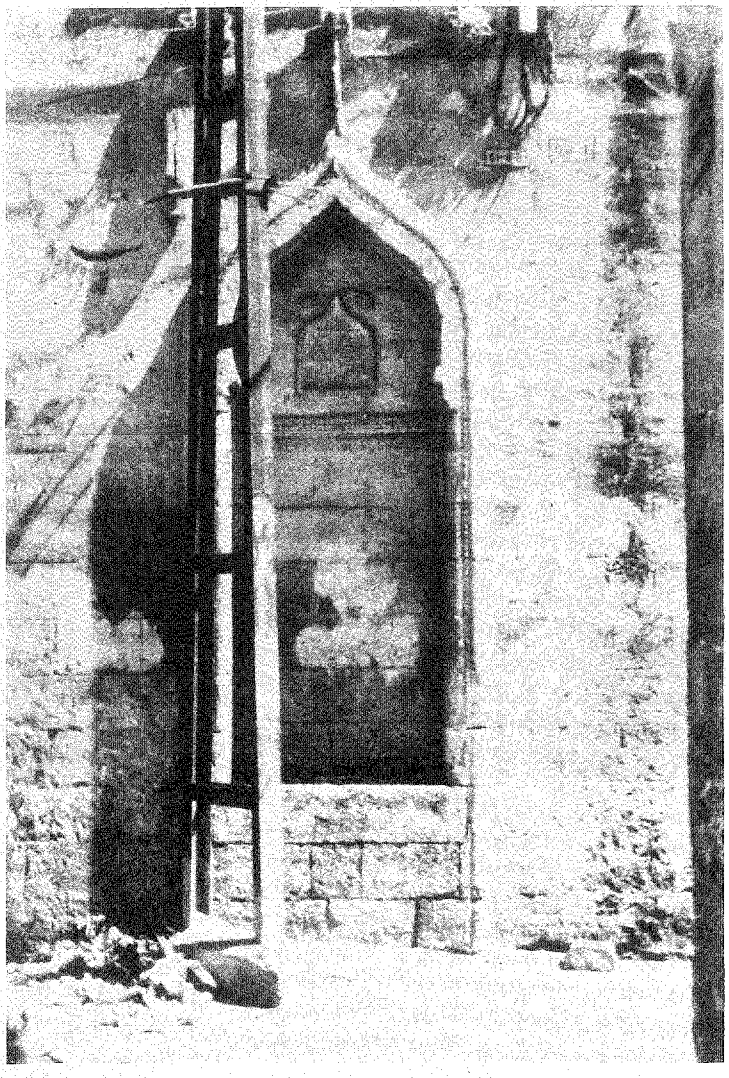

Resim 70
E. Yanmaztaş evinin sokak cephesinde yer alan ve 12 Eylül Caddesinin açılması sırasında yıktırılan H. 1287 (m. 1870) tarihli Adile Hanım Çeşmesi. O günlerde, bu tarihi çeşmenin taşlarının numaralanarak kentin herhangi bir yerine nakledilmesi dahi çok görülmüş, kitabesi Harran Kültür ve Folklor Dergisi mensuplarından Mehmet Oymak tarafından yıkıntılar arasında bulunarak Urfa Müzesine teslim edilmiştir.

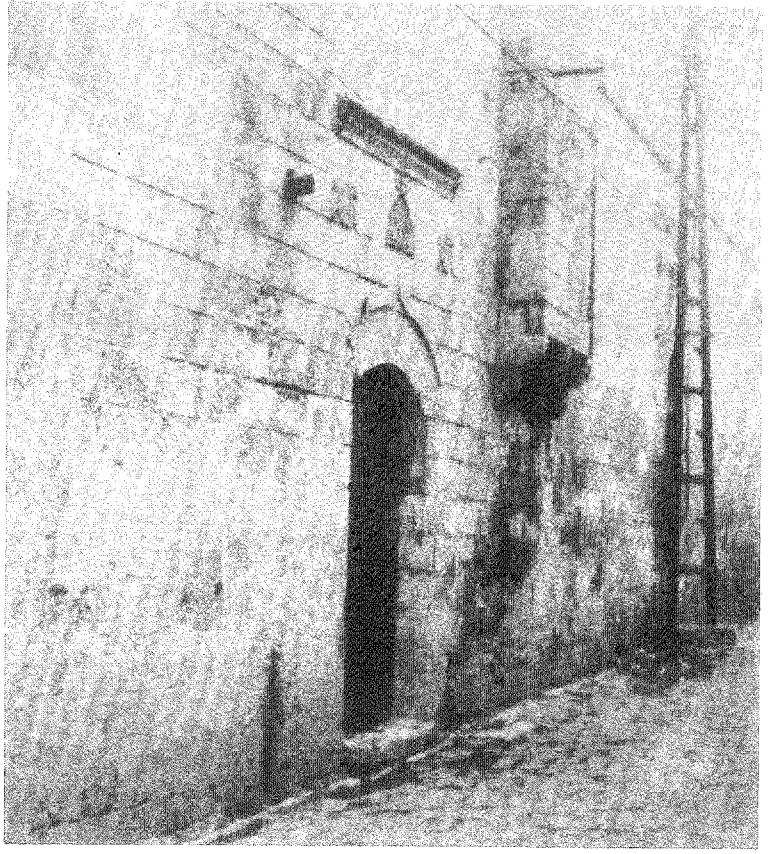

Resim 71
E. Yanmaztaş evinin sokak cephesi yıktırılmadan önce.

Resim 72
Yıkılmasaydı bugün 120 yaşında bulunacak olan E. Yanmaztaş Evinin kuyusu ve taş lavabosu.

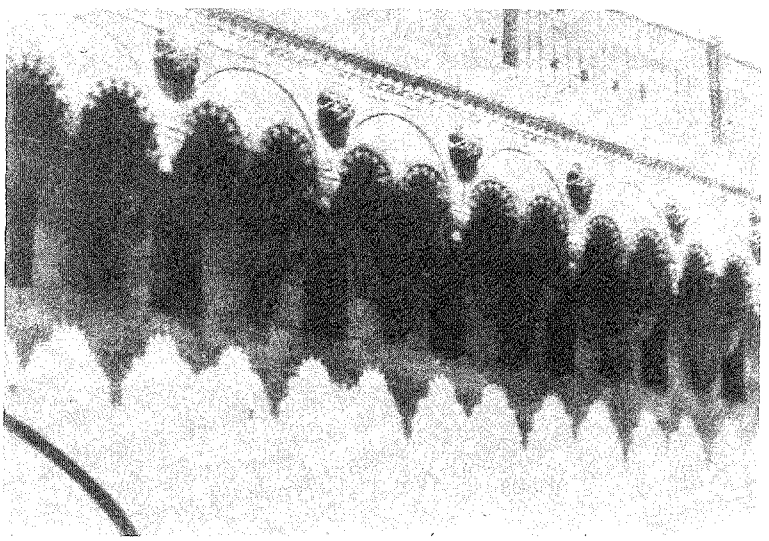

Resim 73
E. Yanmaztaş evinin gezenek konsolları ve aralarındaki "Kuş Takaları" (Kuş Evleri).

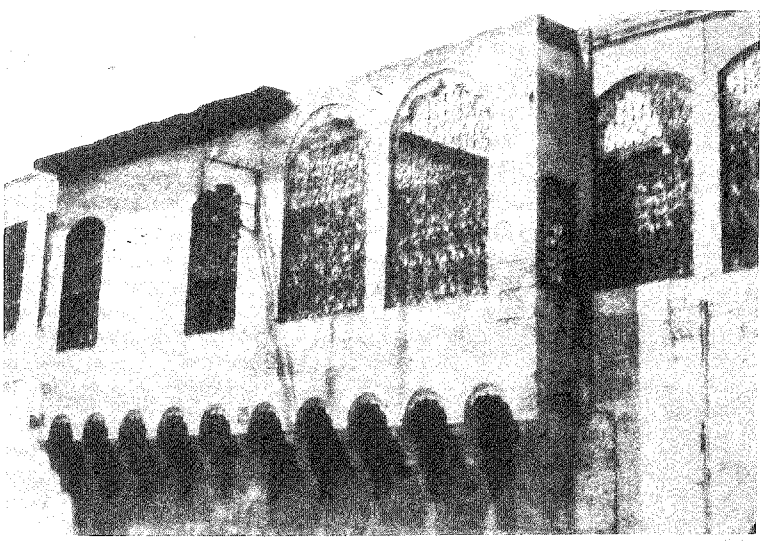

Resim 74
12 Eylül Caddesinin açılması sırasında yıkımdan kurtulan, ancak Kültür Bakanlığı'nca tescile değer görülmediğinden 1988 yılında yıktırılarak yerine betonarme bina yapılan tarihi Selahattin Özbek Evinin Kubbemescit Sokağına bakan giriş cephesi.

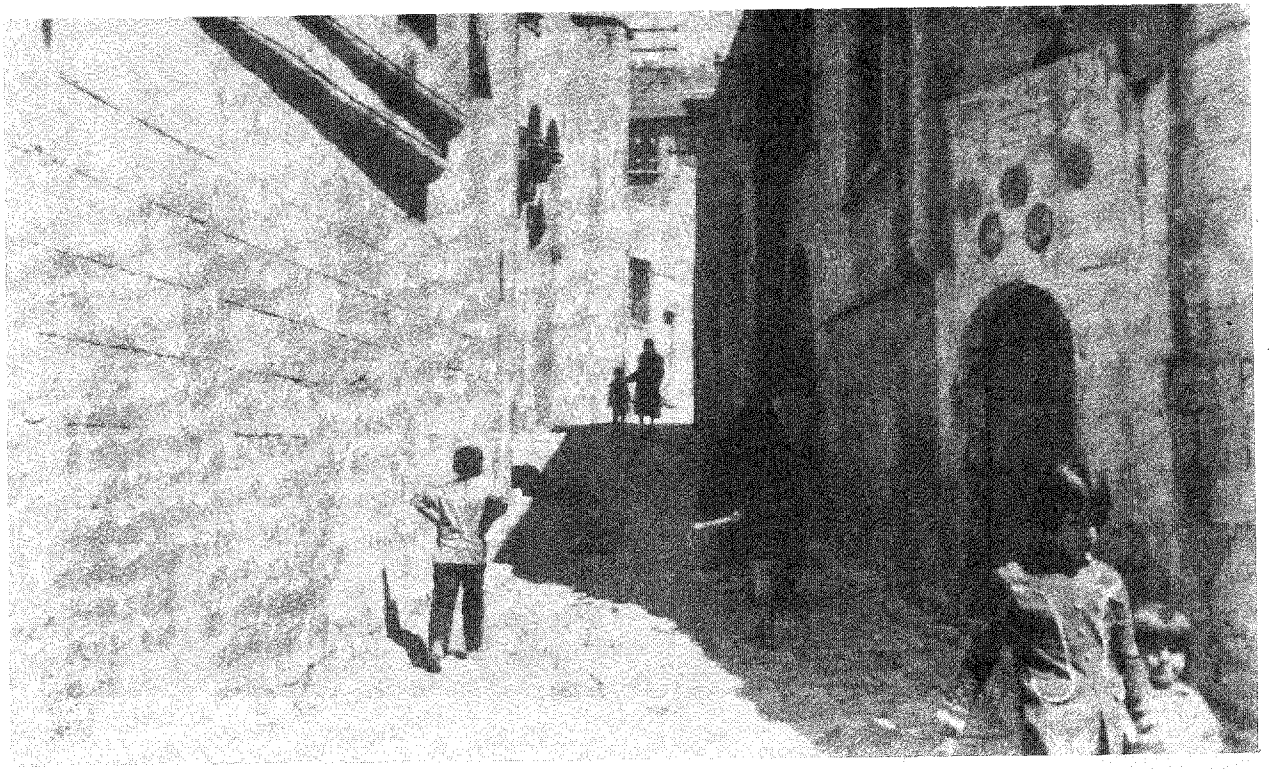

Resim 75
1976 yılında Su Meydanı Sokağının güneydeki başlangıcından kuzeye doğru görünümü.
12 Eylül Caddesinin açılması sırasında bu sokakta sağlı sollu yıkımlar yapılmıştır. Fotoğrafın sağ tarafında görülen Hacı Bekir Pabuçç Evinin ve Kürkçüzade Halil Hafız Evinin selamlık bölümleri ile sokağın daha ilerisinde yer alan Ramazan Özkaplan ve Ahmet Saatçi Evlerinin tamamı yıkılan evler arasındaydı.

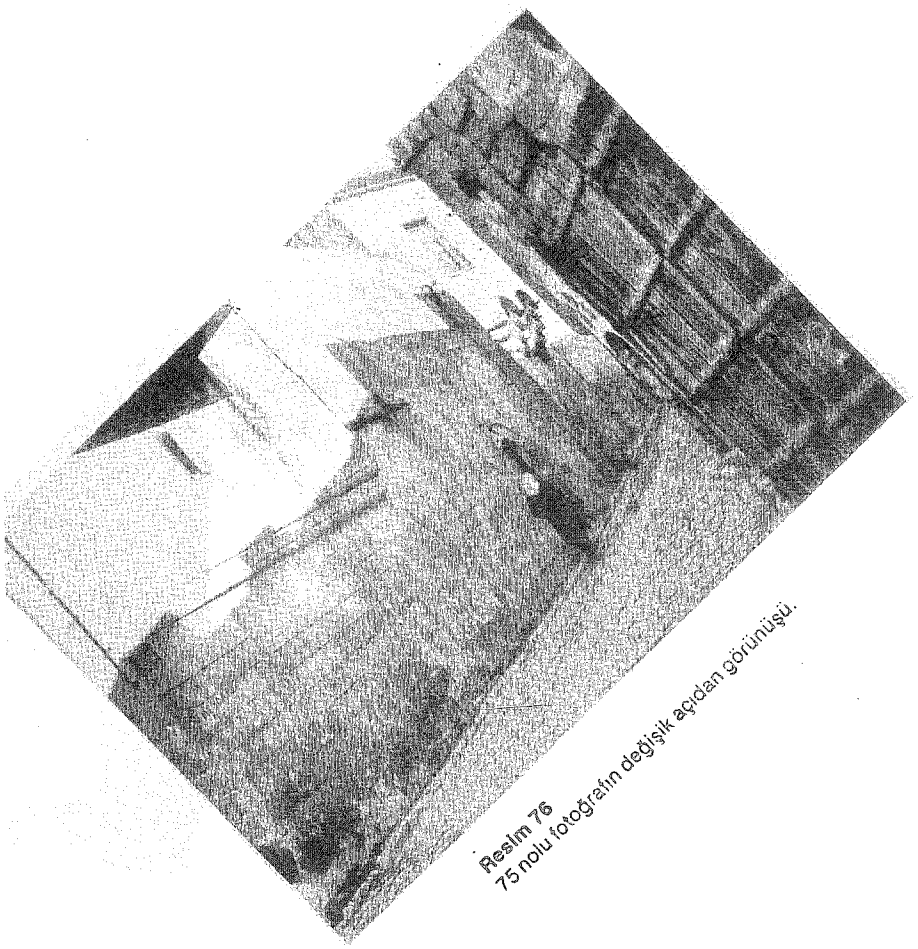

Resim 76
75 nolu fotoğrafın değişik açıdan görünüşü.

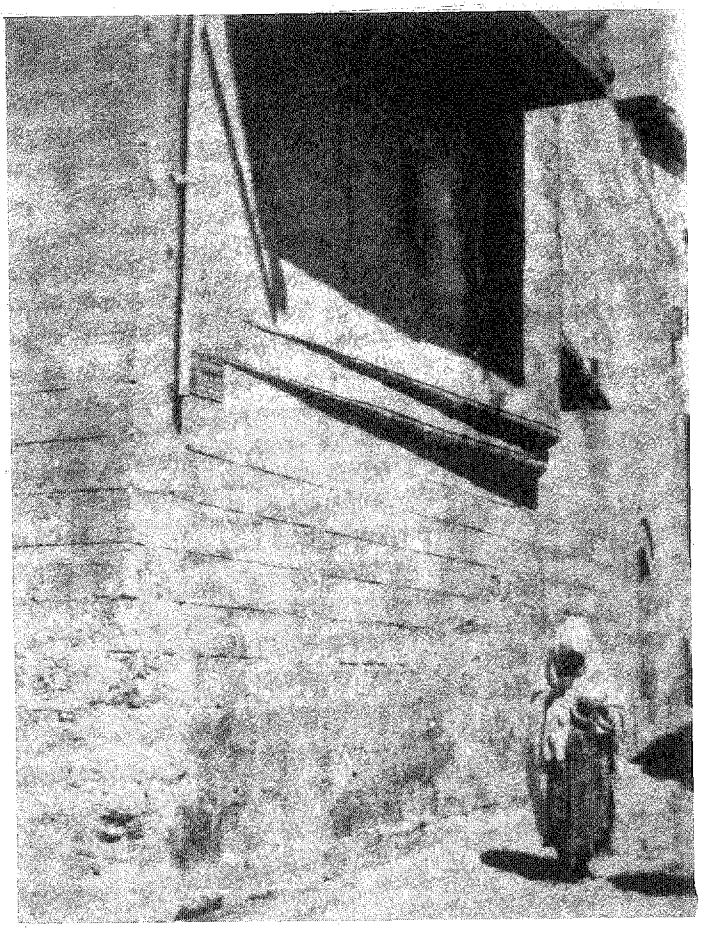

Resim 77
Su Meydanı Sokak ile Kubbemescit Sokağının köşesinde yer alan Hacı Bekir Pabuççu Evinin Su Meydanı Sokağına bakan selamlık duvarı yıktırılmadan önce.

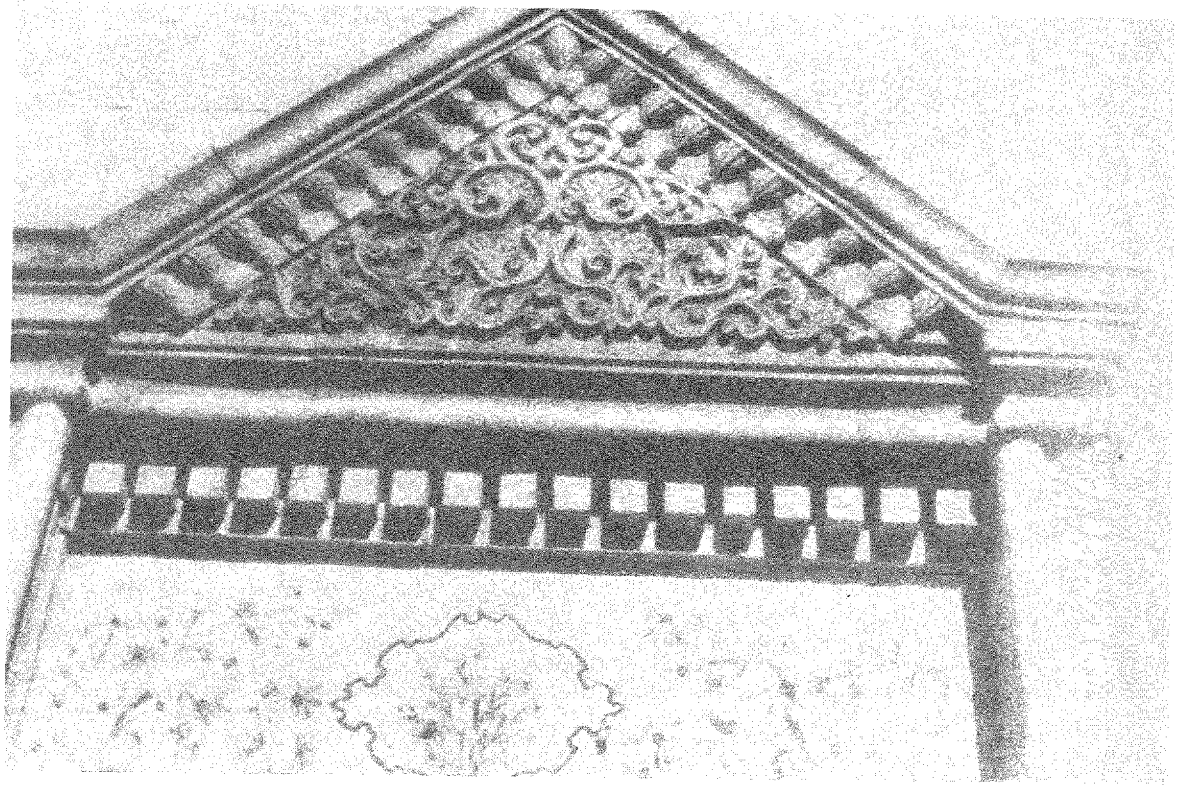

Resim 78
Su Meydanı sokakta bulunan Kürkçüzade Halil Hafız Efendi Evinin selamlık kapısı yıktırılmadan önce.

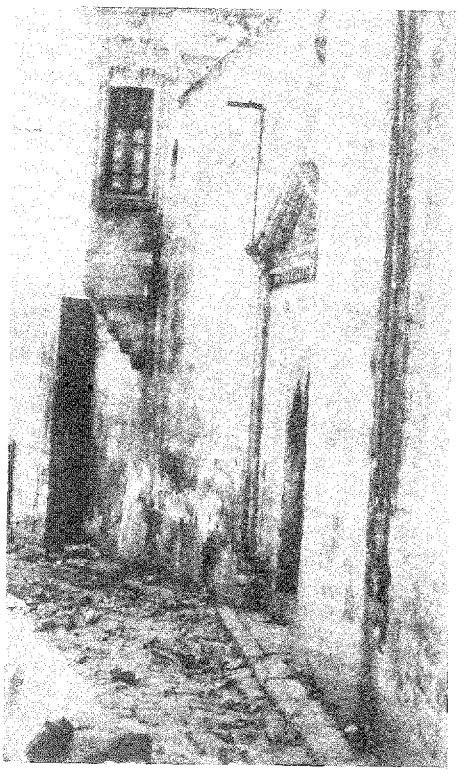

Resim 79
Halil Hafız Efendi Evinin selamlık cephesinin yıkımlar sırasındaki durumu.

Resim 80
Su Meydanı Sokağının yıkımlar yapılmadan önce kuzeyden güneye doğru görünümü.
Fotoğrafın sol sırasında Demirci Muharrem Evi, sağ sırada görülen Tarakçı Bekir Evi ile birlikte Basmahaneye kadar olan evler yıktırılmıştır.

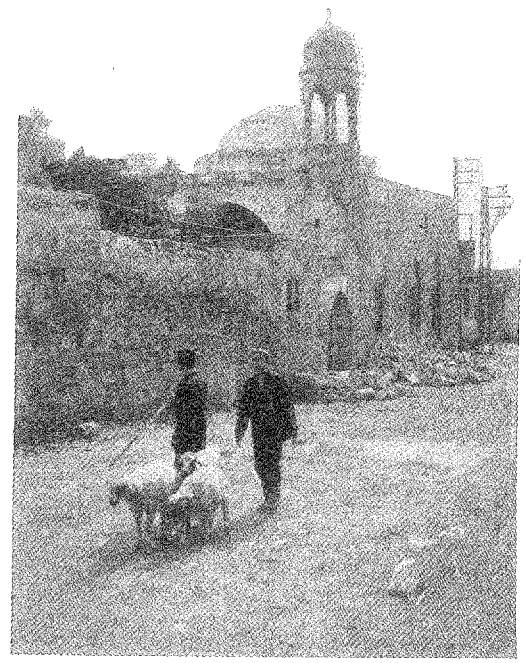

Resim 81
Su Meydanı sokak genişletildiğ sıralarda Kutbeddin Camii.
Bu cami 1979 yılında temele kadar indirilerek yeniden yapılmış, ancak bu sırada iki gözlü son cemaat yeri beton kubbeli üç gözlü hale getirilmiş, caminin minaresi yerine konulmayarak inşaat taşları arasında kaybolmuştur.
Kutbeddin Camiinin adına ilk defa "Kutbiddin Mescidi" olarak Rızvan Ahmet Paşa vakfına ait H. 1153 (m. 1740) tarihli vakfiyede rastlanılmaktadır. Cami mekânına giriş kapısı üzerinde yer alan H. 1192 (m. 1778) tarihli tamir kitabesi 1979 yılındaki inşaat sırasında yerine konulmamıştır.

Resim 82
1983 yılında Pazar Camii minaresinden Kunduracı Pazarına bakış. Fotoğrafın sol alt yarısında görülen İsa Beden evi, Hacı Nuri Uslusoy evi, Tütüncü Hacı Halil evi 1987-1988 yıllarında yıkılmıştır.

Resim 83
İsotcu Pazarındaki Bican Ağa Hanının (Emniyet Oteli) güneydeki giriş cephesinden görünümü.
1989 yılında yıkılarak yerine Kuyumcular Çarşısı inşa edilen bu tarihi hanın Şair Hilmi (Kürkçüoğlu) tarafından yazılan kitabesi, Araştırmacı-Yazar Mahmut Karakaş tarafından yıkıntılar arasında bulunarak okunmuştur.
Sayın Karakaş'ın bu kitabeye dayanarak belirttiğine göre yapı; Kürkçüzade Ahmet Bicdan Efendi tarafından han ve ev olarak H. 1303 (M. 1887) tarihinde yaptırılmıştır.

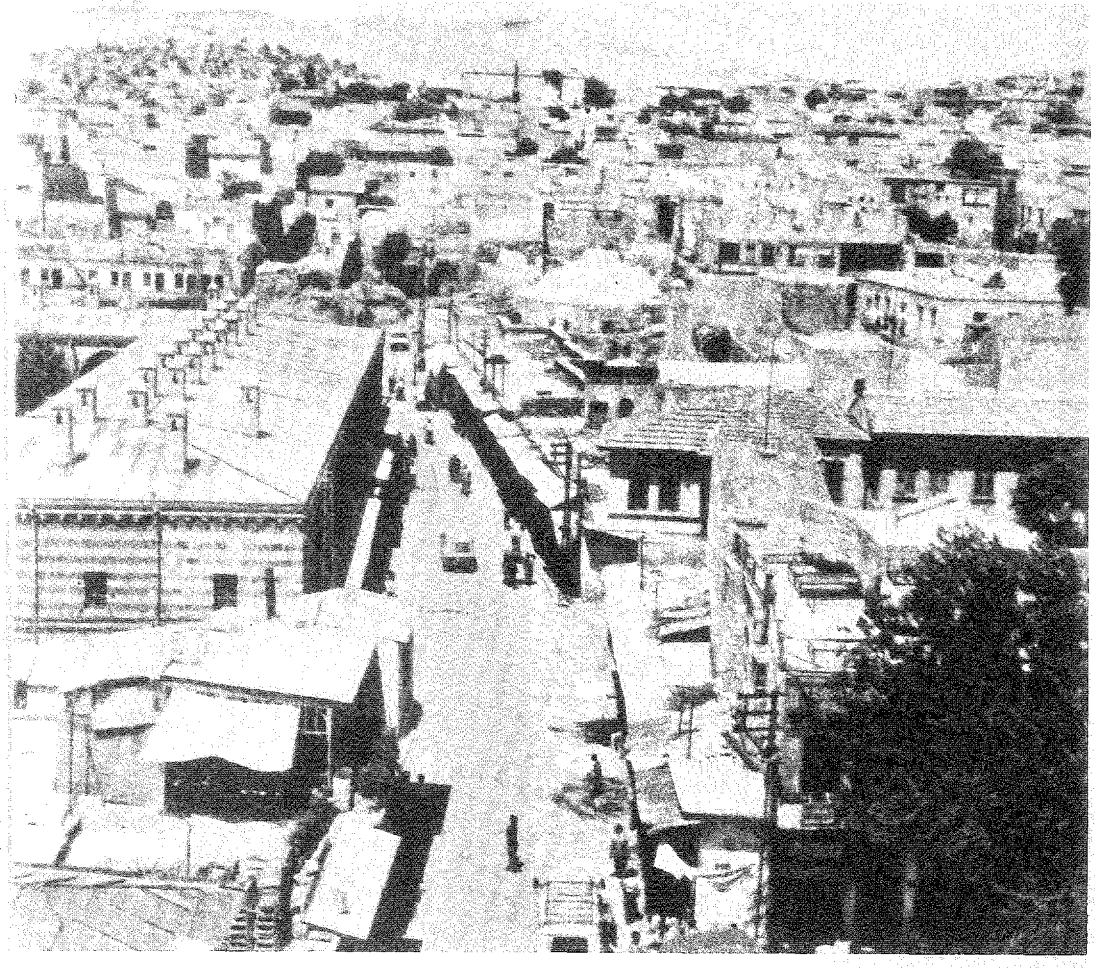

Resim 84
1983 yılında Pazar Camii Minaresinden İsotçu Pazarı.
Fotoğrafın sağ alt yarısında görülen tarihi Bican Ağa Hanı (Emniyet Oteli) ile çevresindeki yapılar Kuyumcular Çarşısı yapılmak amacıyla 1979 yılı sonlarında yıktırılmıştır.

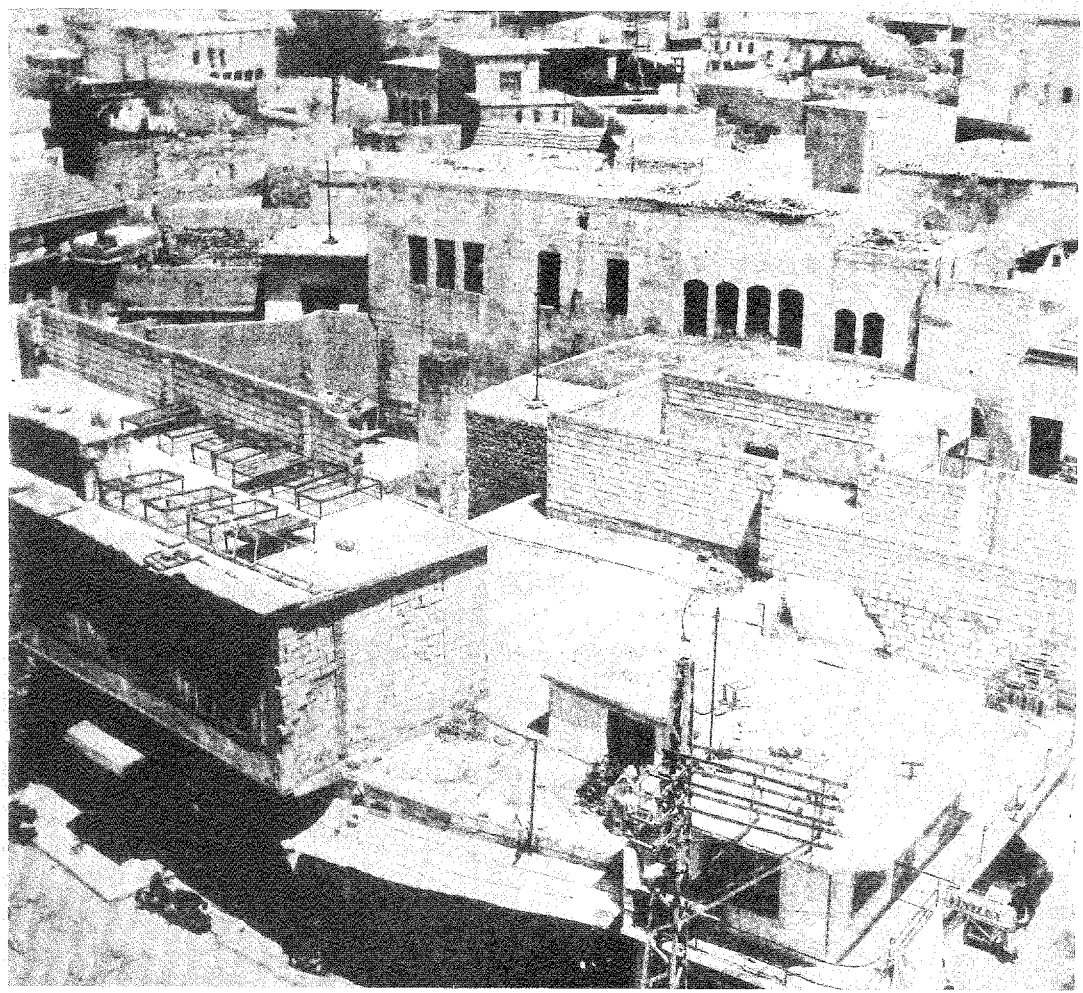

Resim 85
Pazar Camii minaresinden Haşimiye Meydanının 1979 yılındaki durumu.
Fotoğrafın ön planında görülen lüx banyo, yanındaki dükkanlar ve yukarıda güney cephesi görülen tarihi İsa Beden Evi ile onun arkasında çatısı görülen Hacı Nuri Uslusoy Evi (İstanbul Oteli) 1987 yılında yıktırılmıştır. Haşimiye Meydanının üzerinde Haşimiye Karakolu ve bir otel bulunmakta, bunların da altında kapalı bir çarşı yer almaktaydı. 1958 yılında bu külliye yıktırılarak bugünkü meydan açılmıştır.

Resim 86
Kunduracı pazarı civarındaki Hacı Nuri Uslusoy evi ve gerisinde İsa Beden Evi.
Her iki tarihi yapı Kültür Bakanlığının tescilden düşürme kararı üzerine 1987 yıllarında yıktırılmıştır

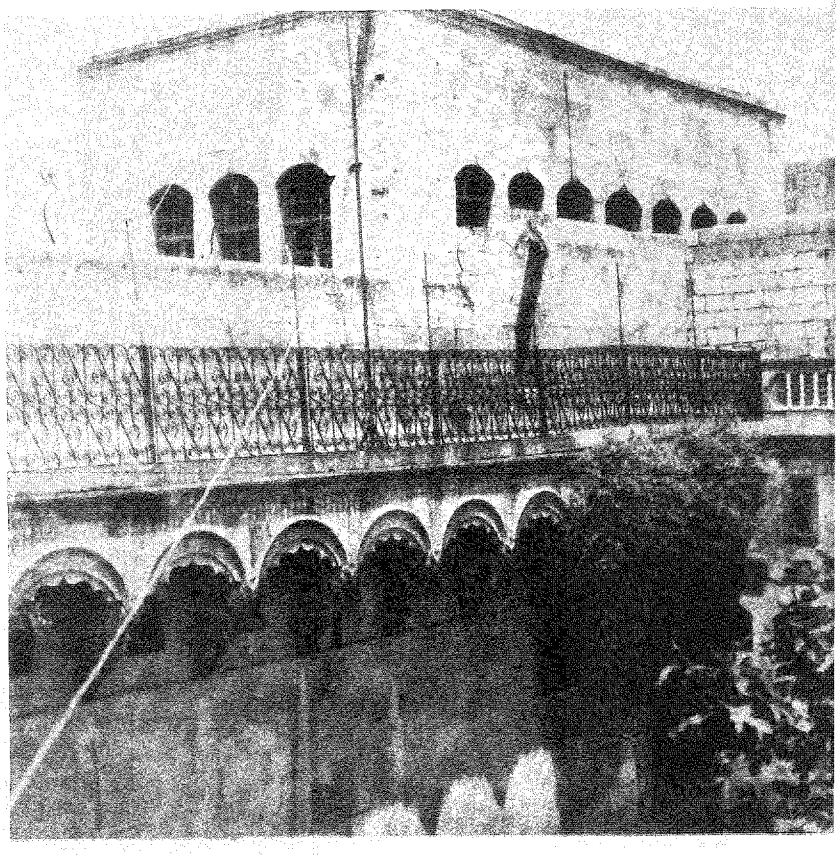

Resim 87
Kültür Bakanlığınca tescilden düşürme kararı üzerine 1987 yıllarında yıktırılan Tütüncü Hacı Halil Efendi evinin selamlıkla haremlik bölümünü ayıran duvar üzerindeki gezenek kısmının yıkımdan önceki durumu. Gezenek konsolları arasında "Kuş Takaları" (Kuş evleri) görülmektedir.

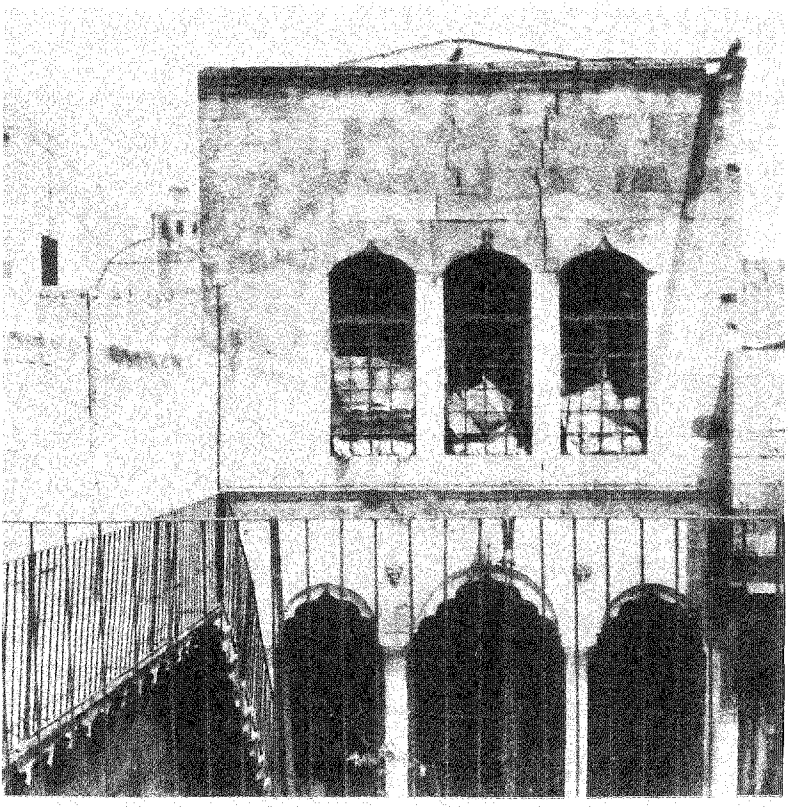

Resim 88
Kunduracı Pazarı civarındaki Tütüncü Halil Efendi evinin selamlık bölümündeki eyvan ve üzerindeki odanın yıktırılmadan önceki durumu.

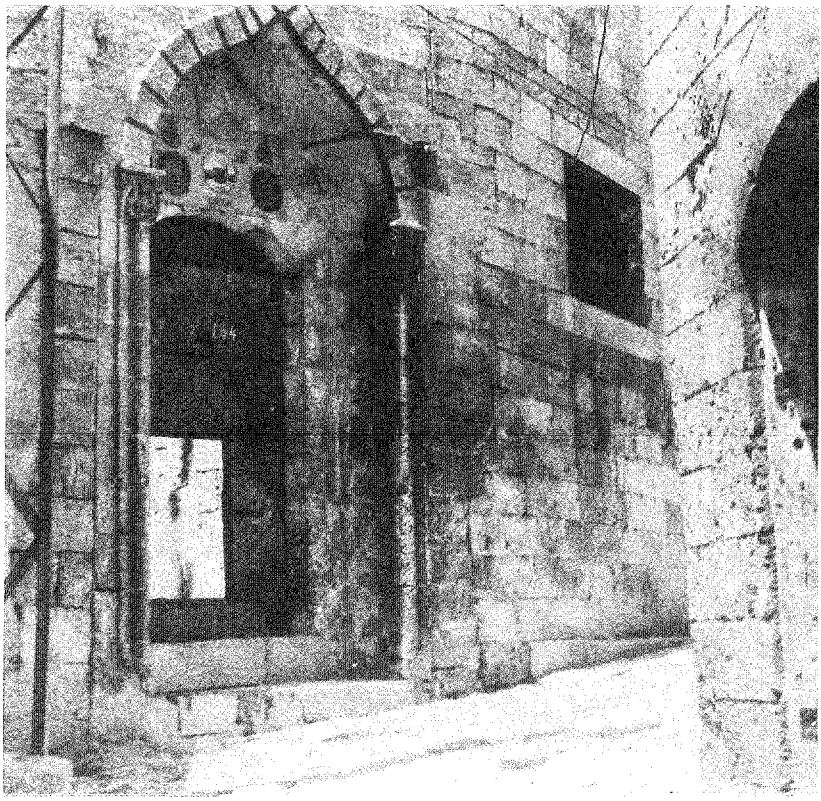

Resim 89
Hacı Paşa Sokaktaki tarihi Z. Bakır Evinin sokak kapısı. Bu tarihi ev 1980 yıllarında yıktırılmıştır.

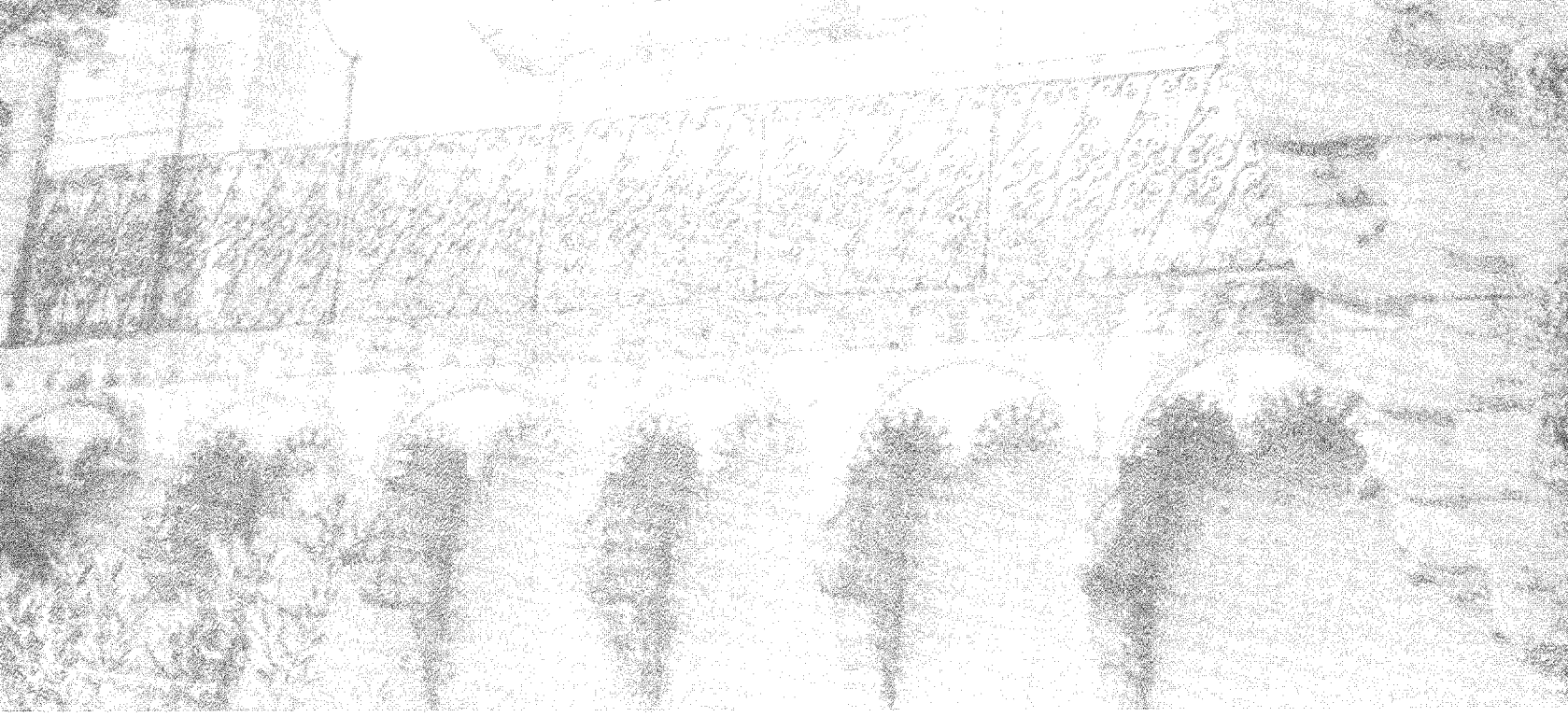

Resim 90
Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca tescilden düşürülmek sureti ile yıkımına izin verilen İsa Beden Evinin gezenek konsollarının yıkımdan önceki durumu.

Resim 91
İsa Beden Evi avlusunun güneybatı köşesinin yıktırılmadan önceki durumu.

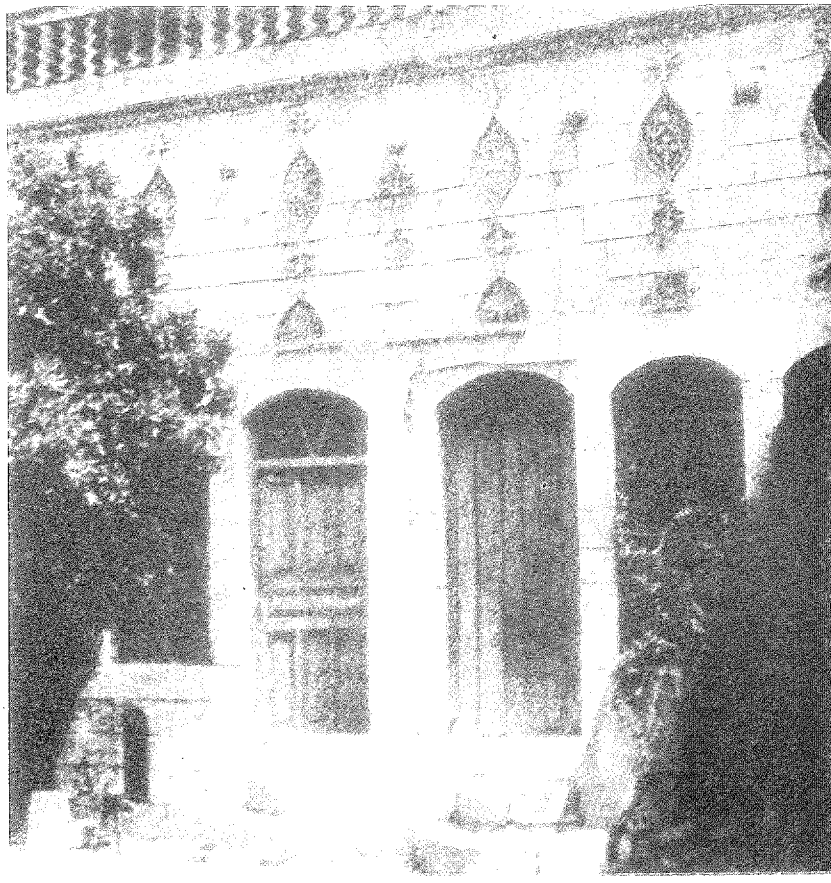

Resim 92
Kültür ve Turizm Bakanlığında tescilden düşürülmek sureti ile yıkımına izin verilen Hacı Nuri Uslusoy evi avlusunun doğusunda yer alan odaların yıkımdan önceki durumu.

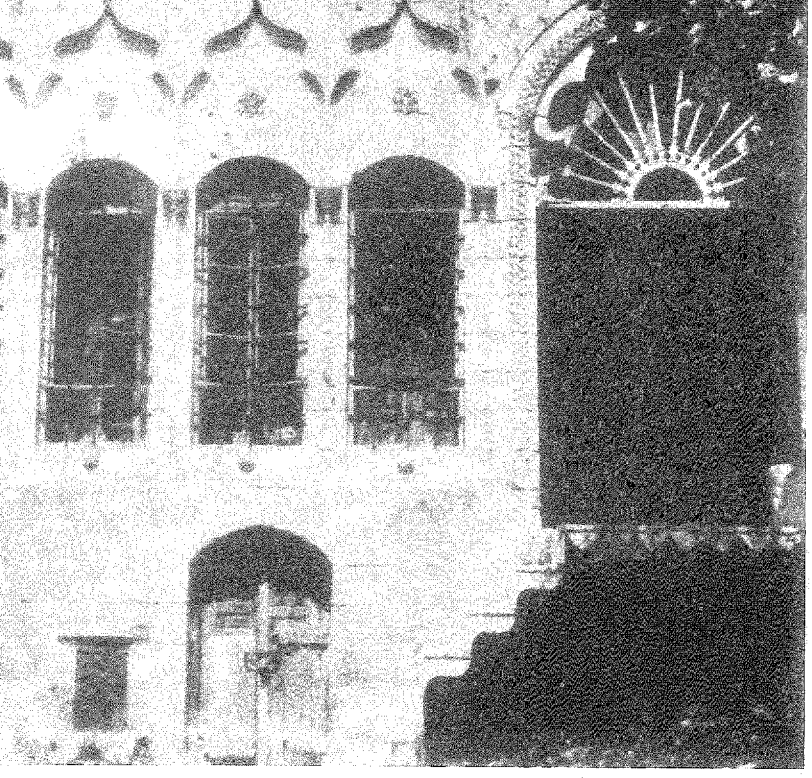

Resim 93
Hacı Nuri Uslusoy evi batı eyvanının yıkımdan önceki durumu.

Resim 94
Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca tescilden düşürülmesi üzerine 1983 yılında yıktırılan Muharrem Zebun Evi avlusunun kuzeyindeki odaların yıkılmadan önceki durumu.

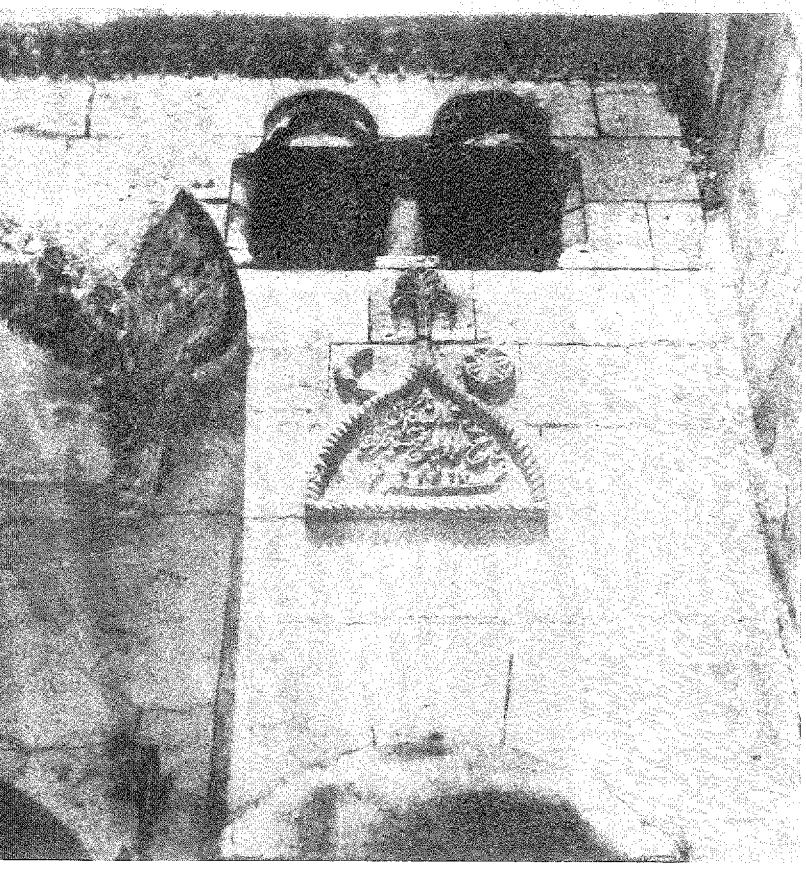

Resim 95
Muharrem Zebun Evinin H. 1302 (m. 1895) tarihli kitabesi ve üzerinde yer alan "Kuş Takaları".

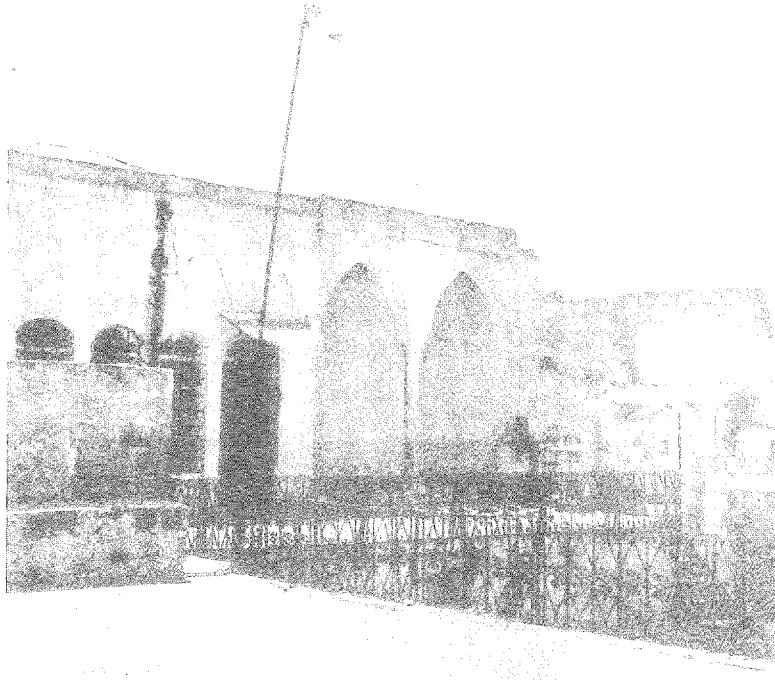

Resim 96
Muharrem Zebun Evinin kuzey cephesindeki çardak eyvanı ve odaların yıkımdan önceki durumu.

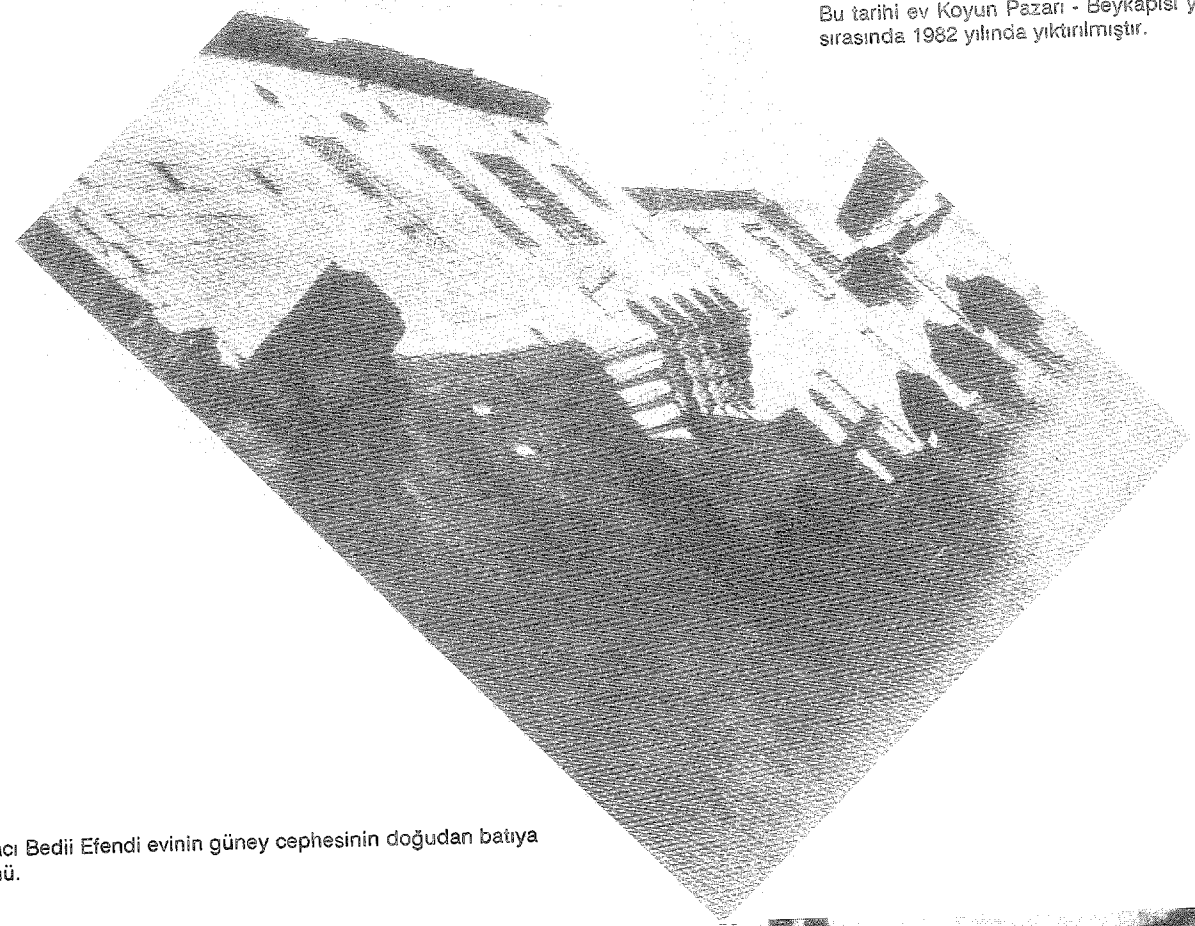

Resim 97
Koyun Pazarı civarındaki Hartavizade Hacı Bedii Efendi evinin güney cephesinin batıdan doğuya doğru görünümü.
Bu tarihi ev Koyun Pazarı - Beykapısı yolunun açılması sırasında 1982 yılında yıktırılmıştır.

Resim 98
Hartavizade Hacı Bedii Efendi evinin güney cephesinin doğudan batıya doğrugörünümü.

Resim 99
Dabbakhane Camii Sokağının 19. yüzyıldaki durumunu yansıtan gravür. Çizim: Hartavizade Dr. Burhan Vural.

Resim 100
Çakeri Camii ve çevresinin 19. yüzyıldaki durumunu yansıtan gravür. Çizim: Hartavizade Dr. Burhan Vural. Gravürün sol tarafında görülen bahçelik alan ve sağ tarafında görülen akarsuyun üzeri günümüzde gecekondularla kaplanmıştır. Çakeri Camiinin, 1530 tarihinde Muhammed Çakeri'nin oğlu Hacı Ali tarafından yaptırıldığı, 1634 tarihinde Sultan Murat Han zamanında Ayazoğlu Hüseyin tarafından yenilendiği kitabelerinden anlaşılmaktadır (Mahmut Karakaş, Şanlıurfa Kitabeleri)

Resim101
1950 yıllarında Ulu Camii minaresinden kentin güney doğusuna bakış.
Fotoğrafın sağ altında görülen kubbe, bugünkü yıldız meydanının yerinde bulunan Eski Paşa Hamamının kubbesidir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde "Paşa Hamamı" olarak geçen bu tarihi yeraltı hamamı, 1958 yılındaki yol genişletme çalışmaları sırasında yıktırılmıştır. Hamamın yıkanma hücreleri kurnaları, şadırvanı, soyunma camekânları ve tahtları bu acele yıkım sırasında yıldız meydanı altında bırakılmıştır.
Fotoğrafta hamamın doğusunda görülen tarihi evlerin yerinde bugün betonarme binalar yükselmektedir.

Resim 102
Pazar Camii minaresinden Dabbakhaneye doğru bakış. (1979).
Bugün aynı açıdan bakıldığında, damların üzerine birikerten ikinci ve üçüncü katların yapılarak tarihi mimari dokunun bozulduğu gözlenmektedir.

Resim 103
1925 yıllarında Ulu Cami minaresi.
Bu anıtsal eser esasında minare olmayıp, m.s. 430 yıllarında Ulu Camiinin yerinde bulunan St. Stephan Kilisesinin çan kulesidir. 1170-1175 yıllarında Zengiler zamanında kilisenin yerine Ulu Camii inşa edilince çan kulesi de minare olarak değerlendirilmiştir. Minarenin üzerinde görülen bölüm günümüzde saat kulesi haline getirilmiştir.

Resim 104
1935 yılında Ulu Cami minaresi. (A. Gabriel'den)
Fotoğrafın sol alt köşesinde mezarlık içerisinde görülen sütunlar ve kemerler üzerine oturmuş türbe (?) bugün yoktur.

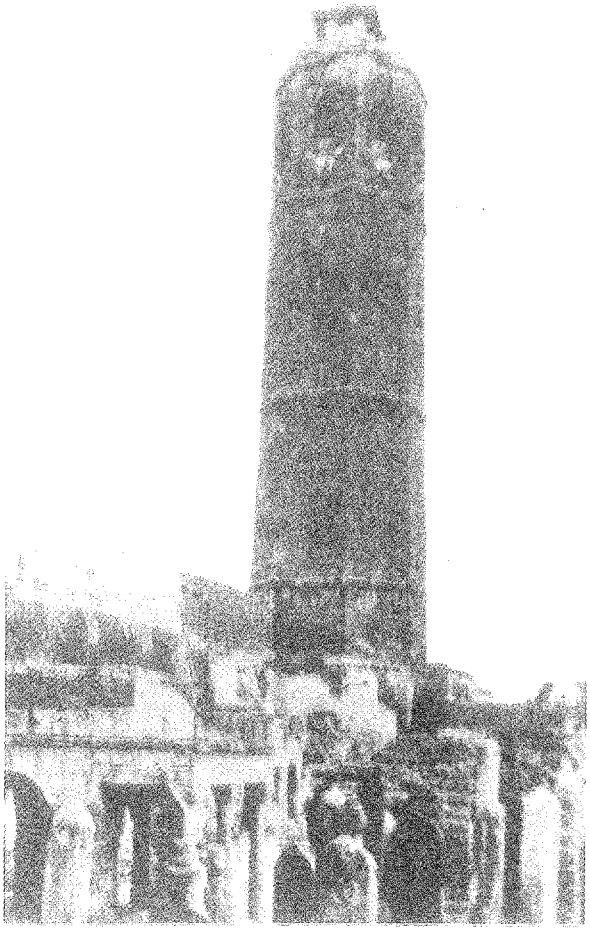

Resim 105
1935 yıllarında Ulu Cami avlusu. (A. Gabriel'den)

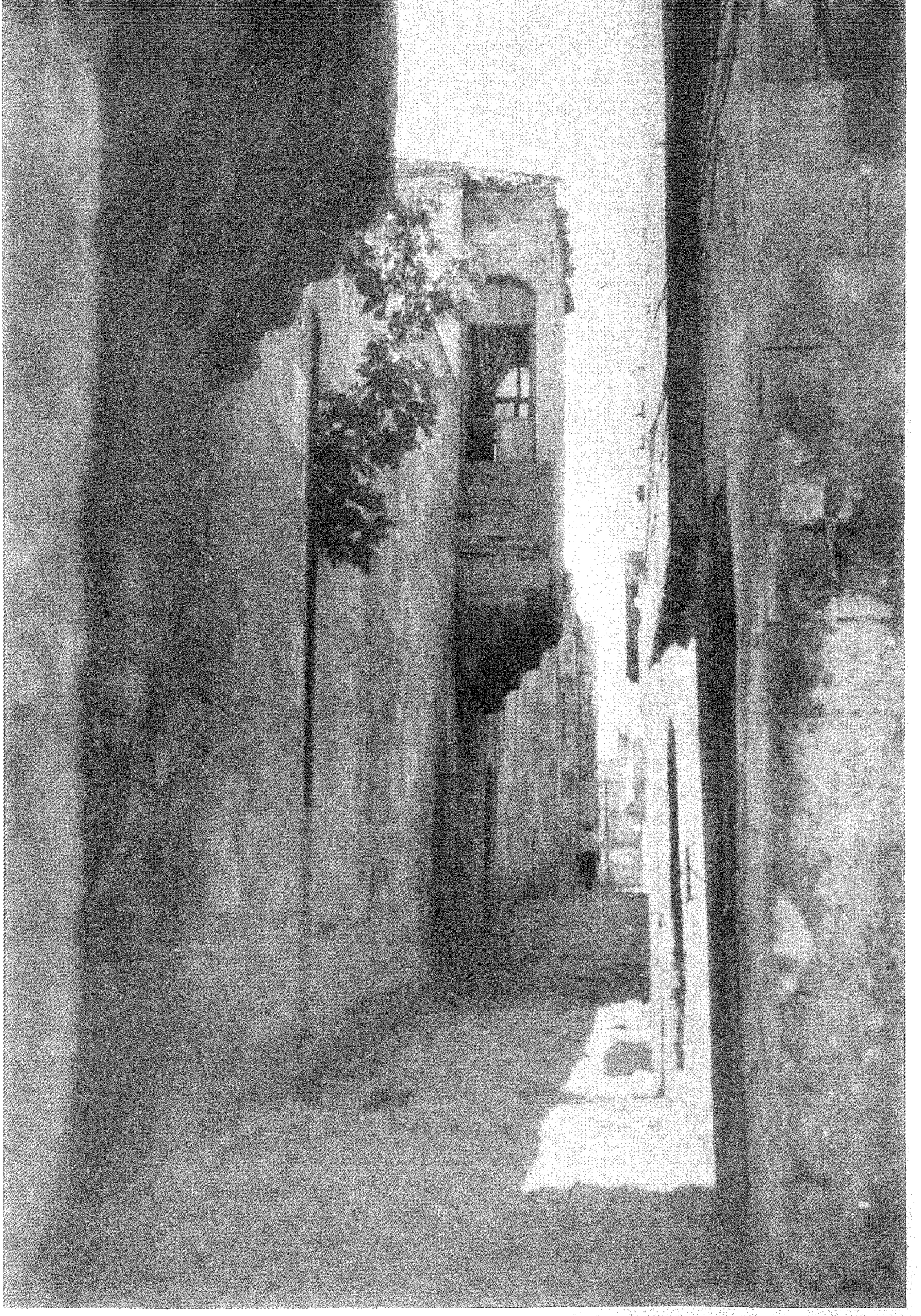

Resim 106
1960 yıllarında Haciban Sokağı.
Fotoğrafın sol yukarısında konsolları görülen Parmaksızlar evi 1980 yıllarında yıkılmıştır.

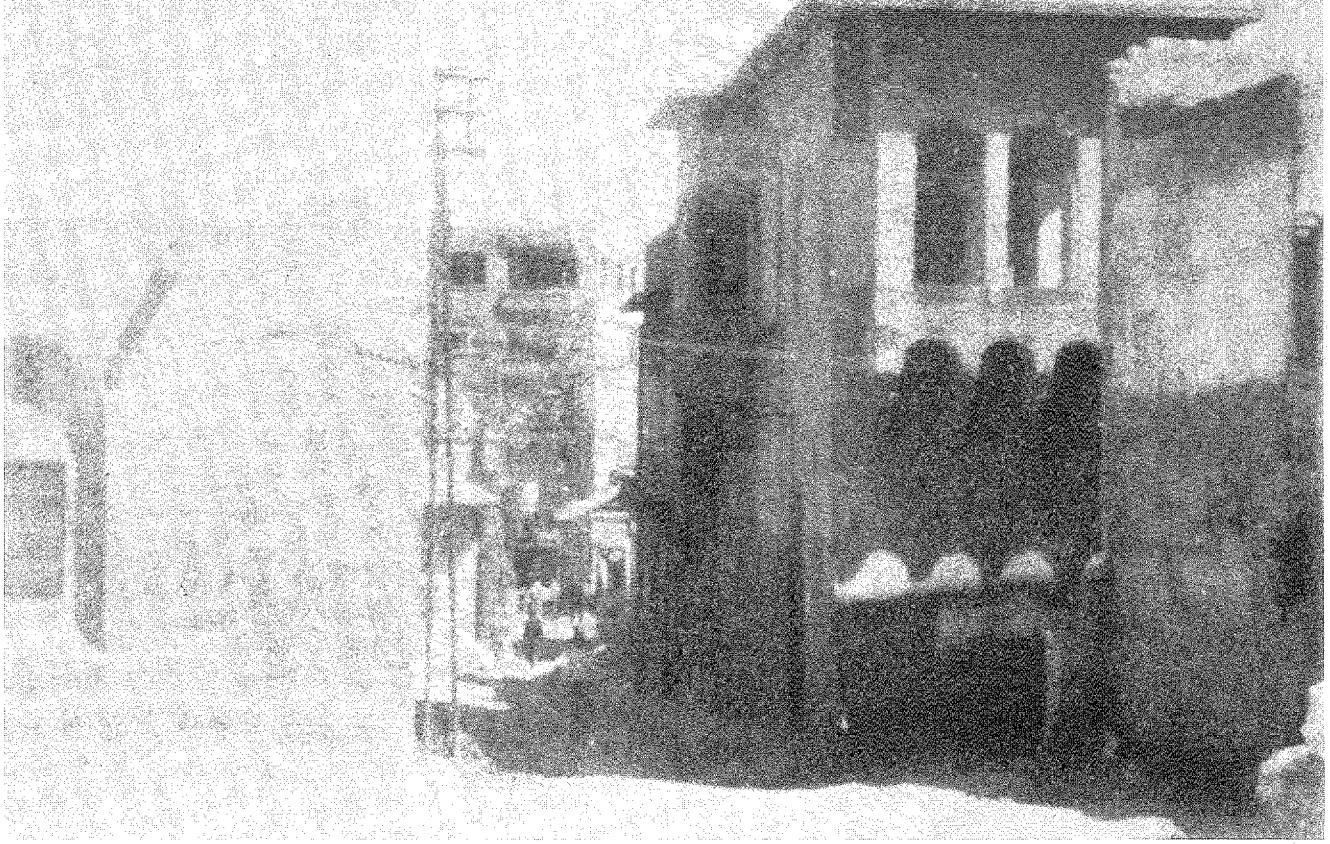

Resim 107
Ulu Cami sokağının batıdan doğuya doğru görünümü. (1979).
Fotoğrafın sağ tarafında Haciban sokağının girişinde görülen ve 1980 yıllarında yıkılan Parmaksızlar evidir.

Resim 108
1940'lı yıllarda Kasap Pazarı.
O tarihlerde buzdolabı türünden soğutucular bulunmadığından etler geceleri tavandan zincirlerle sarkan çengellere asılıyordu.

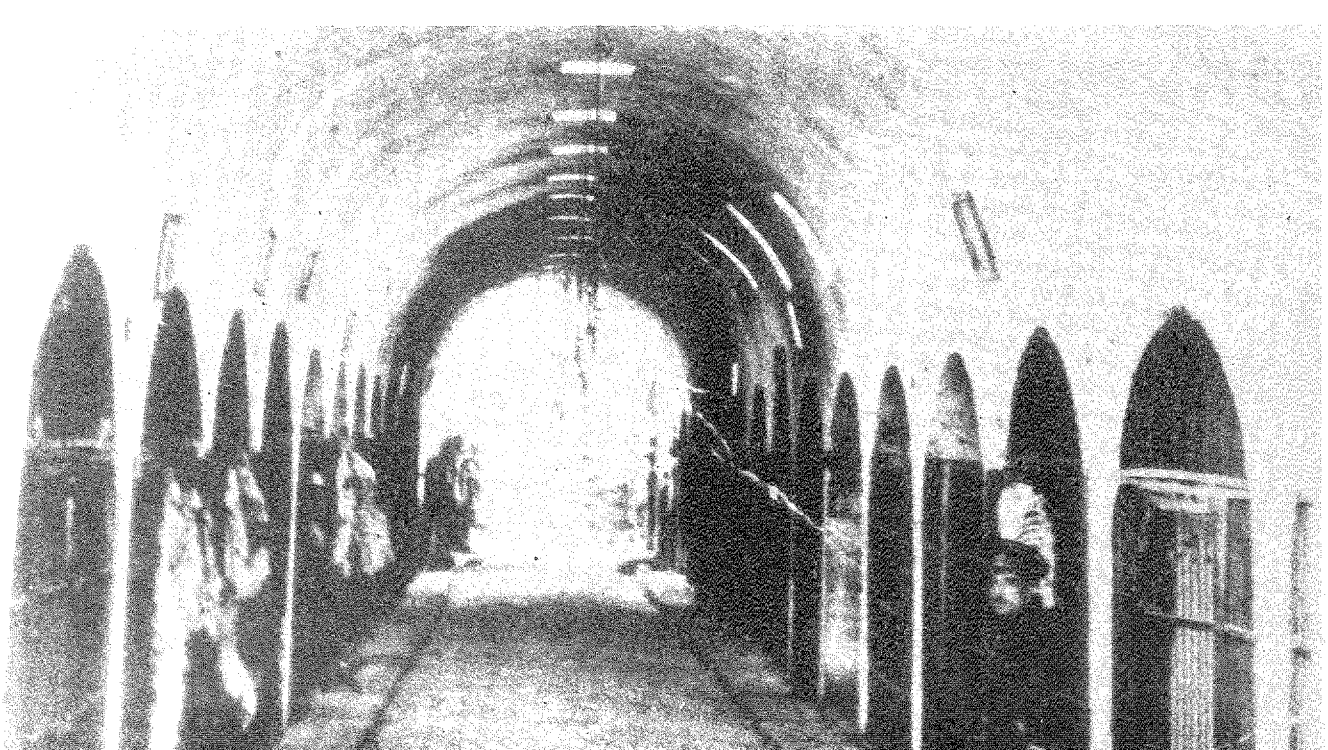

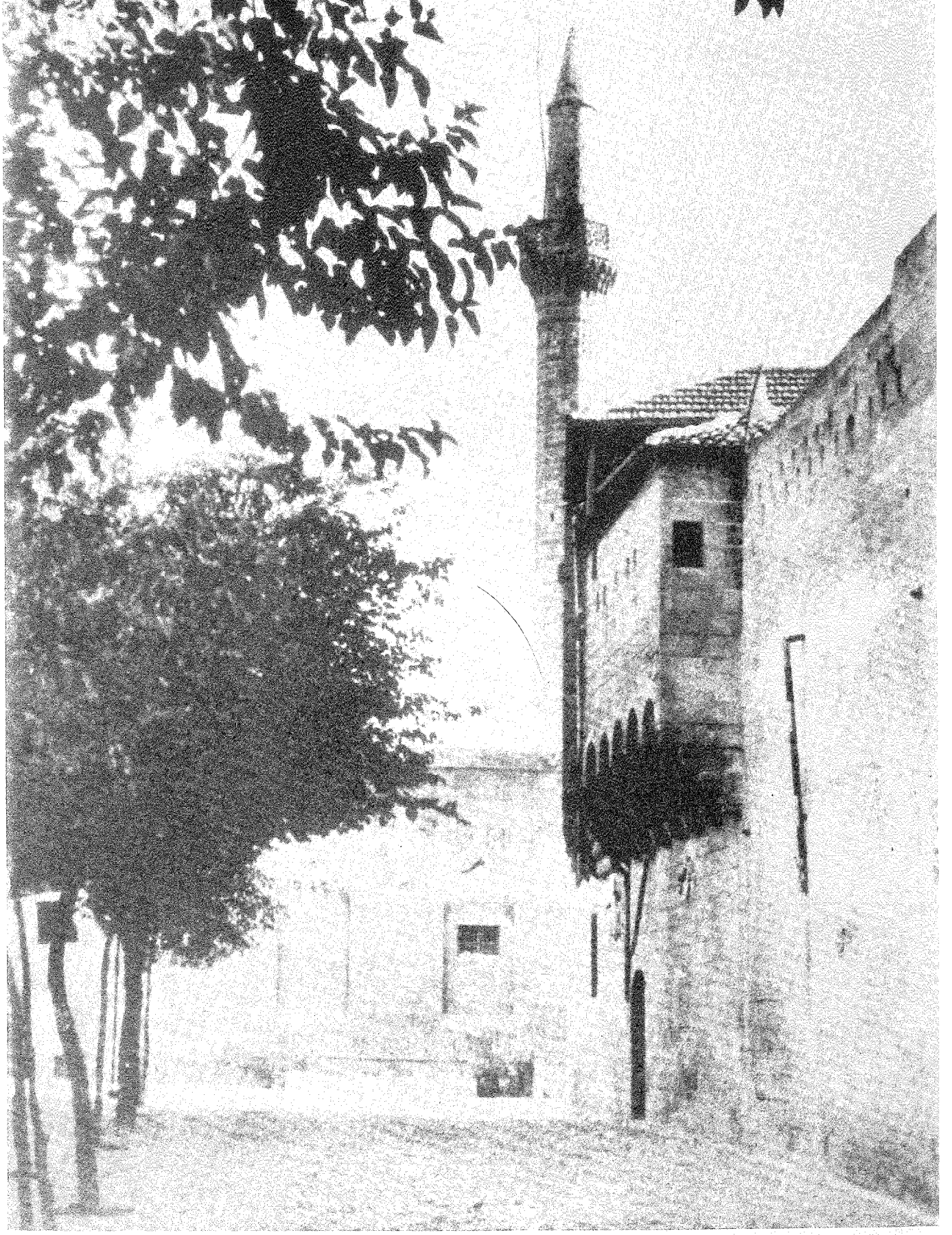

Resim 109
1952 yıllarında Hüseyin Paşa Camiinin güney cepheden görünümü. (J.B.Segal'in "Edessa - The Blessed City" adlı eserinden)
Fotoğrafın sağ tarafında görülen Sarraç Salih Efendi evi 1958 yılındaki yol genişletme çalışmaları sırasında yıktırılmıştır.
Hüseyin Paşa Camii 1728 tarihinde Yusufoğlu Darendeli Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır.

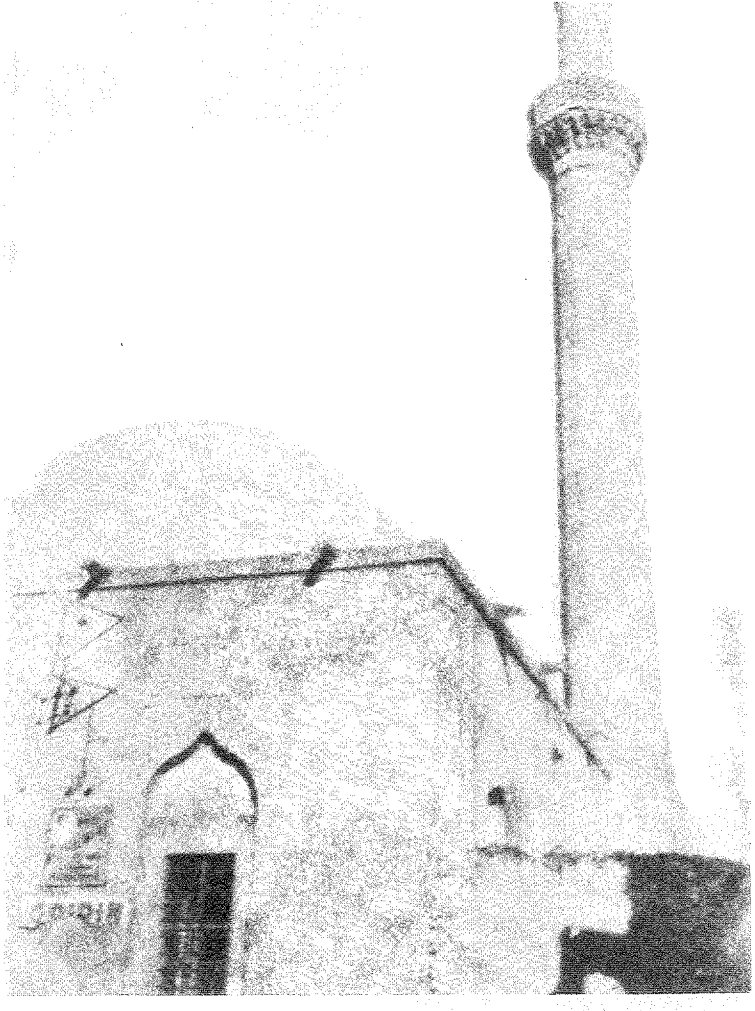

Resim 110
Karameydan Hüseyin Paşa Camiinin güneydoğu köşeden görünümü. Camiinin doğu tarafında görülen bahçeden bugün yol geçmektedir.

Resim 112
Ellisekiz Meydanından Nimetullah Camiinin görünüşü. (1927 tarihli Urfa Salnamesinden)
Fotoğrafın sol tarafında görülen tek katlı yapının yerinde günümüzde betonarme bir bina yükselmektedir.
Ellisekiz Meydanının adını burada bulunan bir hamamın çökerek altında 58 kişinin ölmesinden aldığı söylenmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait Nimetullah Camii (Cami-i Beyda Ak Cami) Edirne Üç Şerefeli Cami ile aynı plan özelliklerine sahiptir.

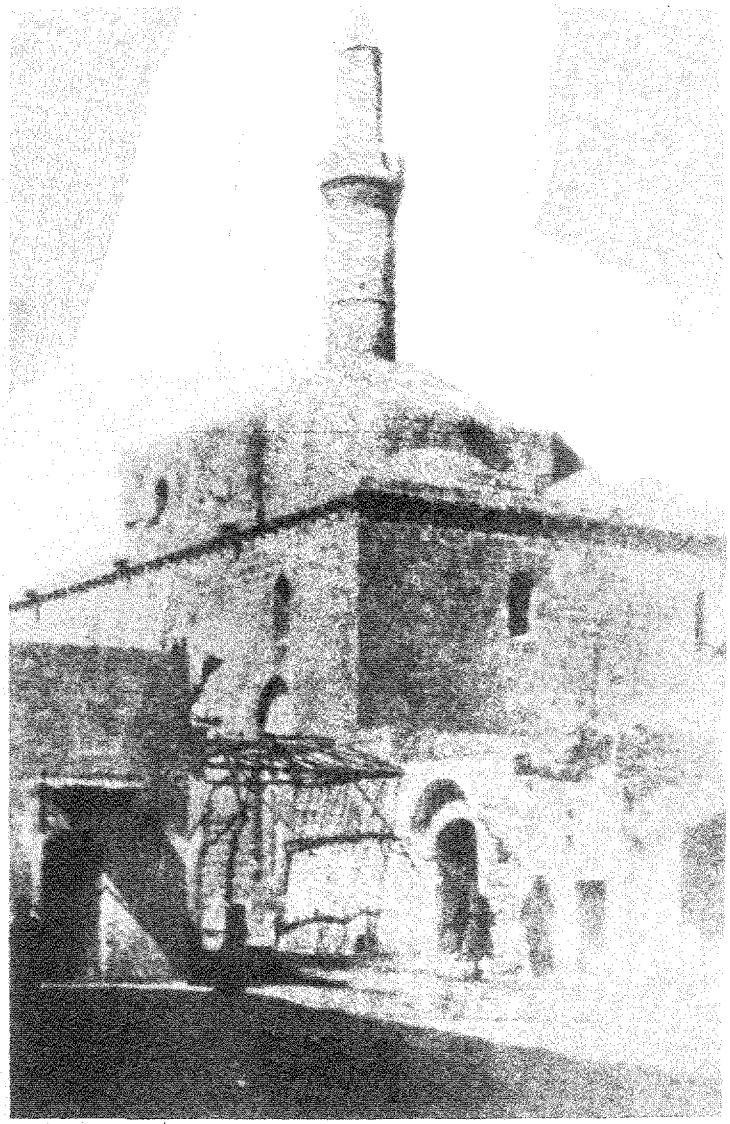

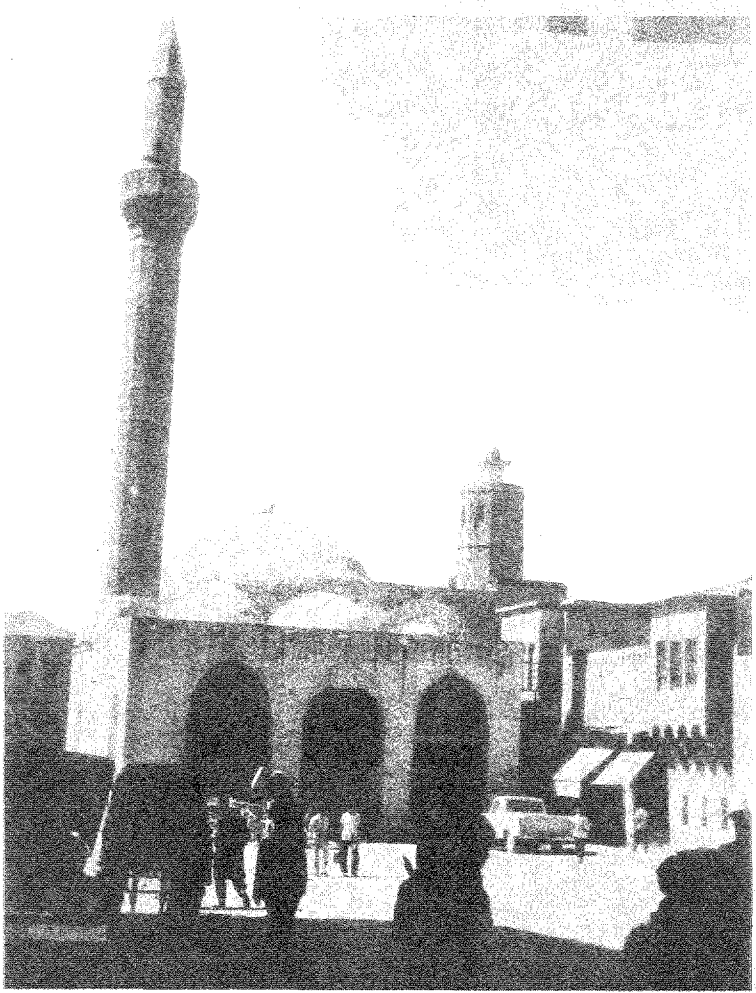

Resim 111
Karameydan Hüseyin Paşa Camiinin kuzey cepheden görünümü. (1956) Caminin doğu tarafında görülen Sarraç Salih Efendi evi ile batı tarafında görülen iki ev yol genişletme çalışmaları sırasında yıktırılmıştır (Dr. Burhan Vural arşivi).

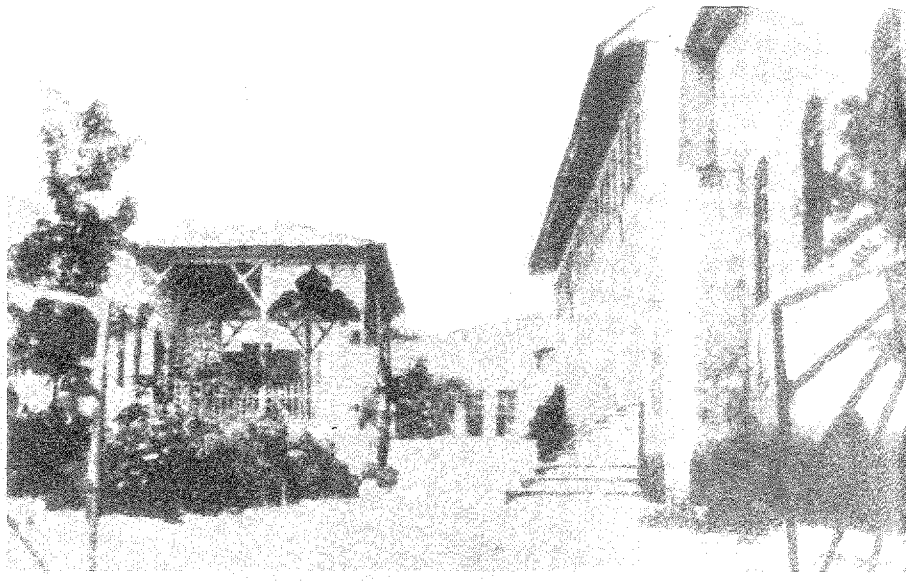

Resim 113
Bugünkü Merkez Postanesi yerinde bulunan Halkevi binasının yıkılmadan önceki durumu.

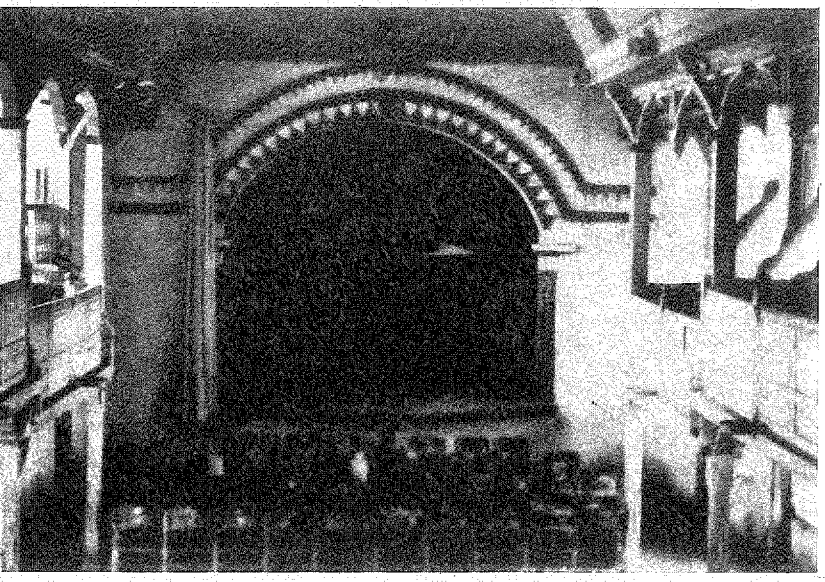

Resim 114
Halkevi binasının tiyatro salonu (Müslüm Akalın arşivi).

Resim 115
1940'lı yıllarda Halkevi önünden kuzeye doğru bakış (Müslüm Akalın arşivi).
Fotoğrafın sol yukarısında Yusuf Paşa Camii minaresi görülmektedir. Halkevinden Yusuf Paşa Camiine kadar uzanan yapılardan günümüze sadece (x) işaretli kabaltı ve kuzeyine bitişik ev ve dükkânlar gelebilmiştir. 1940'lı yıllarda "ince Nacarlar" (Marangozlar) tarafından kullanılan bu dükkânlardan günümüze gelen son örnek ve batısına bitişik tarihi ev 1990 yılı başlarında yıktırılmış olup, yerine Doktorlar İşhanı inşa edilmektedir.

Resim 116
Bugünkü Sarayönü semtine adını veren Osmanlı Sarayının (hükümet Konağı) avlusunda meclis-i mebusan'ın kuruluş yıldönümü bayramı (Ali Kayısı arşivi).
Rakka Valisi Yusuf Paşa, H. 1122 (M. 1710) tarihli vakfiyesinde, Yusuf Paşa Camiinin kuzeyinde "Valiler Sarayı" adında bir saray yaptırdığını kaydetmektedir. Kanaatimize göre bu saray, bugünkü Sarayönü semtine adını veren ve yukarıda fotoğrafı görülen "Eski Saray" olmalıdır. Elimizde mevcut eski fotoğraflardan tanıdığımız bu Osmanlı Hükümet Konağı şimdiki Hazar Pasajından kuzeye doğru köprübaşına kadar uzanan binaların batısında yer almaktaydı. Sarayın kuzey tarafı karakoyun deresi, batı tarafı Ayaklı Hamam, güney tarafı Vatan Caddesi (asfalt yol) ile sınırlıydı. Fotoğrafta saray avlusunun kuzeyindeki yapılar görülmekte, bu yapıların arkasında Karakoyun Deresi yer almaktadır.

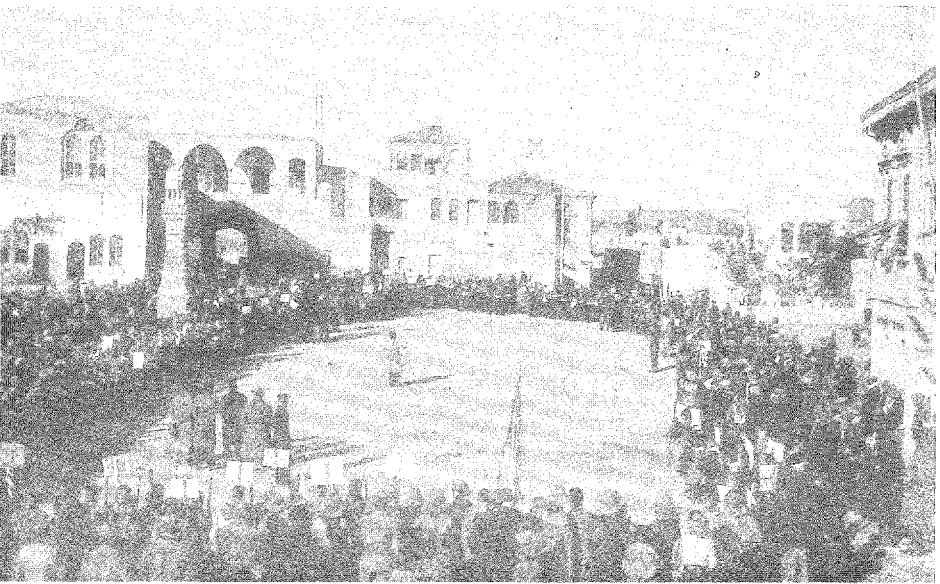

Resim 117
1930'lu yıllarda Eski Sarayın bahçesinde bir bayram töreni (Müslüm Akalın arşivi)
(x) işaretli yapı o tarihlerde Osmanlı Bankası olarak kullanılan eski Sefa, bugünkü Çiçek Palas Otelidir.

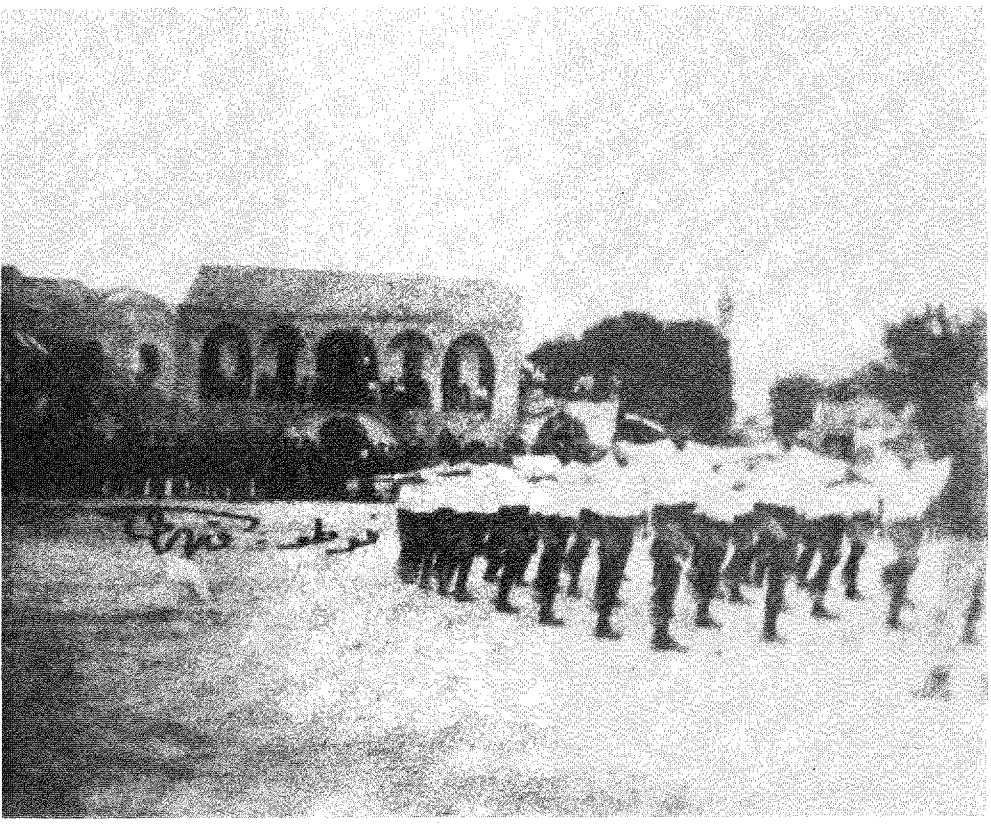

Resim 118
1927 yılında Eski Sarayın bahçesinde "Gençler Bayramı" (19 Mayıs) kutlamaları.
Fotoğrafta görülen yapılar saray avlusunun güneyinde yer almaktadır. Ağaçların arasında görülen minare Yusuf Paşa Camii minaresidir. Fotoğrafın üzerinde eski Türkçe harflerle "Foto: Kadri" yazılıdır. Hattat ve hakkâk olan Kadri Efendi, fotoğraflarda imzası bulunan ilk Urfalı fotoğraf sanatçısıdır.

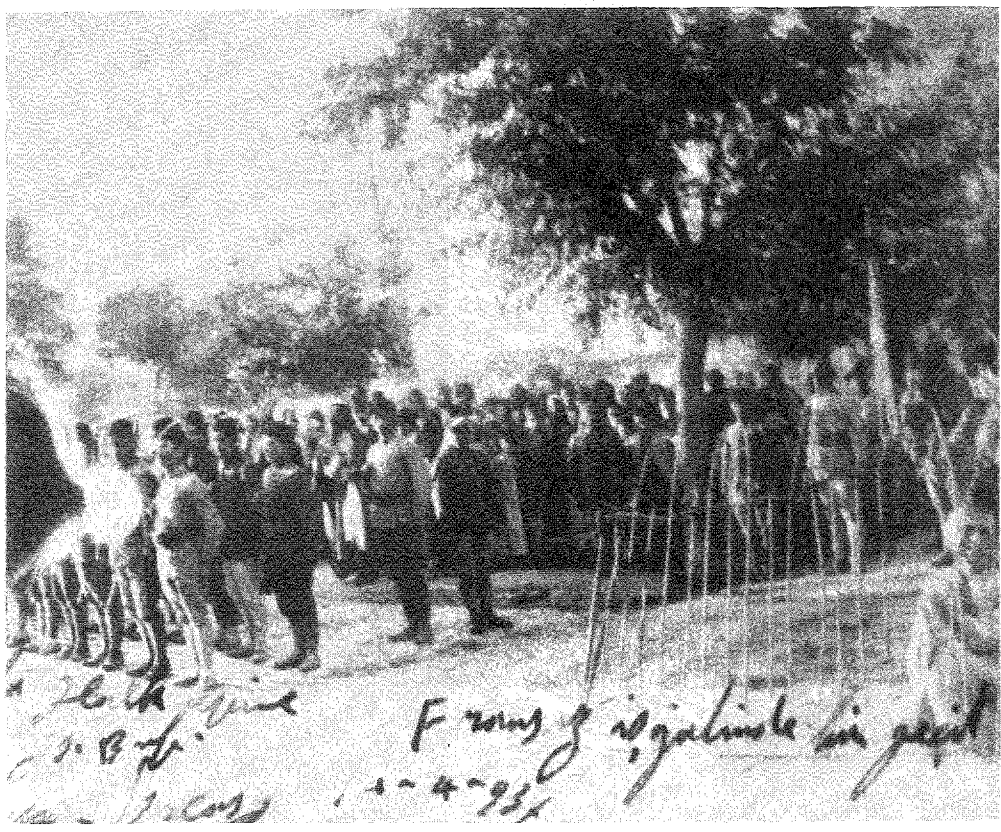

Resim 119
Fransız işgali sırasında Eski Saray'ın bahçesinde bir geçit resmi. Fotoğrafın üzerinde 14.4.1937 tarihinde Halkevine armağan edildiğiyazılıdır.

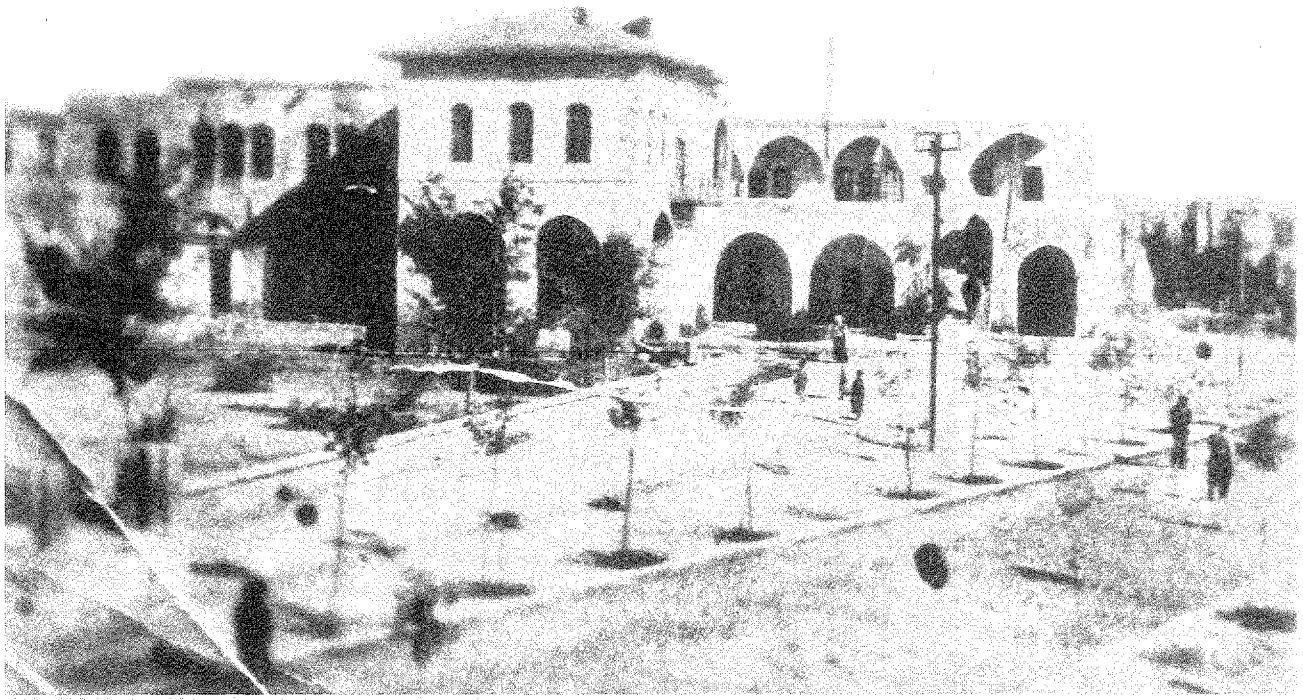

Resim 120
Eski sarayın kuzey binaları.
Binaların doğu kesiminin yeni yıkıldığı anlaşılıyor. Sağda geride "Uray Oteli" (1983 yılında yıktırılan Belediye binası) görülüyor.
Ön planda görülen cadde bugünkü Hazar pasajından Köprübaşına doğru çıkan caddedir.

Resim 121
1940'lı yıllarda Sarayönü.
Fotoğrafın solunda görülen bina İdare-i Hususiye binasıdır. Bu bina, bir müddet adliye olarak kullanılmış, yakın zamanda yıktırılarak yerine kızılay çay bahçesi yapılmıştır. Onun sağında görülen ve iki yanından merdivenlerle çıkılan yapı eski postanedir. Fotoğrafın sağında görülen iki katlı betonarme yapı, 1934 yılında yıktırılan eski belediye binasının yerine belediye gazinosu olarak yaptırılan bugünkü Şair Nabi Kütüphanesidir. Ortada görülen anıt, zamanın Belediye Başkanı Şıh Müslüm Parmaksız tarafından eski sarayın bahçesine lüx (elektrik direği) olarak yaptırılmış, eski saray yıkılınca fotoğrafta görülen yerine nakledilmiş ve daha sonra yıktırılmıştır.

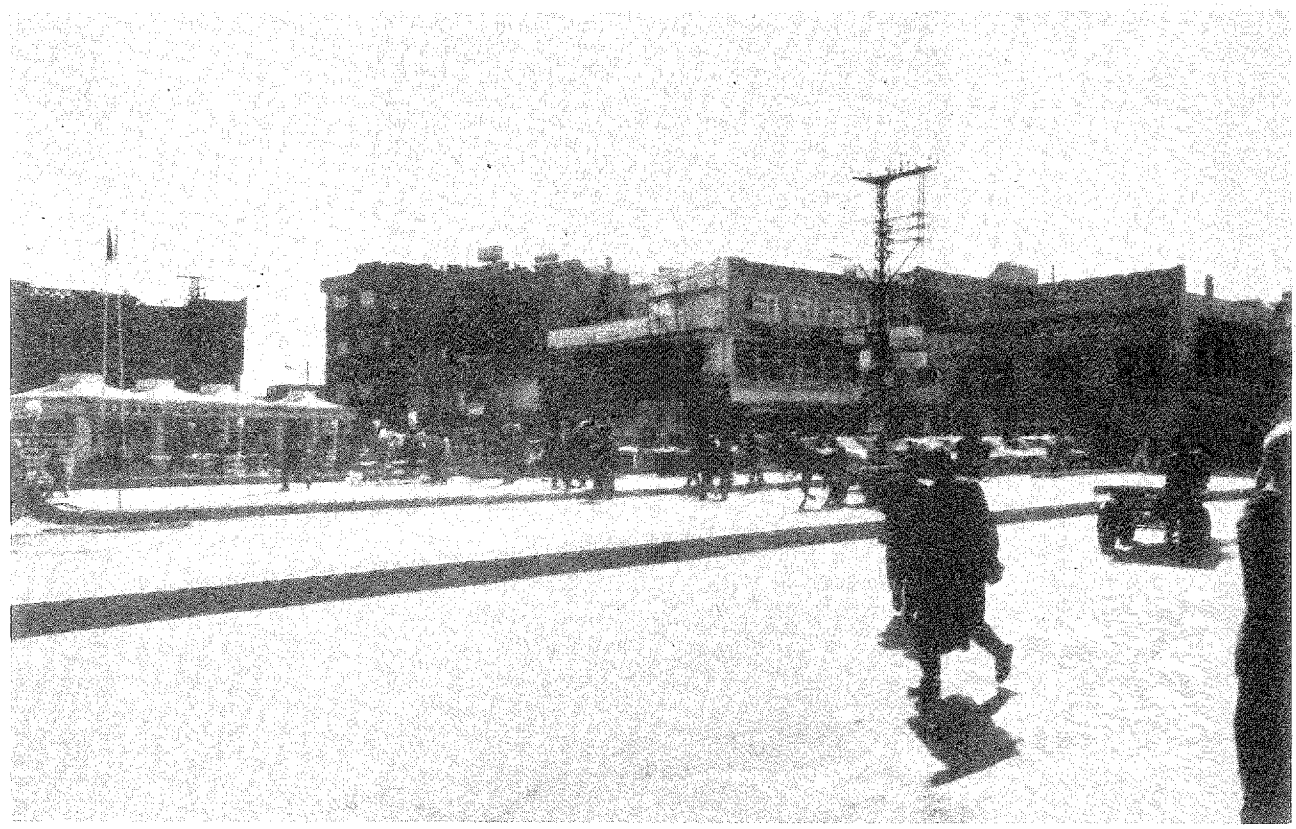

Resim 122
120 nolu fotoğrafın bakış açısından 1990 yılındaki görünüm.

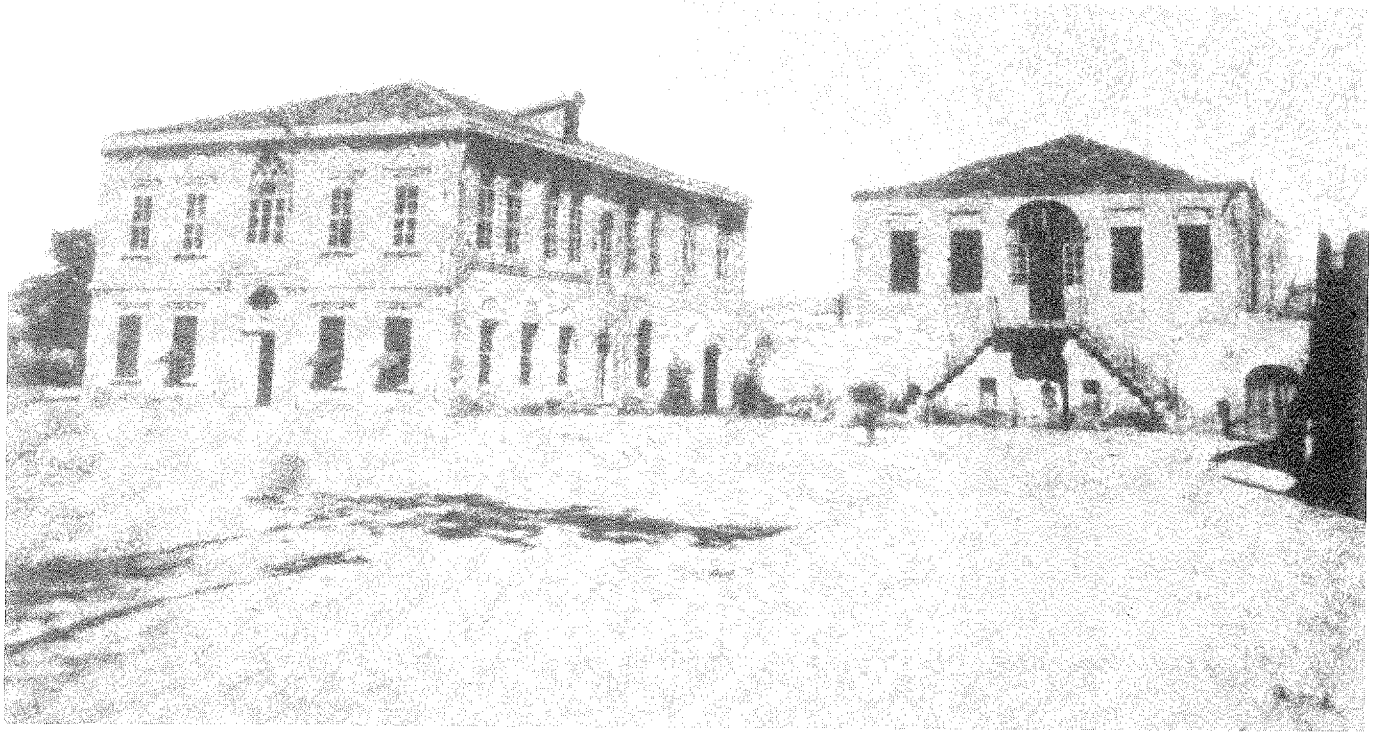

Resim 123
İdare-i Hususiye Binası (solda) ve eski postanenin (sağda) 1930'lu yıllardaki görünümleri.

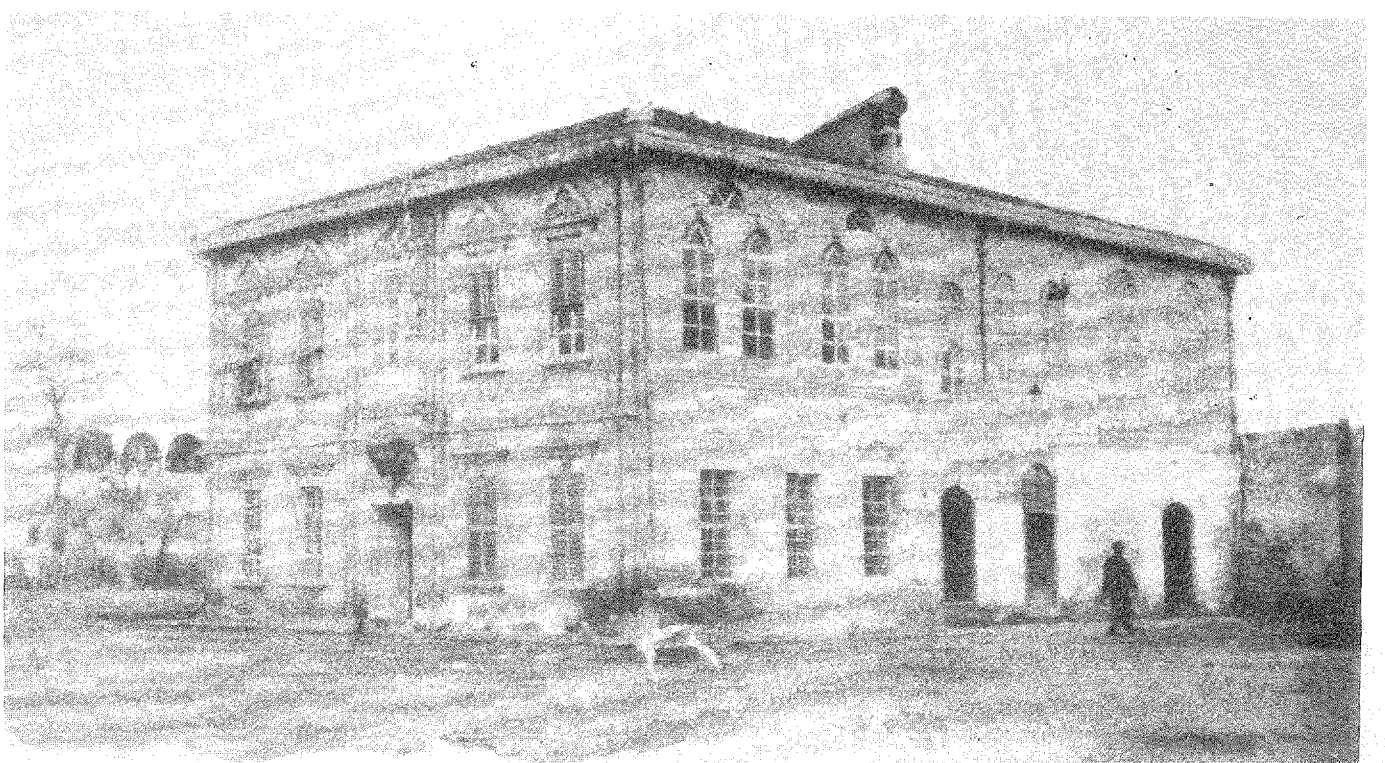

Resim 124
İdare-i Hususiye binasının güney batıdan görünümü.
Fotoğrafın sol tarafında geride görünen kemerler eski cezaevine ait idi. Bu yapı yakın zamanda yıktırılarak yerine bugünkü Kızılay Binası yaptırılmış ve inşaat sırasında tarihi şehir surlarının ayakta kalabilmiş nadir parçalarından 10 metrelik bir bölüm de yıktırılmıştır.

sim 125
da, bugünkü Şair Nabi Kütüphanesinin
inde bulunan eski belediye binası, or-
aki eyvanlı yapı bugünkü Hazar Pasajının
inde bulunan "Maarif Halk Kütüphane-
lir. Bu yapı sonraları Demokrat Parti idare
ası ve polis karakolu olarak kullanılmış,
ı olarak Vali Nurettin Hazar tarafından
ırılarak yerine Özel İdareye ait Hazar
aşı yaptırılmıştır.
oğraf 1920'li yıllarda çekilmiştir.

Resim 126
125 nolu fotoğrafın değişik bir görünümü.
Fotoğrafın sağındaki ağaçların arkasında görülen yapılar eski saray yapılarıdır.
Fotoğrafın arkasında "Urfa 1927 Cumhuriyet Bayramı intibatından" yazılıdır.

Resim 128
Belediye Şair Nabi Kütüphanesinden Vatan Caddesine (asfalt yol) doğru bakış. Fotoğrafın solunda görülen taş bina, bugünkü Öğretmenevinin yerinde bulunan Vatan İlkokuludur. Fotoğraf 1927 yılında çekilmiştir.

Resim 129
128 nolu fotoğrafın bakış açısından 1990 yılındaki görünüm.

Resim 130
Vatan Caddesinin 1940'lı yıllardaki görünümü.
Fotoğrafın solunda görülen iki katlı yapı Vatan İlkokulu, solunda bir kısmı görülen beyaz yapı bugünkü Hazar Pasajı yerinde bulunan kütüphanedir.

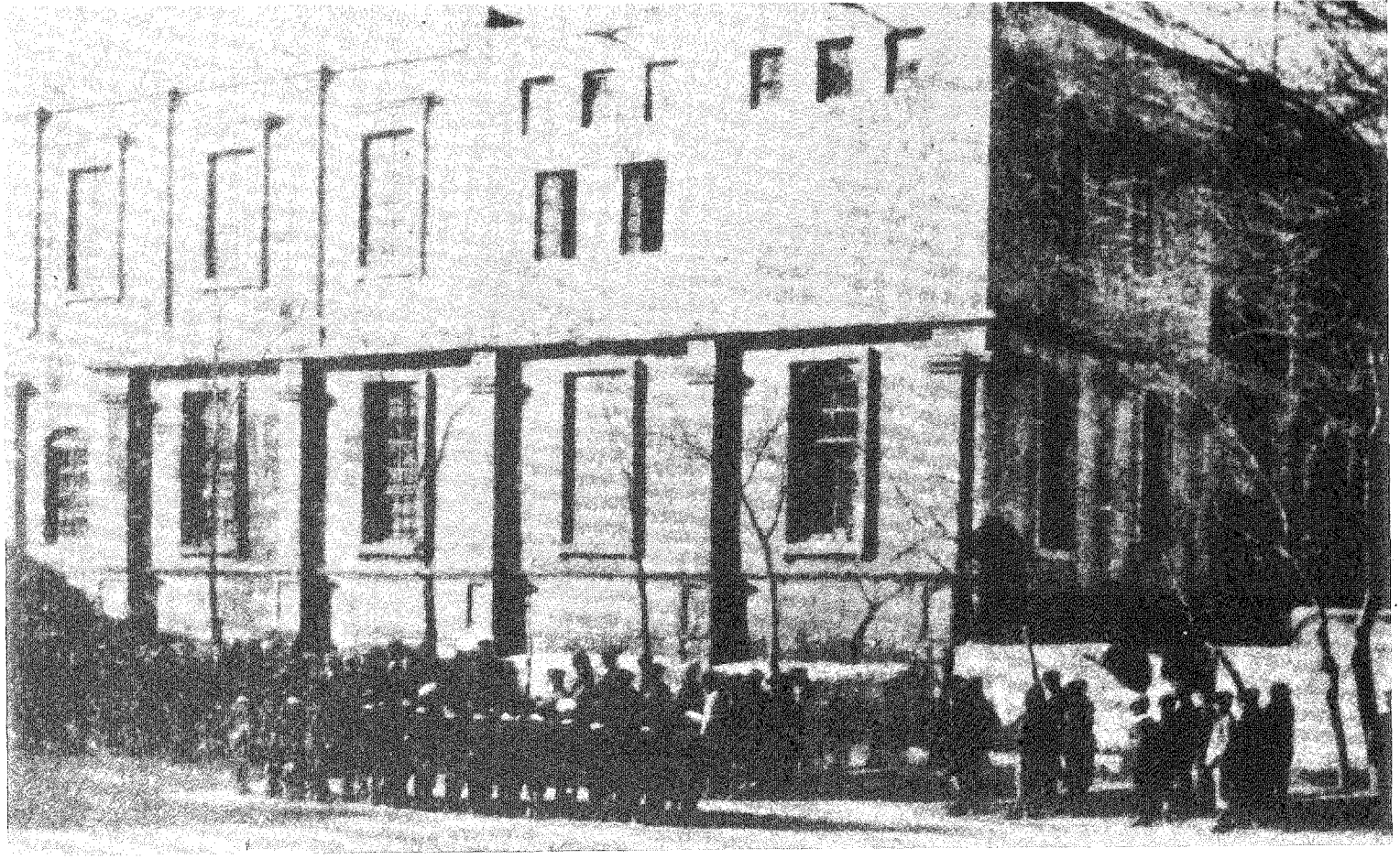

Resim 131
1950 yıllarında Vatan İlkokulu.
Modern mimarinin Urfa'daki ilk örneklerinden olan bu tarihi yapı son yıllarda yıktırılarak yerine sinema salonu ve öğretmenevi yaptırılmıştır.

Resim 132
Bugünkü Atatürk Ortaokulu binasının 1940'lı yıllardaki durumu.
Bu bina 1936 yıllarında Vali Atıf Ulusoğlu tarafından Hükümet Konağı olarak iki katlı inşa edilmiş, sonraları üçüncü bir kat eklenerek lise binası olarak kullanılmıştır.

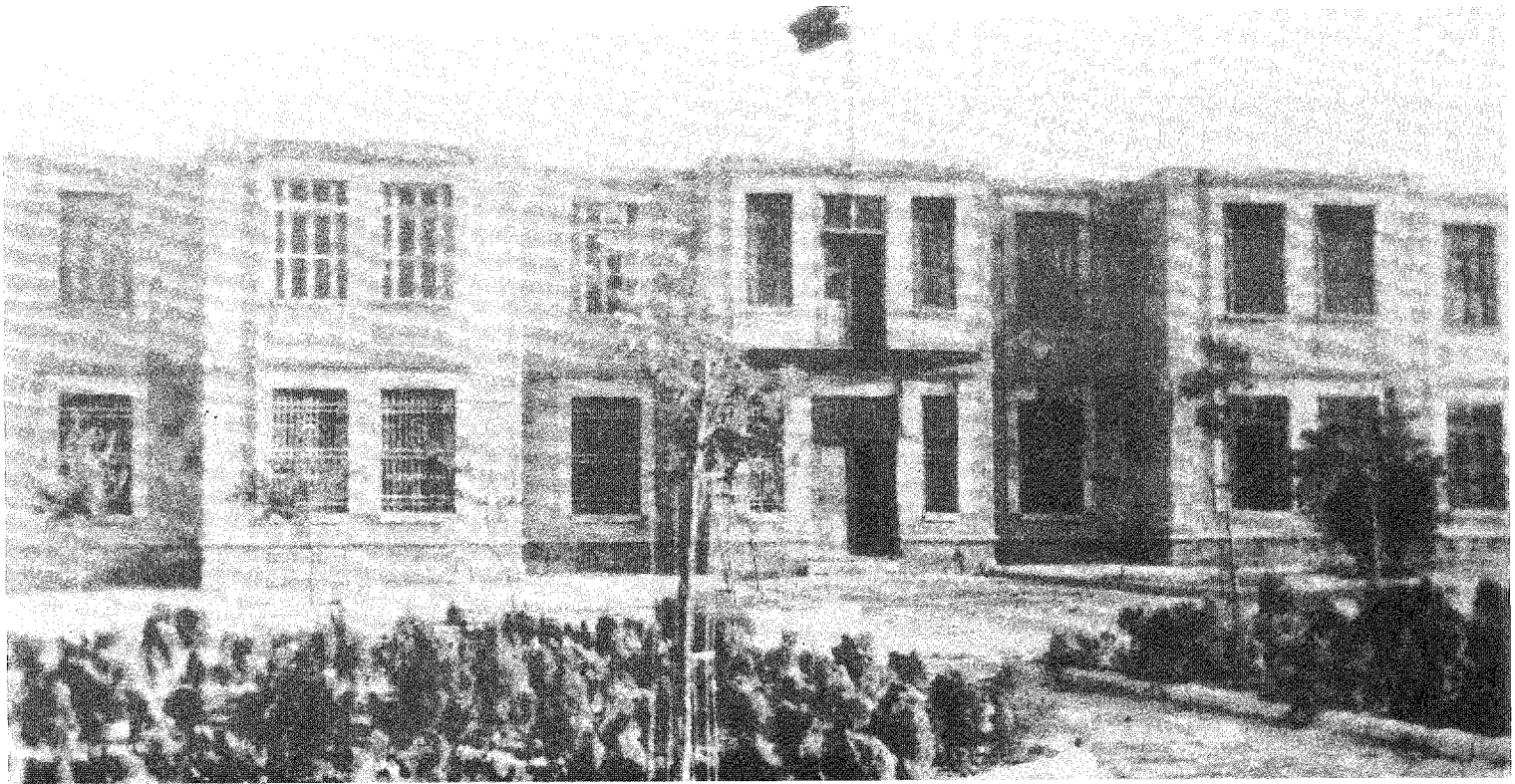

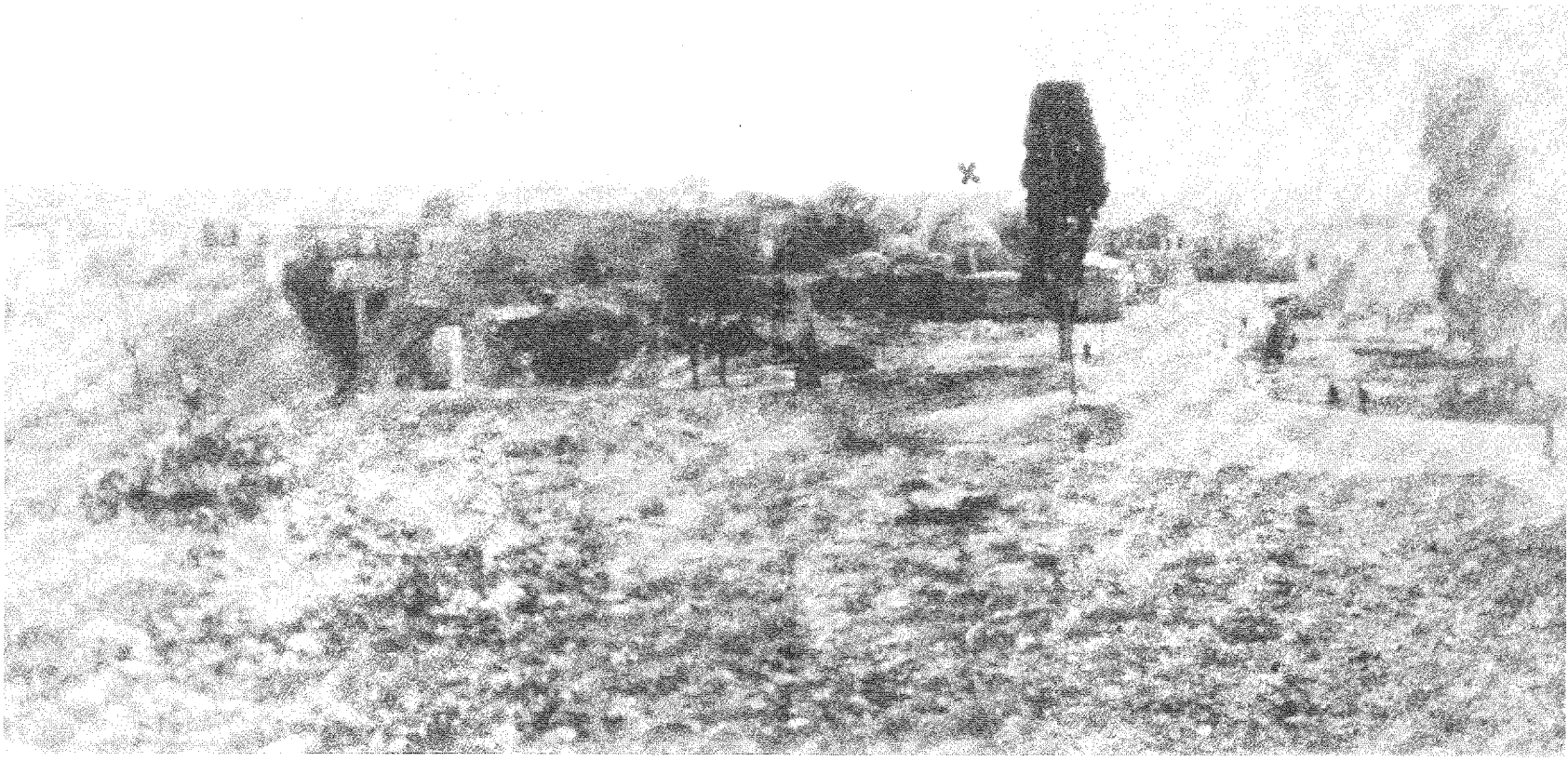

Resim 1-33
1920'li yıllarda Samsat Kapısından doğuya doğru bakış.
Fotoğrafın solunda Karakoyun Deresi ve Hacı Kâmil Köprüsü görülüyor. Ortada, eski sarayın yanındaki (x) işaretli kubbeli yapı ayaklı hamam, selvi ağaçları arasında görülen yol bugünkü Vatan Caddesi, yolun nihayetinde görülen iki çatılı yapı eski belediye binasıdır. Bu bina 1934 yılında yıktırılarak yerine günümüzde Şair Nabi Kütüphanesi olarak kullanılan belediye gazinosu yaptırılmıştır. Fotoğrafın sağ kenarındaki boş alan, bugünkü Atatürk Ortaokulunun yerinde bulunan "Mangırlı Bahçe" (Mehmet Paşa Bahçesi)'dir.

Resim 134
Mehmet Paşa Konağının Vatan Sokaktaki selamlık bölümü cephesinin görünümü. (Konağın haremlik bölümü Beyaz Sokaktan olup, günümüzde öğrenci yurdu olarak kullanılmaktadır.) Bu tarihi konağın fotoğrafta görülen selamlık bölümü 1989 yılında yıktırılmıştır.

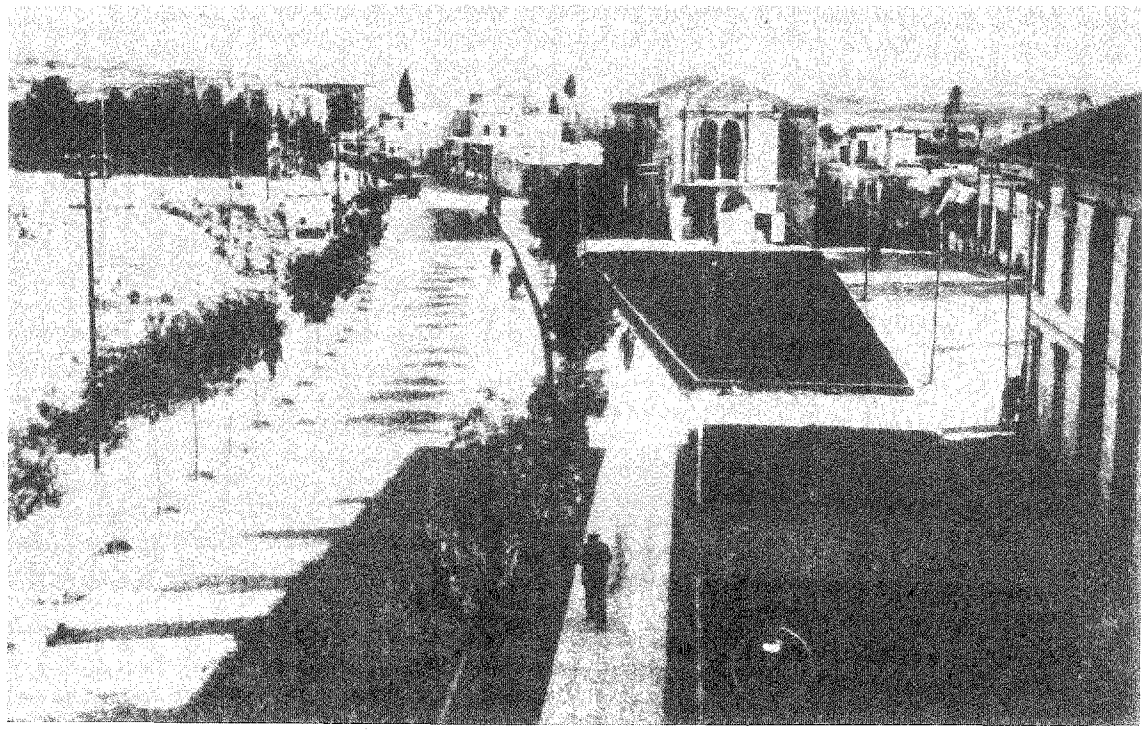

Resim 135
1940'lı yıllarda Sarayönü Caddesi.
Fotoğrafın sağında bir kısmı görünen yapı idare-i hususiye binası, ilerisindeki boşluk alan bugünkü Turban Otelinin yeri, karşıda görülen sütunlu çifte kemerli pencereli yapı Osmanlı Bankası (Bugünkü Çiçek Palas Oteli)'dir. Fotoğrafın solunda görülen boşluk, yıktırılan eski sarayın arsasıdır.
Cadde boyunca iki sıra halinde uzanan ağaçlar ve sağ tarafta görülen çimenliklerden o yılların Urfa'sının daha yeşil olduğu anlaşılıyor.

Resim 136
135 nolu fotoğrafın bakış açısından 1990 yılında görünüş.

esim 137
17 yılında Köprübaşından kuzeye doğru bakış.
aatı devam eden yapı, zamanın belediyesi tarafından
ptırılan Uray Otelidir. Bu bina sonraları belediye olarak kul-
ılmış, 1983 yılında yıktırılarak yeri yeşil saha olarak değer-
ndirilmiştir. Batısına bitişik olarak tiyatro salonu bulunan bu
zel yapının Belediye Kültür Merkezi olarak değerlendiril-
esi düşünülememiştir.
toğrafın sağ kenarında görülen duvar Bilal-ı Habeşi
miine aittir. Bu cami yıkılarak yerine otel yapılmış, daha
nra otel de yıkılarak bugünkü Urfa Pasajı inşa edilmiştir.
fa pasajındaki mescide verilen "Bilal-ı Habeşi" adı, eskiden
rada bulunan camiden gelmektedir.

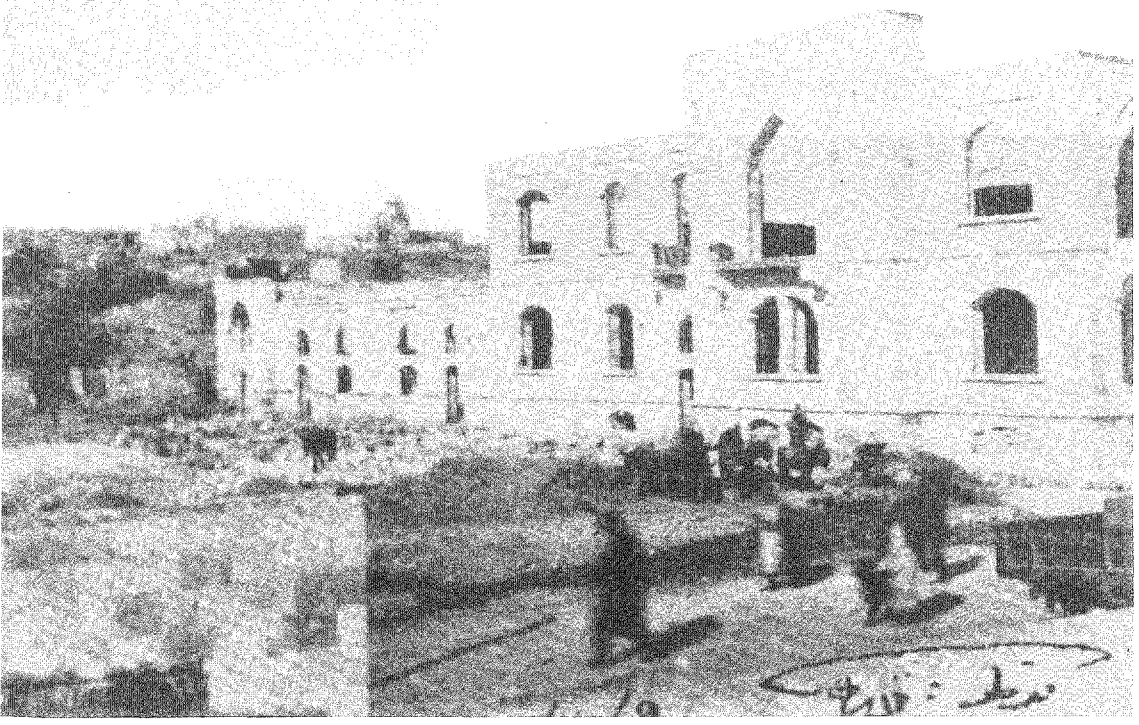

Resim 138
1917 yılında Uray Otelinin inşaatı.
Fotoğraf Kadri Efendi tarafından çekilmiştir.

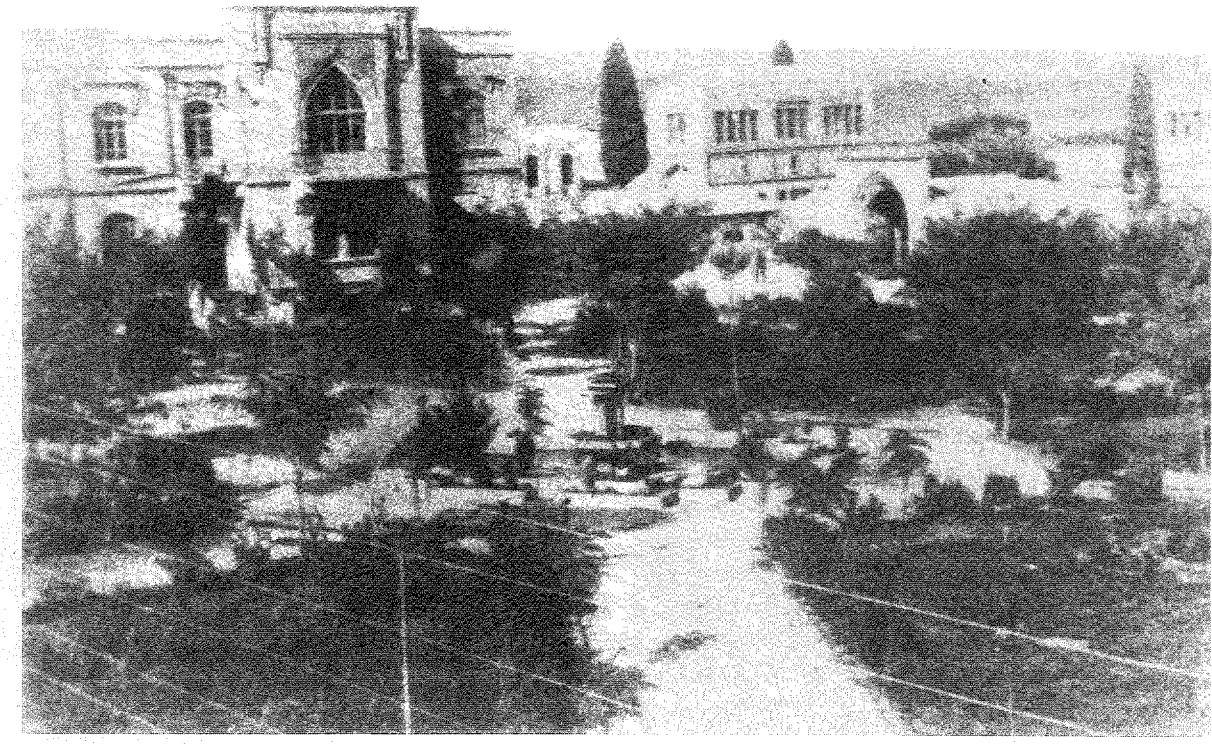

Resim 139
1940'lı yıllarda Belediye Parkı.
Fotoğrafta görülen yeşil alan ve binalardan günümüzde eser yoktur.

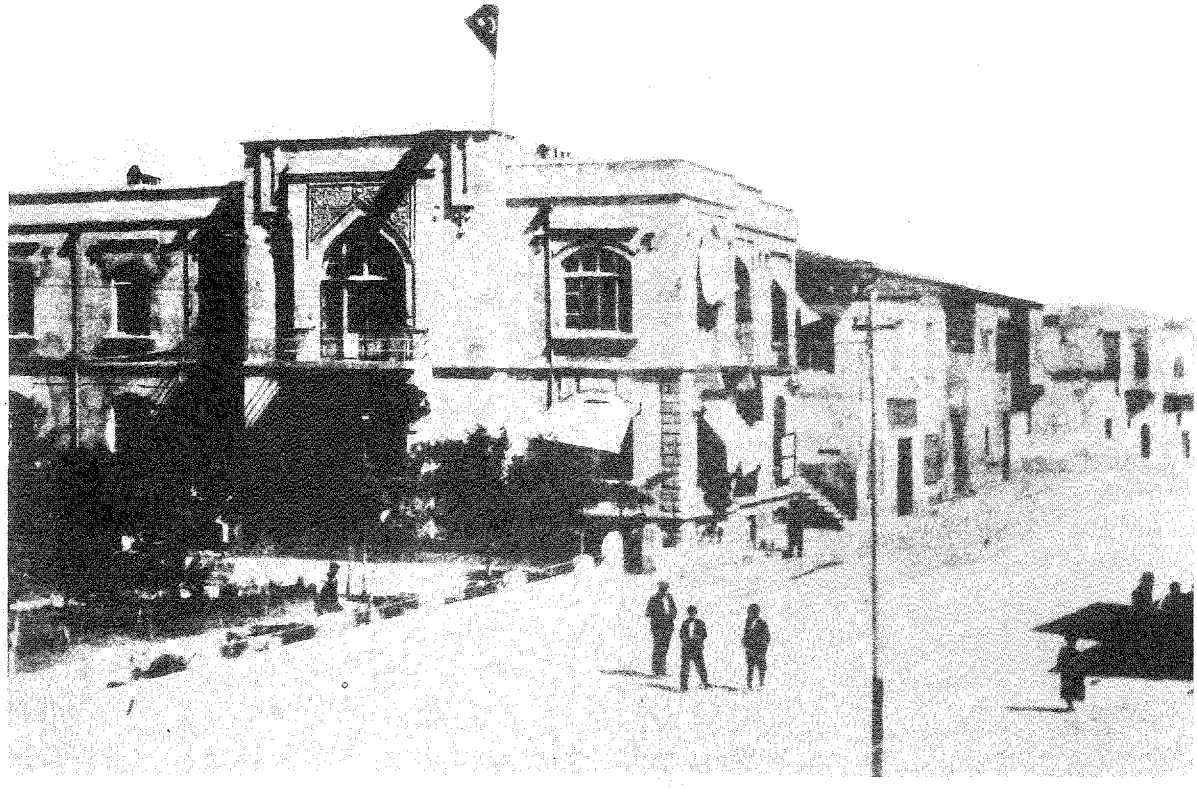

Resim 140
1950 yıllarında Belediye Binası.
Binanın kuzeyindeki bugünkü Urfa-Palas Oteli hariç, fotoğrafta görülen tüm yapılar yıktırılmıştır.

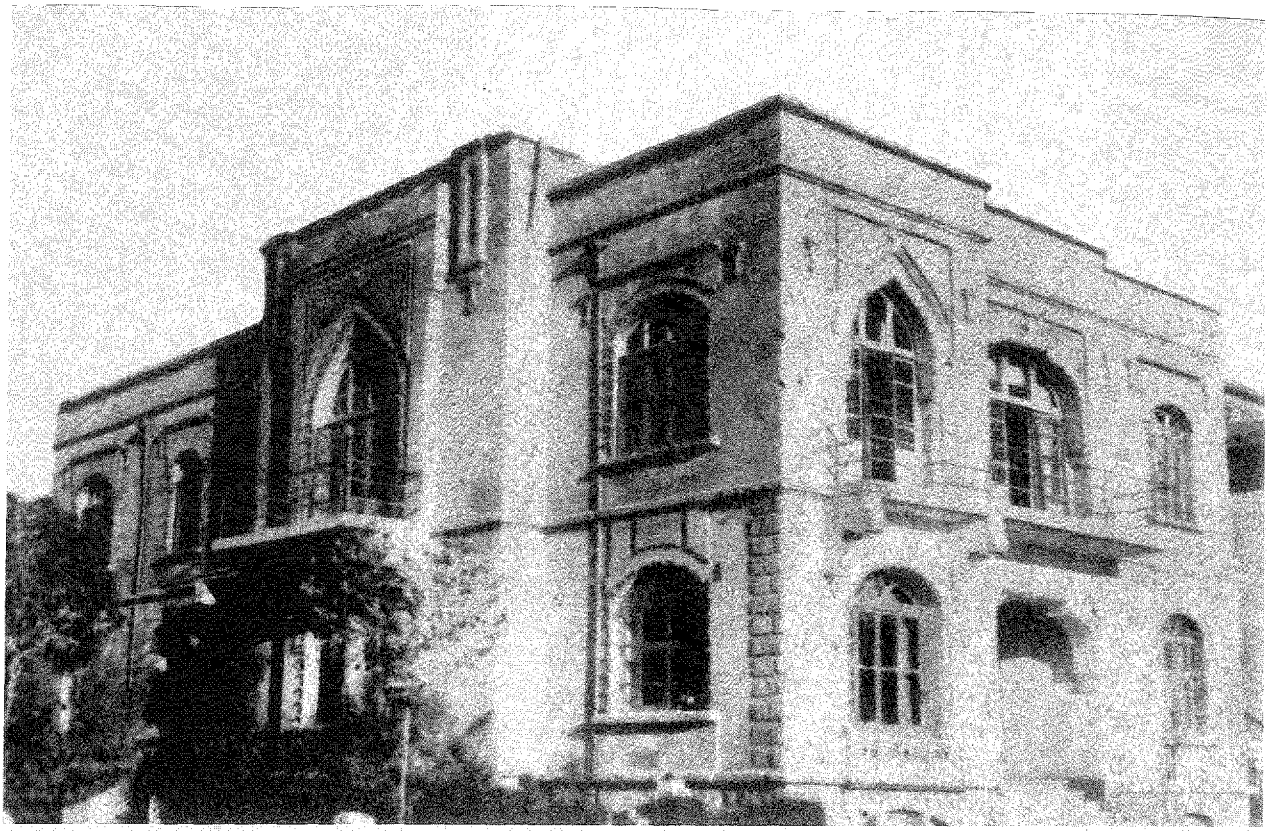

Resim 141
Belediye binasının güney doğu cephede
görünümü. (1950).

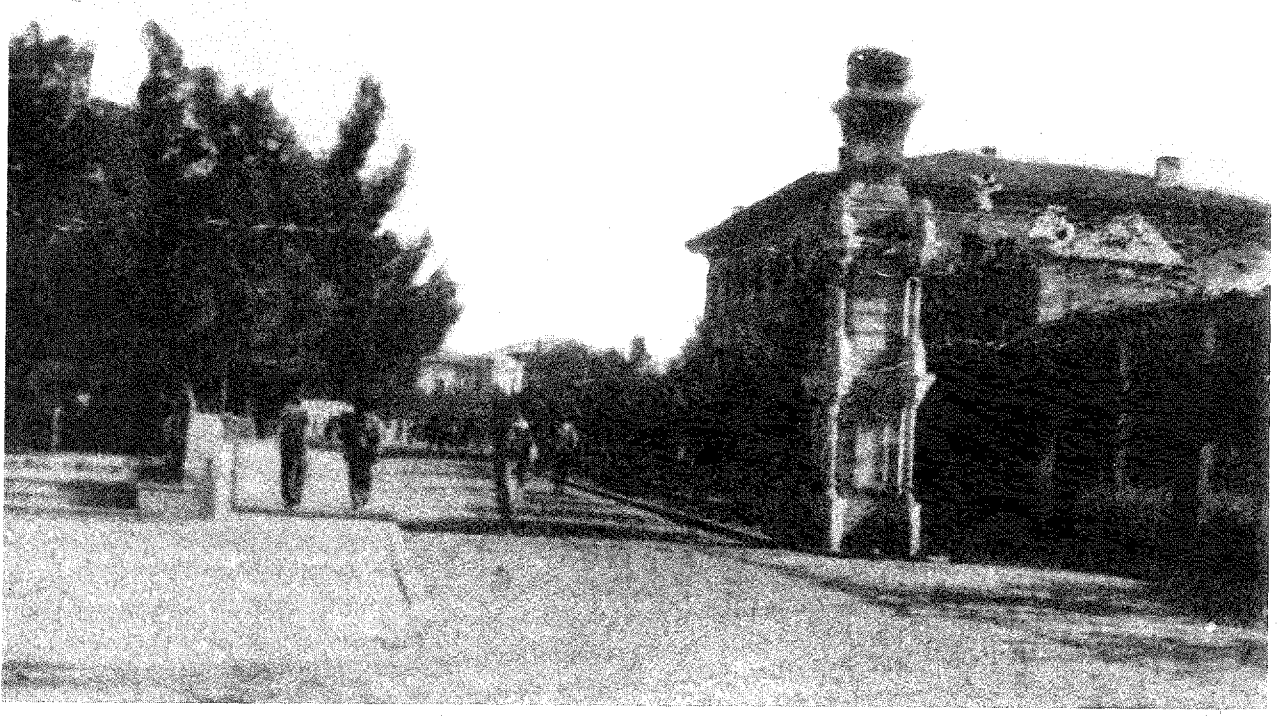

Resim 142
Köprübaşından Belediyeye doğu bak
(1950)
Fotoğrafın solunda görülen ağaçlık alan Be
diye bahçesi, sağdaki çatılı yapı bugün
Urfa pasajının yerinde bulunan ve Bil
Habeşi Camii üzerine inşa edilen otel bir
sıdır. Ortada görülen, adını ve mahiyet
bilemediğimiz abide 1958 yılında Vali Ka
Eroğan tarafından yıktırılmış, taşları numa
lanarak Vatan Caddesine dikilmek üz
getirilmiş, ancak Eroğan'ın Urfa'dan ay
masından sonra unutularak kaybolmuştu

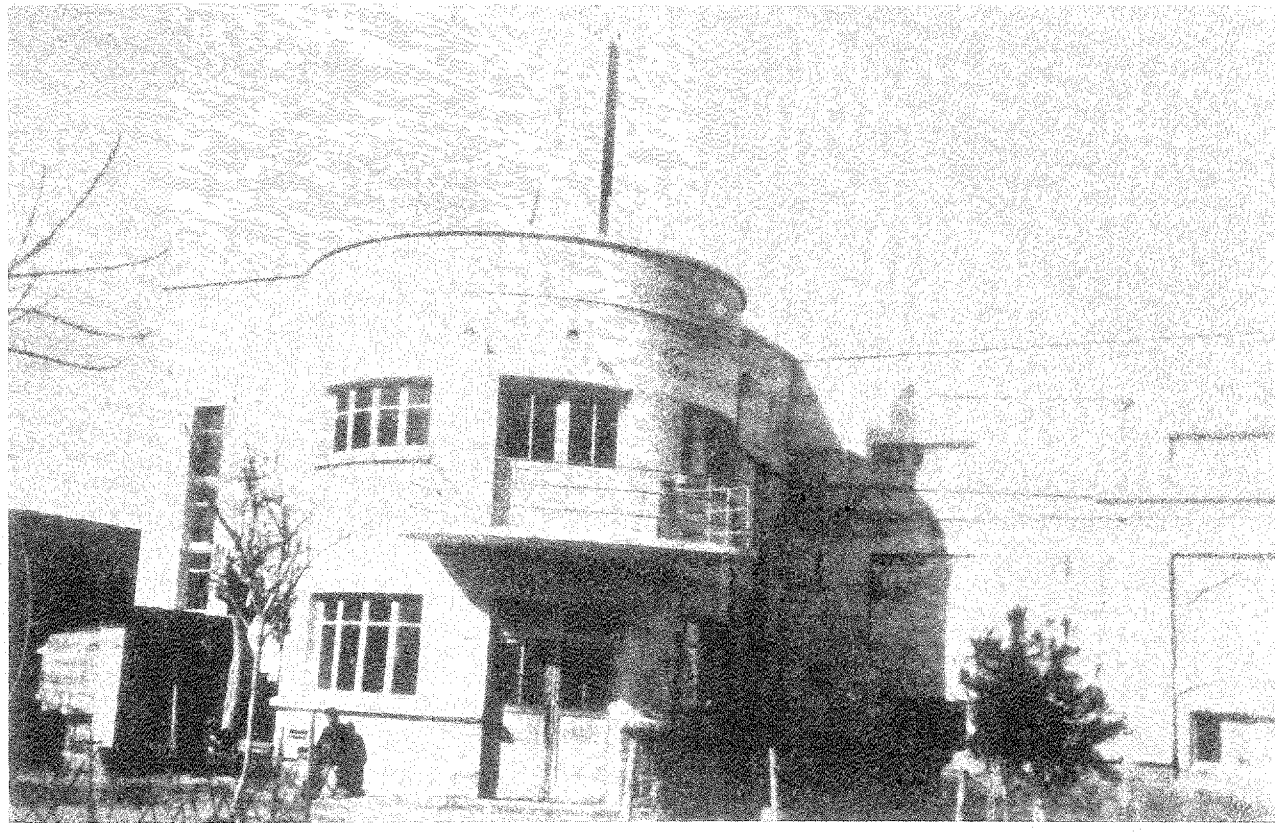

Resim 143
Belediye Tiyatro Salonunun giriş kısmı üzerinde yer alan ve sonradan yıktırılmış olan saat kulesi.

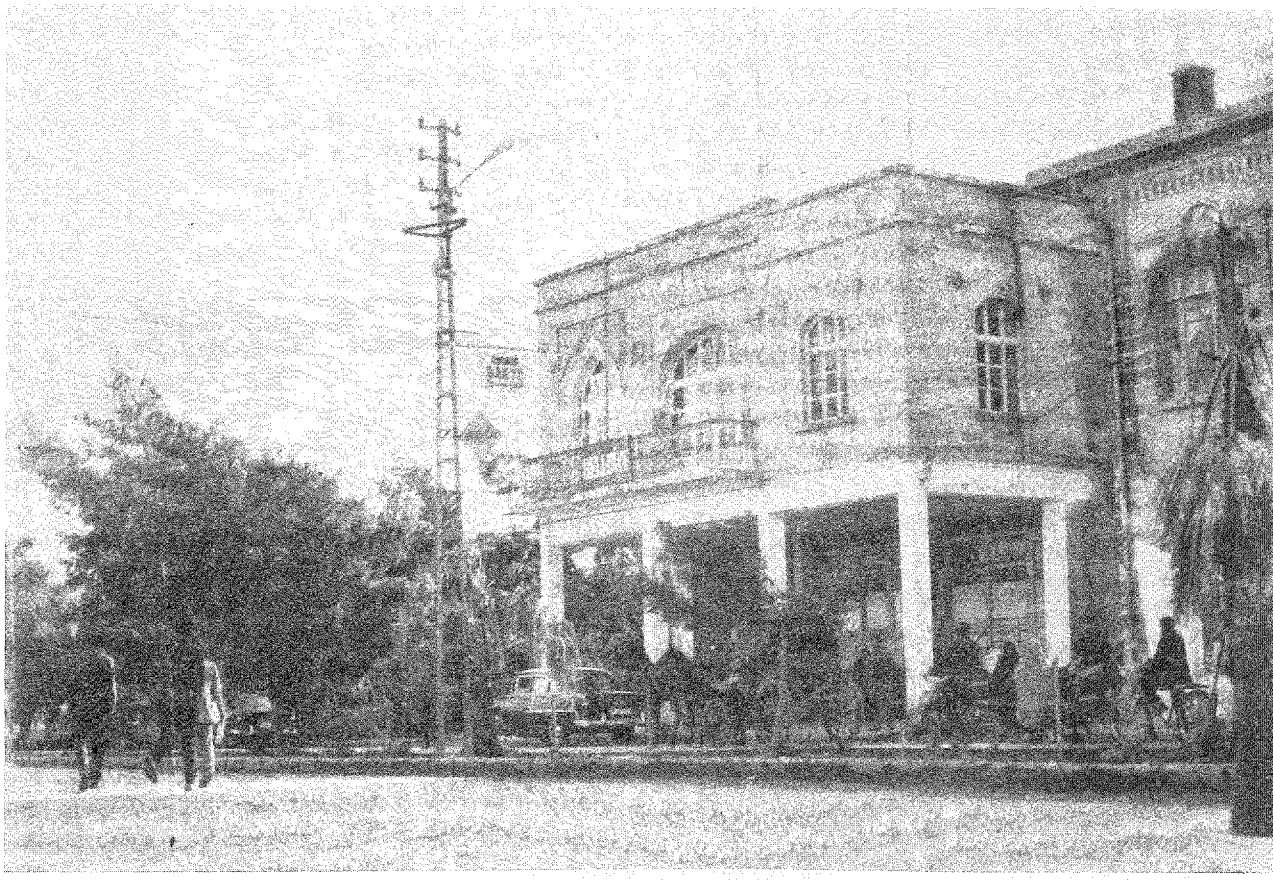

Resim 144
Belediye binasının (Eski Uray Oteli) doğu cepheden görünümü (1970). Binanın bu cephesinin alt kısmı beton kolonlar üzerine oturtularak otobüs durağı haline getirilmiş durumda. Durakta bekleyen faytonlardan bugün eser yoktur.

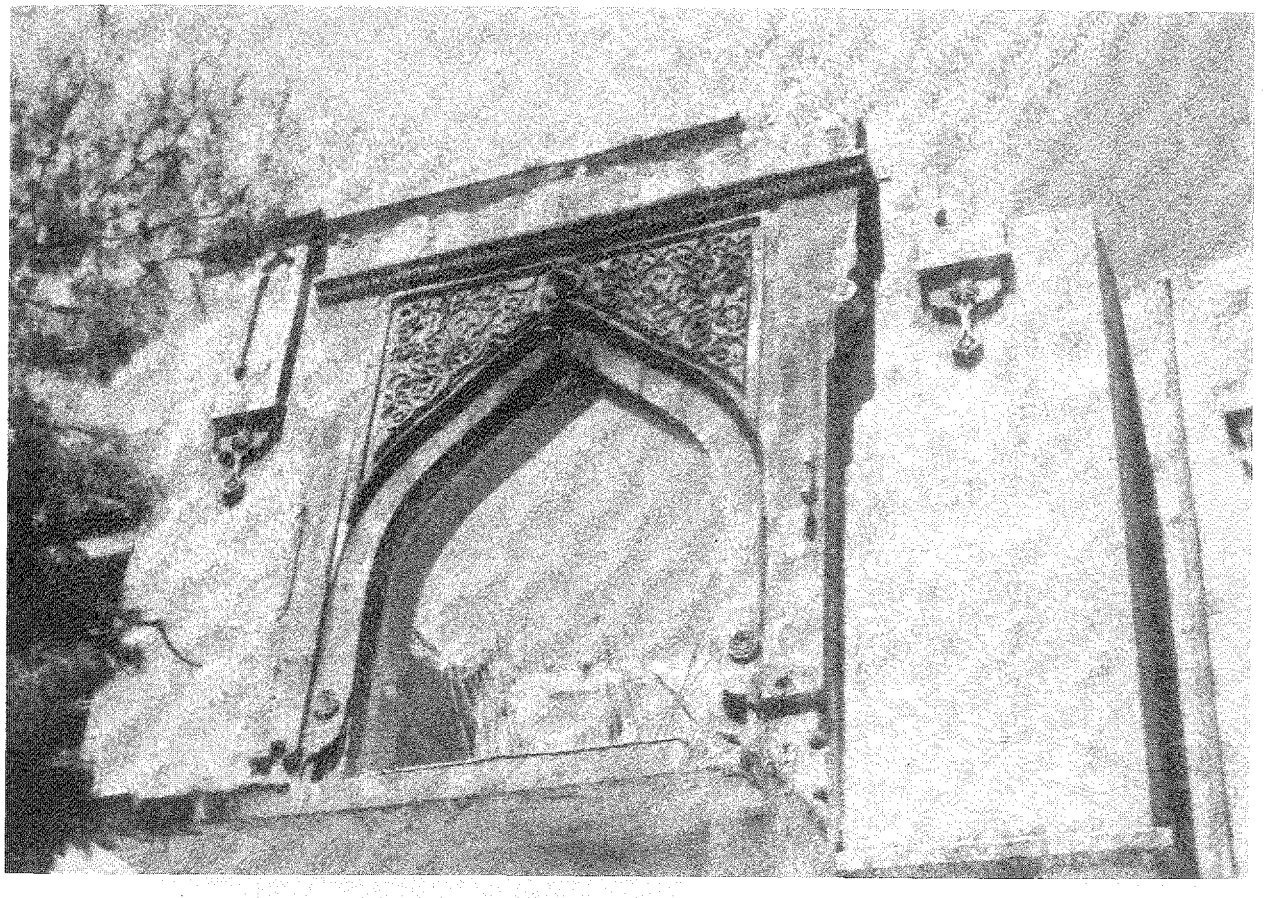

Resim 145
Türk-İslâm mimarisinin tarihten gelen izlerini taşıyan 1917 yılı mimarisinin 1983 yılında yıkılışı.

Resim 146
1917 tarihli Uray Oteli (Belediye)'nin yıkım çalışmalarından başka bir görünüm.
Mevcut yeşil sahalara inşaat ruhsatı verilirken, böyle tarihi yapıların yıktırılarak yerlerinin yeşil sahaya terkedilmesi düşündürücüdür. O yıllarda yeşil saha ihtiyacını karşılamak amacıyla tarihi değeri olmayan, kentin görünümünü bozan yapıların yıktırılması düşünülememiştir.

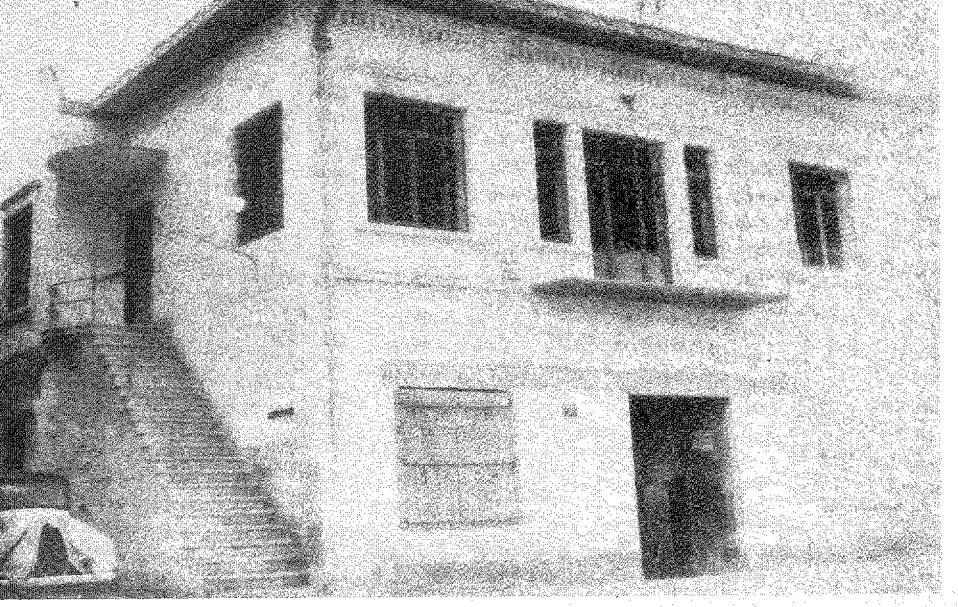

Resim 147

Belediyenin kuzeyinde yer alan Parmaksızlar konağının (Bugünkü Urfa Palas Oteli) doğu cepheden görünümü. Binanın cephesindeki zemin kat, dükkânlar açılmak suretiyle günümüzdedeğişikliğeuğramıştır.

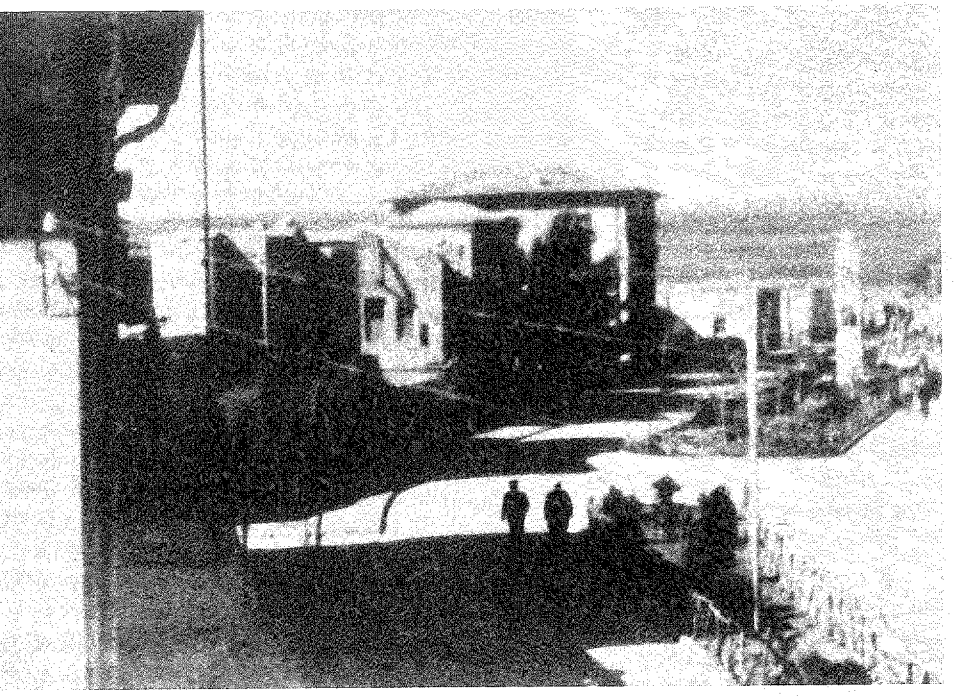

Resim 148

1940 yıllarında Belediye önünden kuzeye doğru bakış. Fotoğrafın sol tarafında görülen tarihi evler yıktırılarak yerlerine betonarme yapılar yükseltilmiştir.

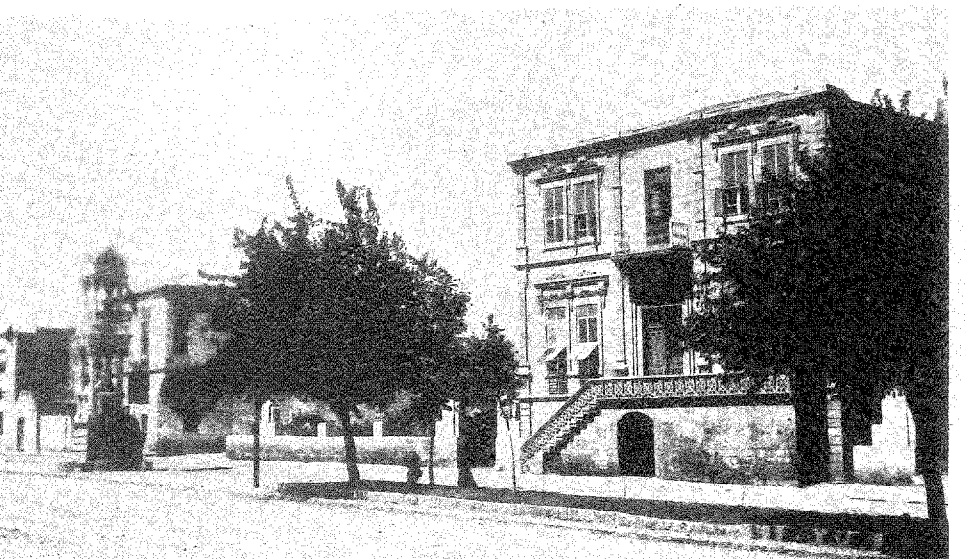

Resim 149

Vali Konağından güneye doğru bakış. (1950).

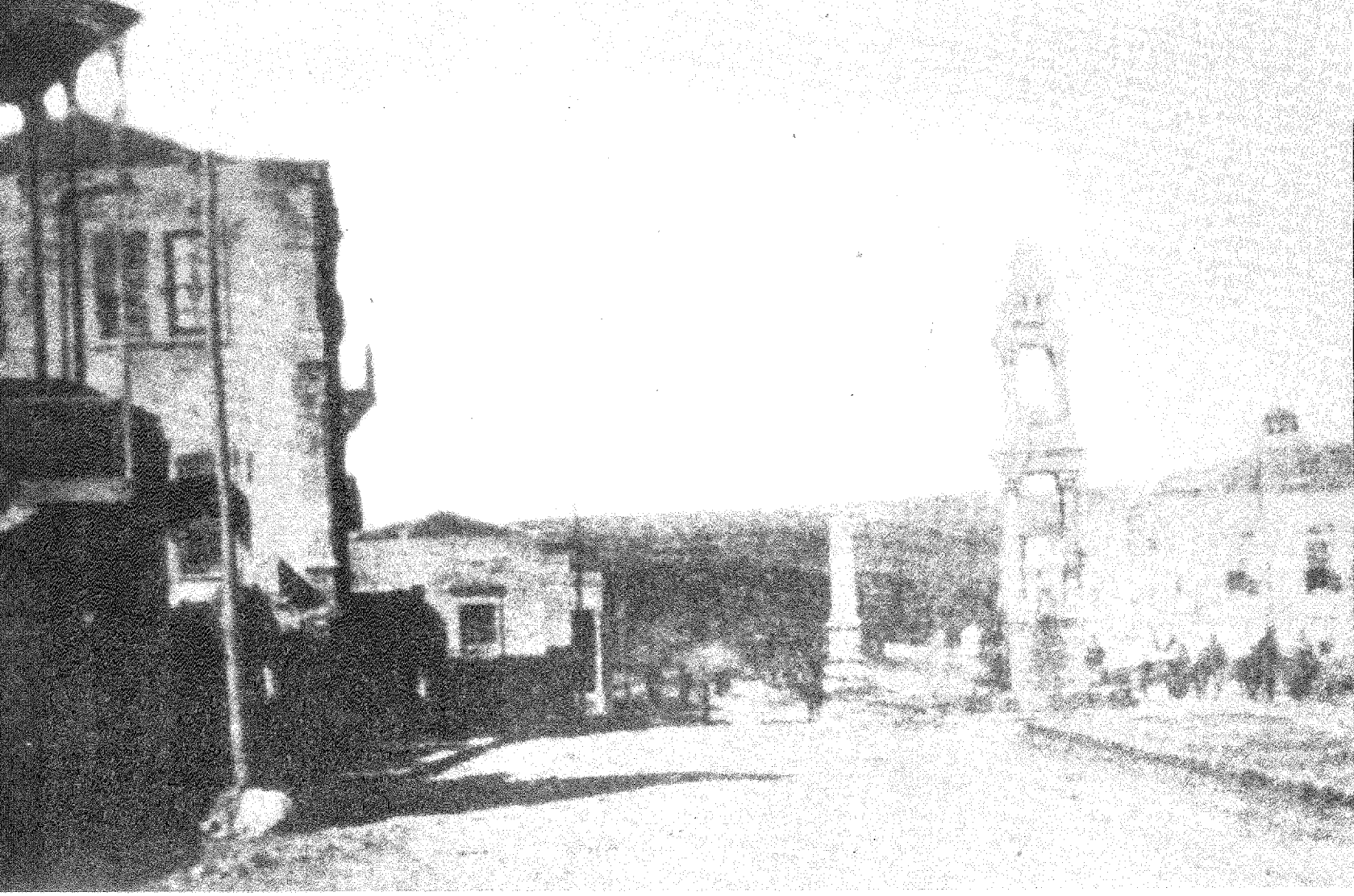

im 150
5 yılında Uray Oteli önünden kuzeye doğru bakış.
akkale Şehitleri Abidesinin (Yol Gösteren Çeşmesi) Vali Konağı önünde olduğu görülüyor. Bu abide 1973 yılında Vali Turgut Sayın tarafından fotoğraftaki yerinden sökülerek
rbakır-Mardin, Gaziantep yolu kavşağına nakledilmiştir.

Resim 151
150 nolu fotoğrafın açısından 1990 yılındaki görünüm.

Resim 152
1920 yıllarında Vali Konağı ve çevresi.
1983 yılında Vali M. Erdoğan Cebeci zamanında yıktırılarak yerine Özel İdare Müdürlüğü tarafından Cebeci İşhanı yaptırılan bu tarihi binanın; kütüphane, kültür merkezi ya da devlet büyüklerinin ağırlanacağı bir misafirhane olarak değerlendirilmesi düşünülememiştir.
Vali konağının gerisinde bugünkü Adil Kürkçüoğlu İşhanı yerinde bulunan Ömer Edip Efendi Konağı, onun da kuzeyinde bugünkü Hükümet Konağının yerinde bulunan Hacı Kara Ağa Hanı görülmektedir.

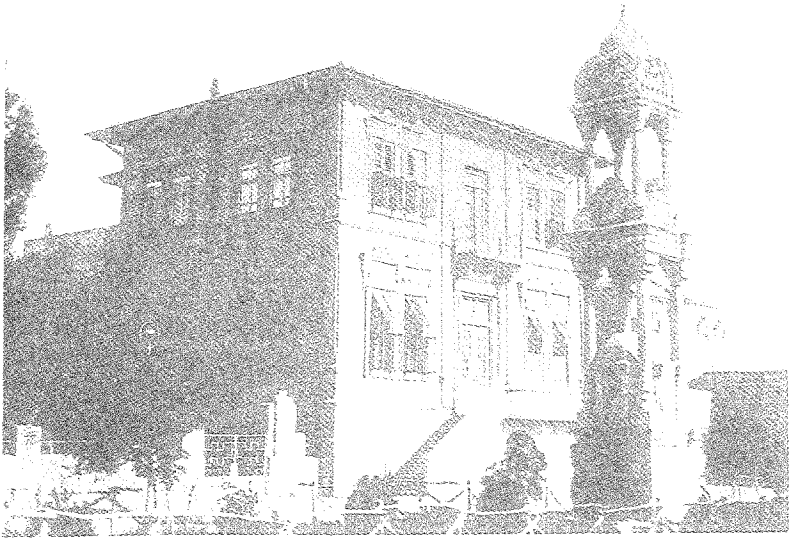

Resim 153
1940'lı yıllarda Vali Konağı ve önünde yer alan Çanakkale Şehitleri Abidesi.. Bu abide 1917 yılında Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey tarafından Çanakkale'de savaşan Urfalı şehit ve gazilerin hatıralarını yaşatmak amacı ile fotoğrafta görülen yerine dikilmiş, 1973 yılında Vali Turgut Sayın tarafından bu yerinden alınarak Urfa-Mardin-Gaziantep-Diyarbakır yolu kavşağına nakledilmiş ve bu kavşağın "Abide Kavşağı" adıyla anılmasına neden olmuştur.

Resim 154
1940'lı yıllarda Vali Konağı önünde Cumhuriyet Bayramı geçit resmi.

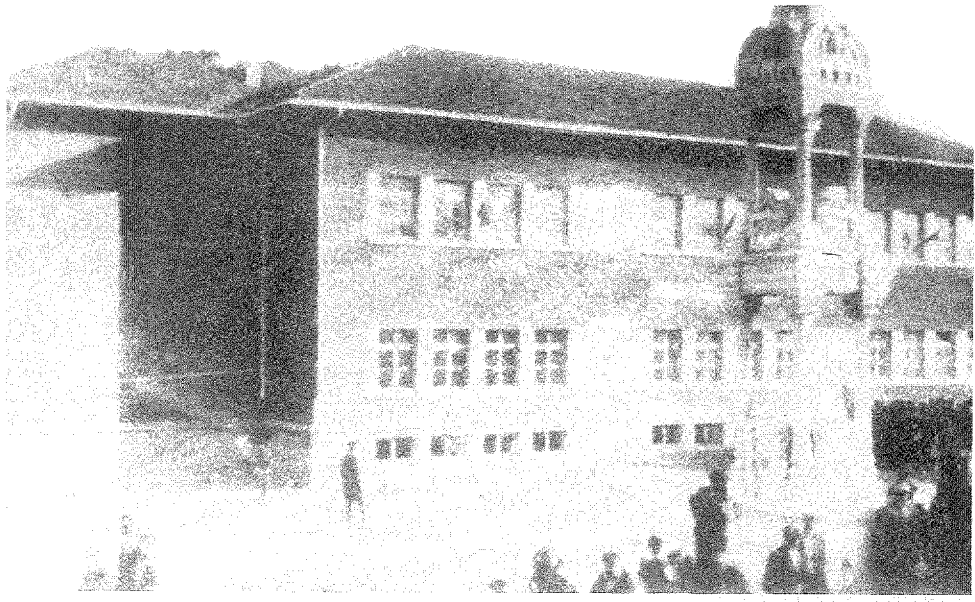

Resim 155

İnönü İlkokulu olarak inşa edilen, sonraları sırasıyla Kız Sanat Enstitüsü, Merkez Komutanlığı ve günümüzde Askeri Şehir Gazinosu olarak kullanılan binanın 1940'lı yıllarda İnönü İlkokulu iken görünümü.

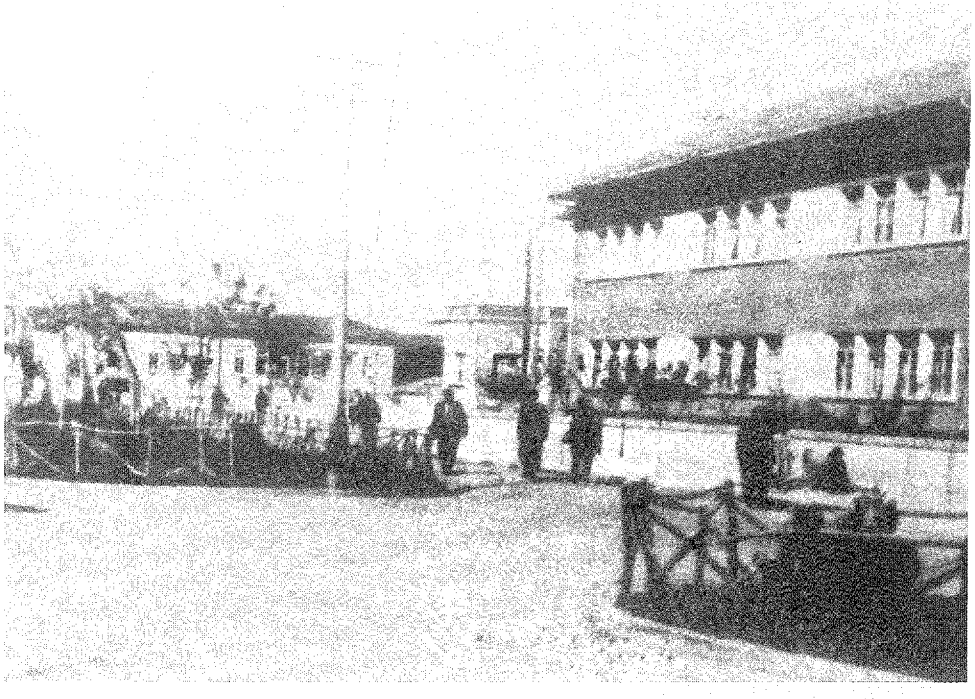

Resim 156

İnönü İlkokulunun aynı yıllarda başka bir görünümü.

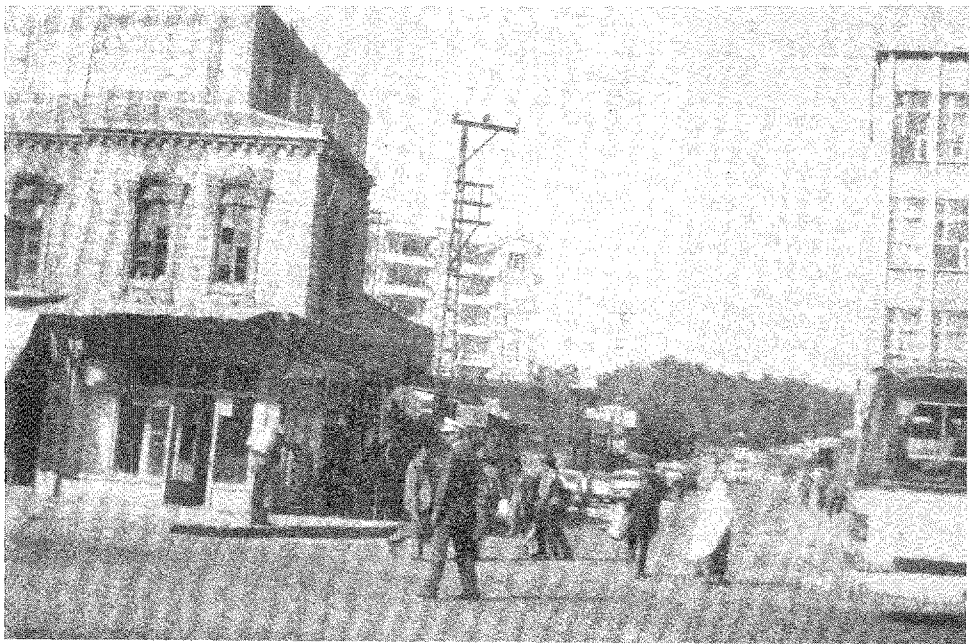

Resim 157

Hükümet Konağı önündeki kavşağın 1980 yılında görünümü Fotoğrafın sol tarafında görülen Ömer Edip Efendi Konağ yıktırılarak yerine Adil Kürkçüoğlu İşhanı yapılmış, Şehitliğe çıkan cadde bulvarlı hale getirilmiştir.

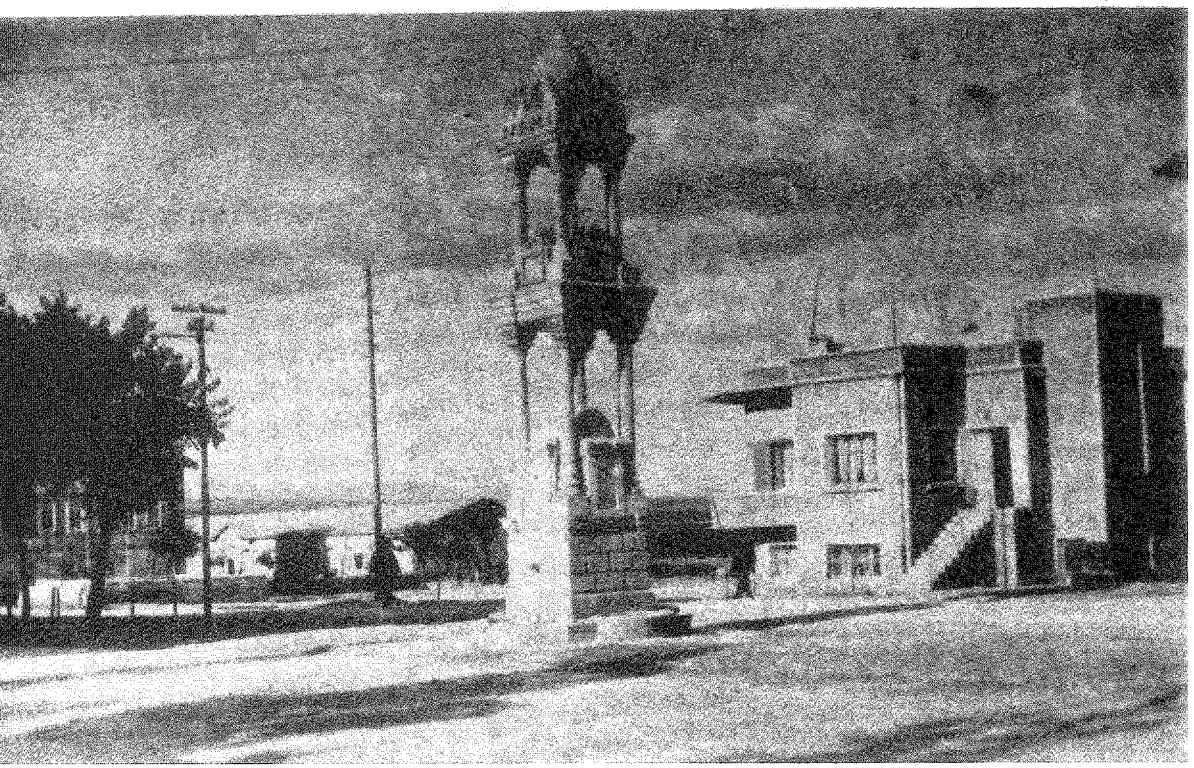

Resim 158
1940 yıllarında Vali Konağı önündeki Çanakkale Şehitleri Abidesi ve gerisinde Numune Evi.
Bugünkü Sümerbank'ın yerinde bulunan "Numune Evi" Urfa'da inşa edilen ilk beton yapı olması nedeniyle bu adla anılıyordu.

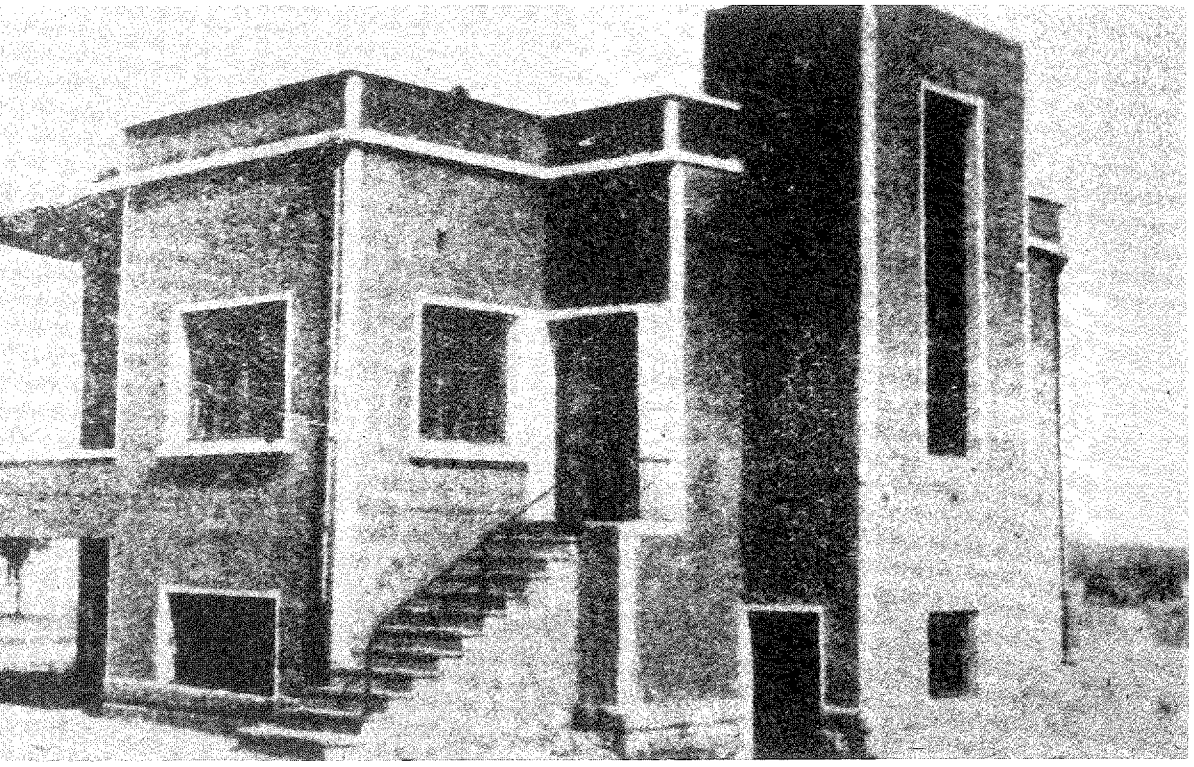

Resim 159
1939 yılında inşa edilen Numune Evi.

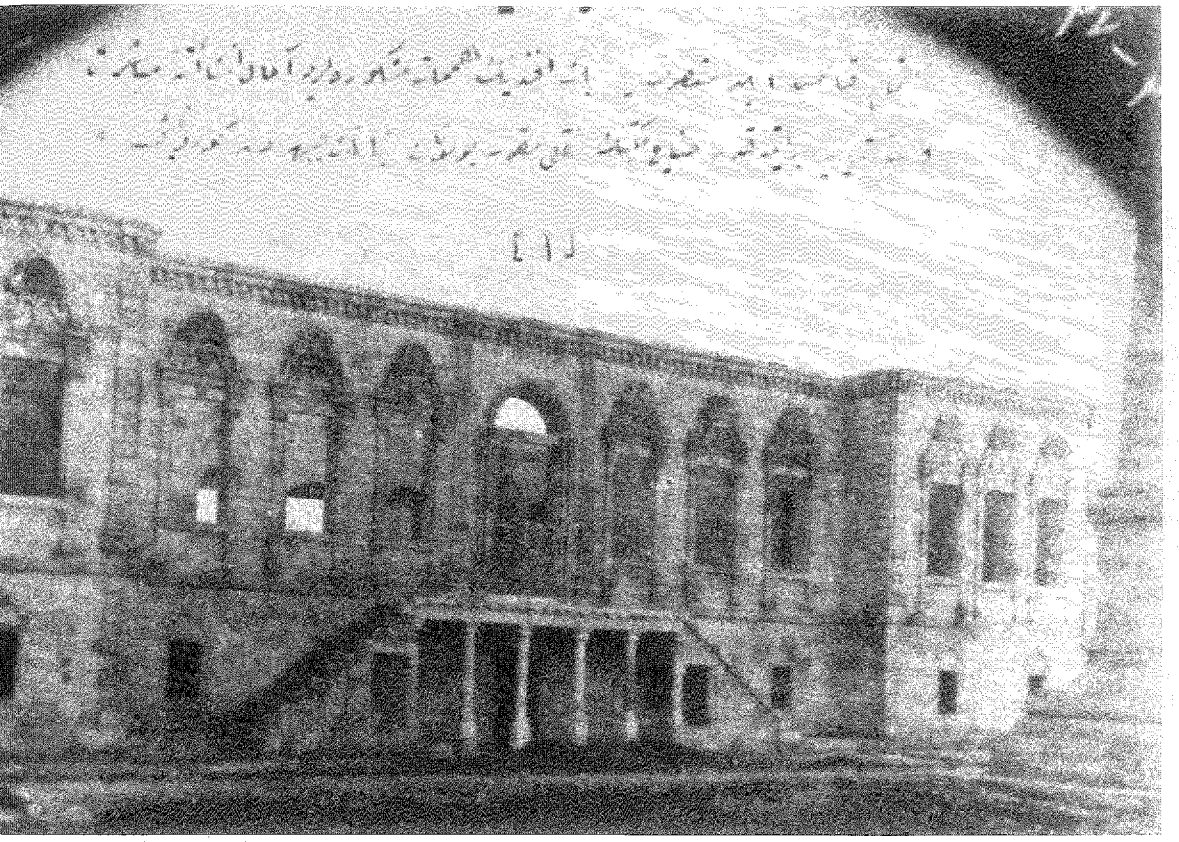

Resim 160
Bugünkü Jandarma Bölük Komutanlığı binasının 1927 yılında geçirdiği yangın sırasındaki durumu.
Fotoğrafın üzerinde eski Türkçe harflerle; "Natamam kalmış iken Mutasarrıf Münir Beg Efendinin himmeti meşkûreleri ile ikmali inşaatına mubaşşarat ve senei tedrisiye bidayetine kadar sanayi mektebinin nakli mukarrar bulunan binanın cepheden görünüşü". yazılıdır.
Ancak bina, sanayi mektebi yerine Köy Yatı Mektebine verilmiş, daha sonra Hükümet Konağı olarak kullanılmıştır. 1958 yılında Vali Kadri Eroğan tarafından yol genişletme çalışmaları sırasında ön cephesi sökülerek geriden tekrar yapılmış ve yapı daraltılmıştır. Fotoğrafın sağ tarafında görülen anıt, bugün vilayet yanındaki dörtyol kavşağına nakledilmiş olan 1917 tarihli Harb-ı Umumi Şehitleri Abidesidir.

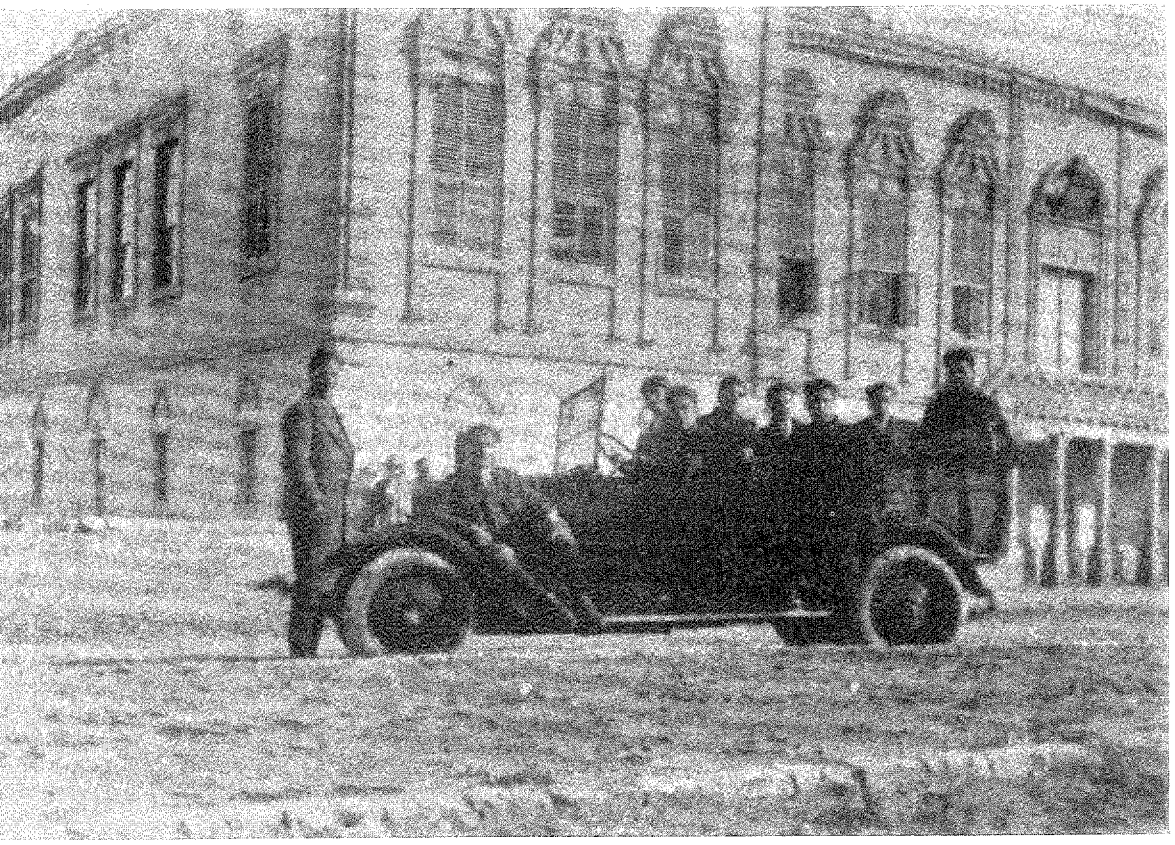

Resim 161
Bugünkü Jandarma Bölük Komutanlığı binasının Köy Yatı Mektebi olarak kullanıldığı sıralardaki durumu.

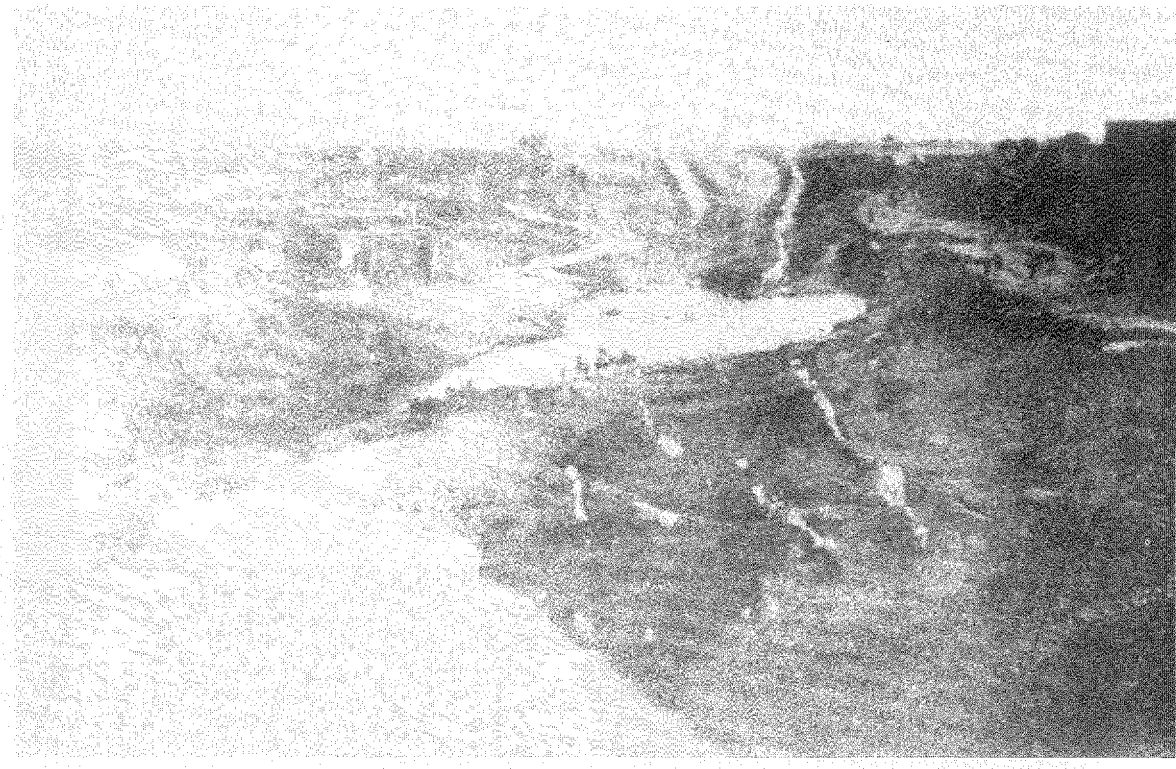

Resim 162
Hacı Kâmil Köprüsünden Bey Kapısına doğru Karakoyun Deresinin görünümü. (19. yüzyıl sonları). (Ali Kayısı Arşivi).
Fotoğrafın sağ tarafında Bey Kapısına doğru uzanan şehir surları (Beden dibi) ve ileride Bey Kapısı Kara Musa Camiinin minaresi görülüyor. Tarihte Daişan Irmağı adıyla anılan Karakoyun deresi Direkliden doğar, Halepli Bahçesinden geçerek Balıklıgöl'e dökülürdü. Bu durum zaman zaman şehrin sel afetine maruz kalmasına neden oluyordu. Daişan Irmağı miladi 201 senesinin Aralık ayında, 413 senesinin Mayısında ve 525 senesinin Nisan ayında taşarak üç defa Urfa'yı büyük ölçüde tahrip etmiş ve bu sellerden en çok Balıklıgöl mevkiindeki Krallık Sarayı zarar görmüştür. 525 senesindeki sel afetinden sonra, Bizans İmparatoru Jünstinyalnus, ırmağın Halepli Bahçesine doğru olan yatağını iptal ederek bugünkü Karakoyun Deresi olarak bildiğimiz yatağını açtırmış ve sel sularının Harran Ovasından geçen Cüllap Irmağına kavuşmasını sağlamıştır. Ayrıca suların Halepli Bahçesindeki eski yatağına kaçmasını önlemek için kendi adıyla anılan ve bugün ayakta olan (Oto Gar yakınındaki) su bendini yaptırmıştır.

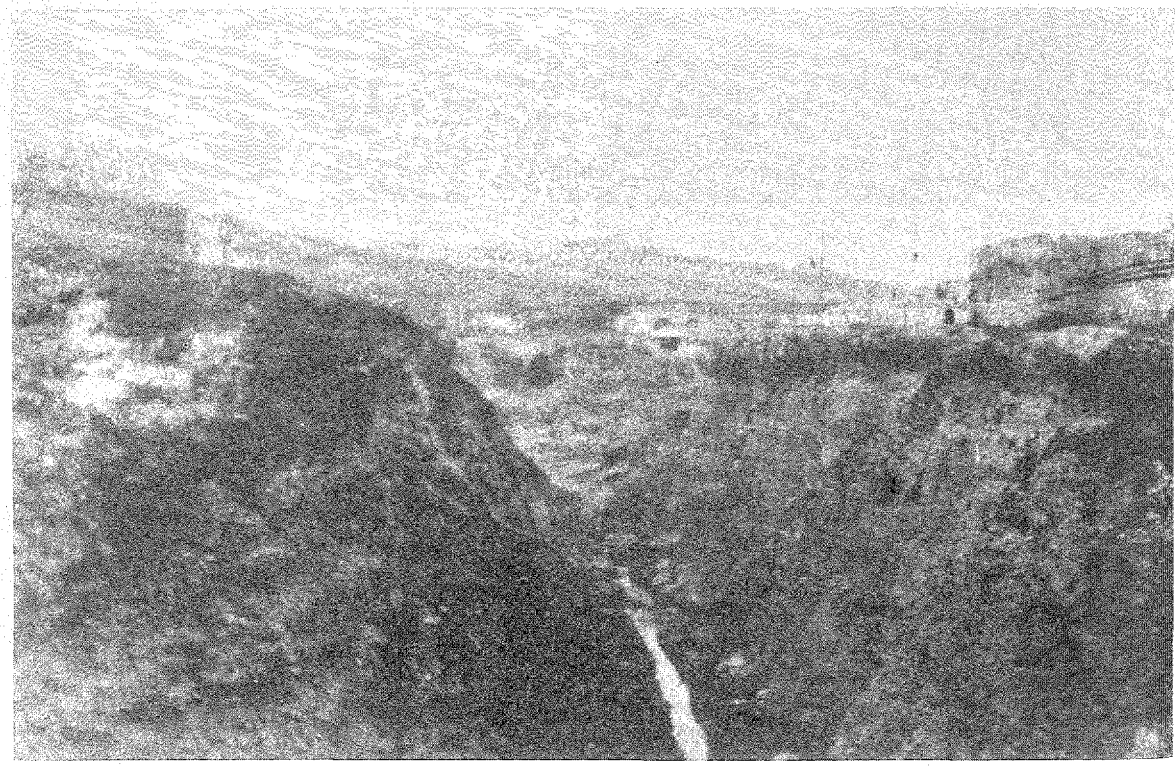

Resim 163
Hacı Kâmil Köprüsünden Samsat Köprüsüne doğru Karakoyun Deresi.
Fotoğrafın sol yukarısında görülen yapılar eski saraya, sağ tarafta görülen duvar Bican Ağa Hanına aittir.

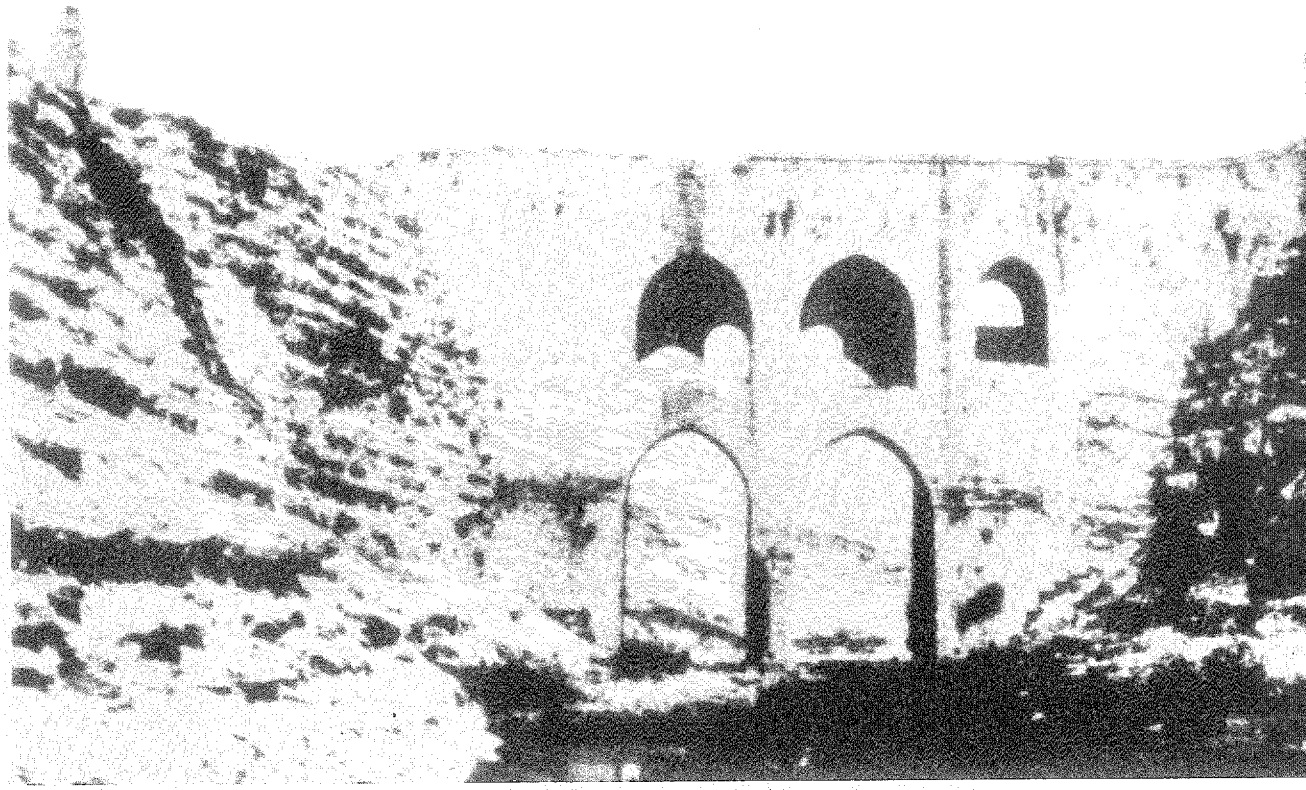

Resim 164
Hızmalı Köprü.
Bu köprü, korkuluklarının altındaki su kanalları vasıtasıyla aynı zamanda su kemeri olarak da vazife görmekteydi. Fotoğrafta köprünün iki başında görülen kuleler su terazileridir.
İnşa kitabesi bulunmadığından Hızmalı Köprünün ne zaman yaptırıldığ bilinmemektedir. Köprü ayağının doğuya bakan cephesindeki kitabede, H. 1259 (m. 1843) tarihinde Muhammed Said adında bir zat tarafından tamir ettirildiği yazılıdır. Halk arasında anlatılan yaygın bir söylentiye göre, Karakoyunlu Türk Beyliğinin hükümdarlarından birinin kızı olan Sakine Sultan Hacc'agiderken uğradığı Urfa'da bu köprüyü yaptırmışve yıkıldığında tekrar yapılabilsin diye mücevherleri ile birlikte burnunun altın hızmasını temele koydurtmuştur. Bu nedenle köprü Hızmalı Köprü adıyla anılmaktadır.

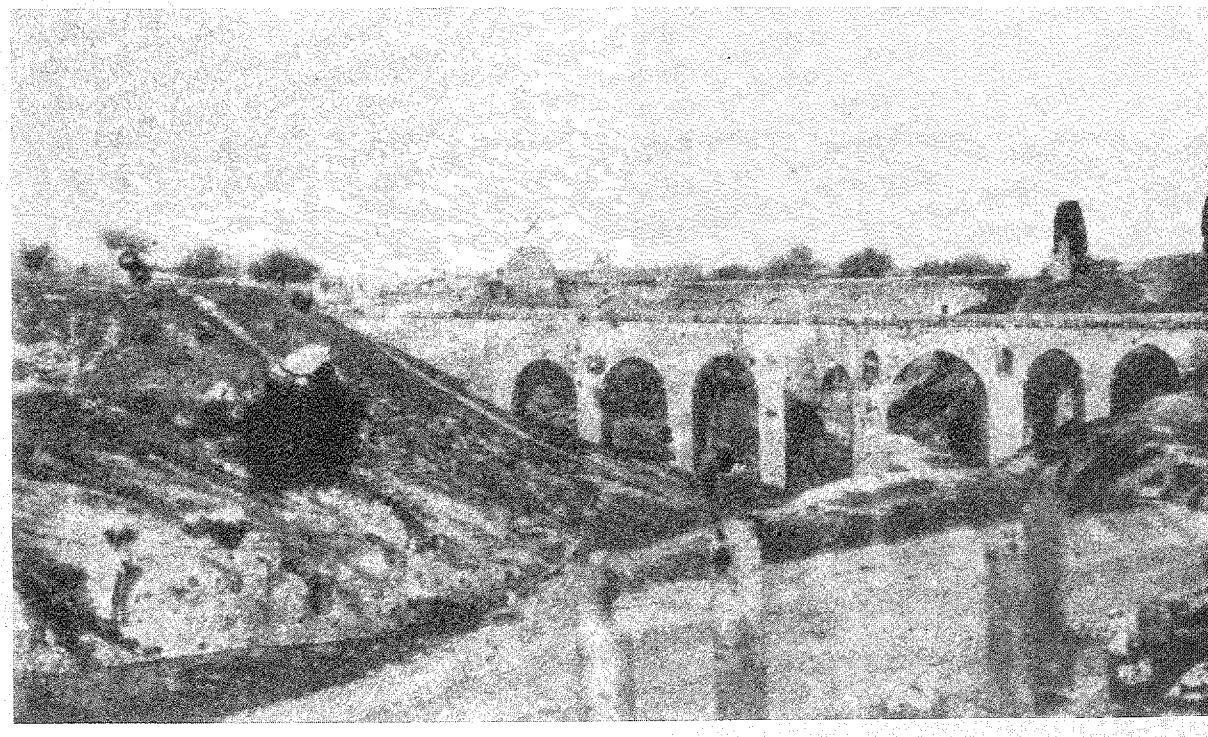

Resim 165
1930 yıllarında Karakoyun Deresininbatıdandoğuyadoğru görünümü.
Önde Ali Saip Bey Köprüsü, gerisinde Karakoyun su kemeri görülmektedir. (x) işaretli kubbe, Karakoyunlular devrine ait bir türbe olup, yıktırılmıştır.

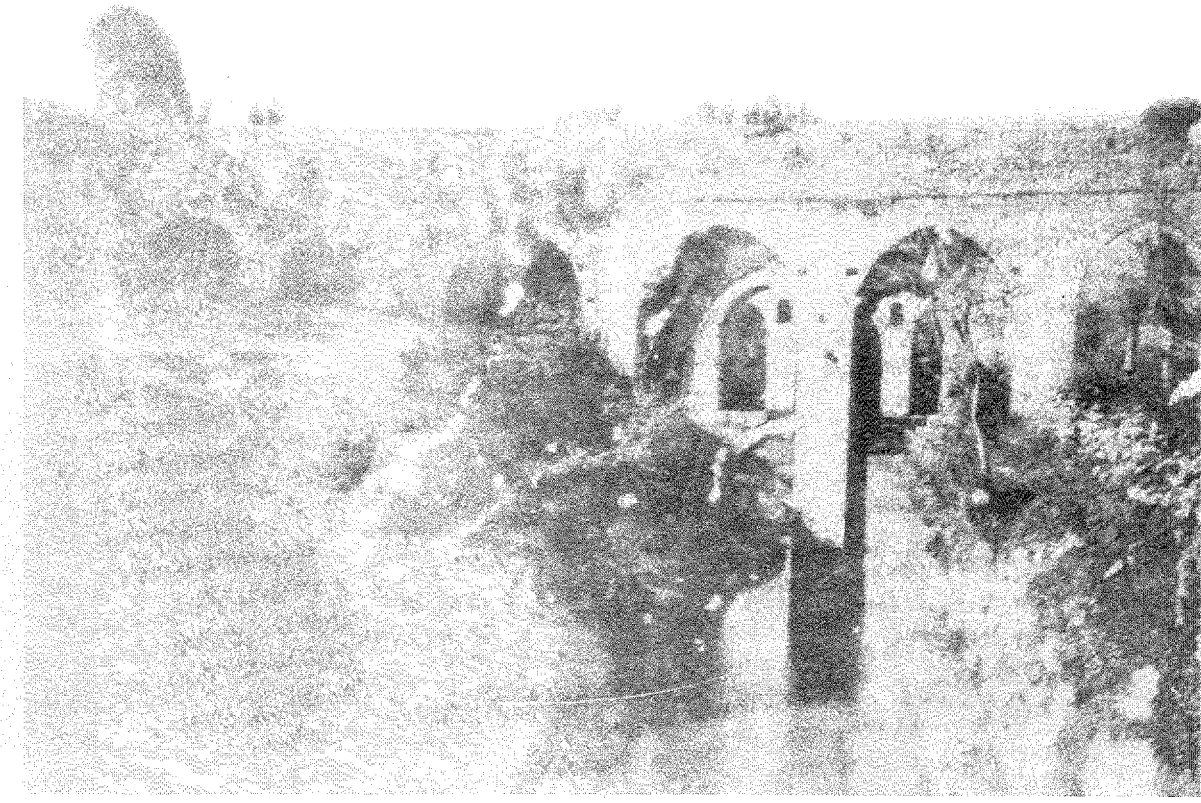

Resim 166
19. yüzyıl sonlarında Karakoyun Su Kemeri. Sol tarafta görülen üç kemerin biri yıkılmış, diğer ikisi örülü bir durumdadır.
Samsat Köprüsü ile (Eski Köprü) Millet Köprüsü arasında yer alan ve kentin kuzey yakası açıklarındaki Kehriz Suyunun şehre aktarılması maksadıyla yaptırılan bu eser, su kemeri mimarisinin Şanlıurfa'daki tek örneğinidir. kemerin, 525 senesindeki büyük sel afetinden sonra Bizans İmparatoru Jünstinyanus tarafından derenin yeni yatağının açtırılması sırasında yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Kehriz Suyu bu kanal üzerinden geçerek güney başında bulunan ve bugün yıkılmış olan su terazisine (x işaretli) gelir, buradan Kadıoğlu Camiindeki taksimiyeye (Maksem) gönderilir, taksimiyeden de çevredeki cami, hamam ve evlere taksim edilirdi. Su Meydanı adını bu taksimiyeden almaktadır.

Resim 167
21.2.1929 tarihinde Sıbyan Mektebi ikinci sınıf öğrencileri Muallim Neşet Bey (Kürkçüoğlu) ile Karakoyun Deresinde inceleme gezisinde.
O tarihlerde pırıl pırıl bir ırmak gibi sürekli akmakta olan Karakoyun deresinin kenarları fotoğrafta görüldüğü gibi bostanlıktı. Fotoğrafın sağ yukarısında önde askeri kışla, yukarısında Mahmut Nedim Efendi Konağı görülüyor. Sol üst köşede Karakoyun Su Kemerinin kuzey tarafında görülen türbe Karakoyunlular devrine ait olup, yıktırılmıştır.

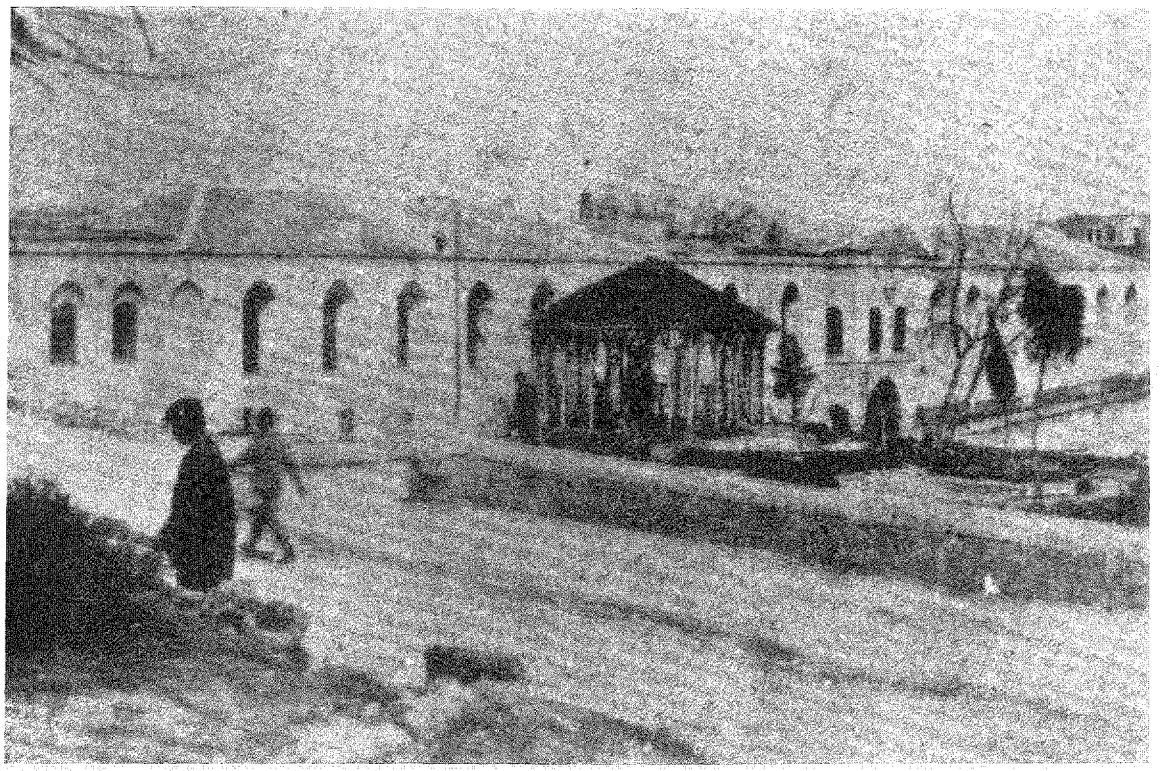

Resim 168
1929 yıllarında Samsat Köprüsü üzerinden Askeri Kışla'nın görünüşü.
Bu tarihi köprü, 1960'lı yıllarda betonarme ilave ile genişletilerek üzerine dükkânlar yapılmıştır. Askeri Kışla ise bugün harap bir durumda kaderine terkedilmiştir.

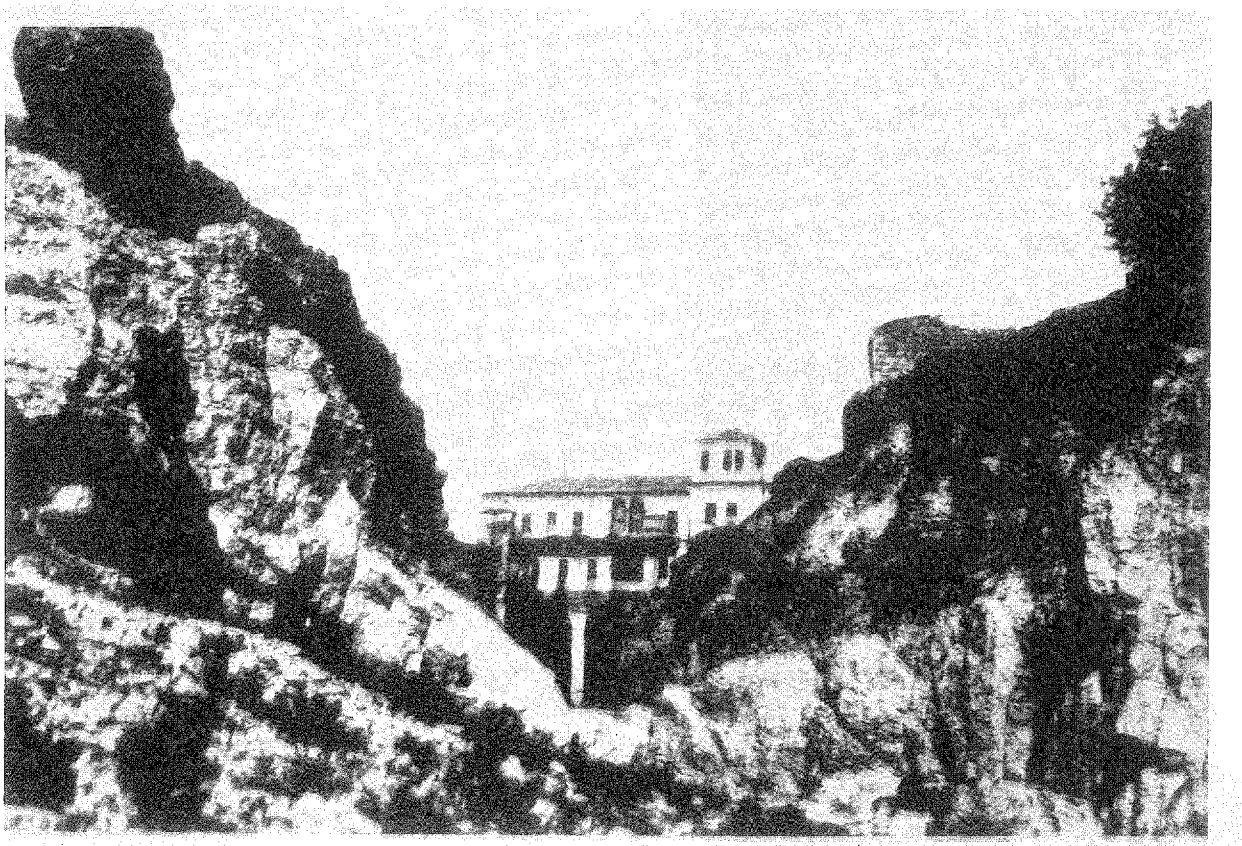

Resim 169
1910 yılında Karakoyun Deresinden Hacı Kâmil Köprüsü ve üzerindeki Osmanlı Bankası'nın (Eski Sefa, bugünkü Çiçek Palas Oteli) görünümü.
Bugünkü beton köprü henüz yapılmamış durumda. Binanın sağ tarafında görülen Hacı Yusuf Kâmil Efendiye ait köşk, 1939 yıllarında beton köprü yapılırken Belediye Mühendislerinden Himmet Ölçmen tarafından yıktırılmıştır.
Hacı Kâmil Köprüsü ve üzerindeki han, iki otel ve çok sayıdaki dükkan Urfa Valisi Ethem Paşa zamanında (1903 yılında) Hacı Yusuf Kâmil Efendi tarafından 12.000 altın sarfedilerek yaptırılmıştır. O tarihlerde şehrin oldukça dışında yapılan bu yatırıma çok adam gülmüş ve Yusuf Ziya Efendi'den "Parasını Karakoyuna döken adam" diye bahsetmişlerdir. (Bu bilgi M. Hulusi Kılıçaslan'dan alınmıştır).

Resim 170
1970 yılında Asım Paşa Mescidinin batı cepheden görünümü.
Köprübaşından Kamberiye Mahallesine inen yol üzerinde, Karakoyun Deresinin kuzey kenarında yer alan bu mescidin inşa kitabesi bulunmadığından, ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Kapısı üzerinde yer alan kitabede 1876 tarihinde Asım Paşa tarafından tamir ettirildiği yazılı idi. Son zamanlarda özel şahıs mülkiyetine geçen bu tarihi mescit, uzun yıllar depo olarak kullanılmış, 1989 yılında yerine bina yapılmak maksadıyla yıktırılmıştır.

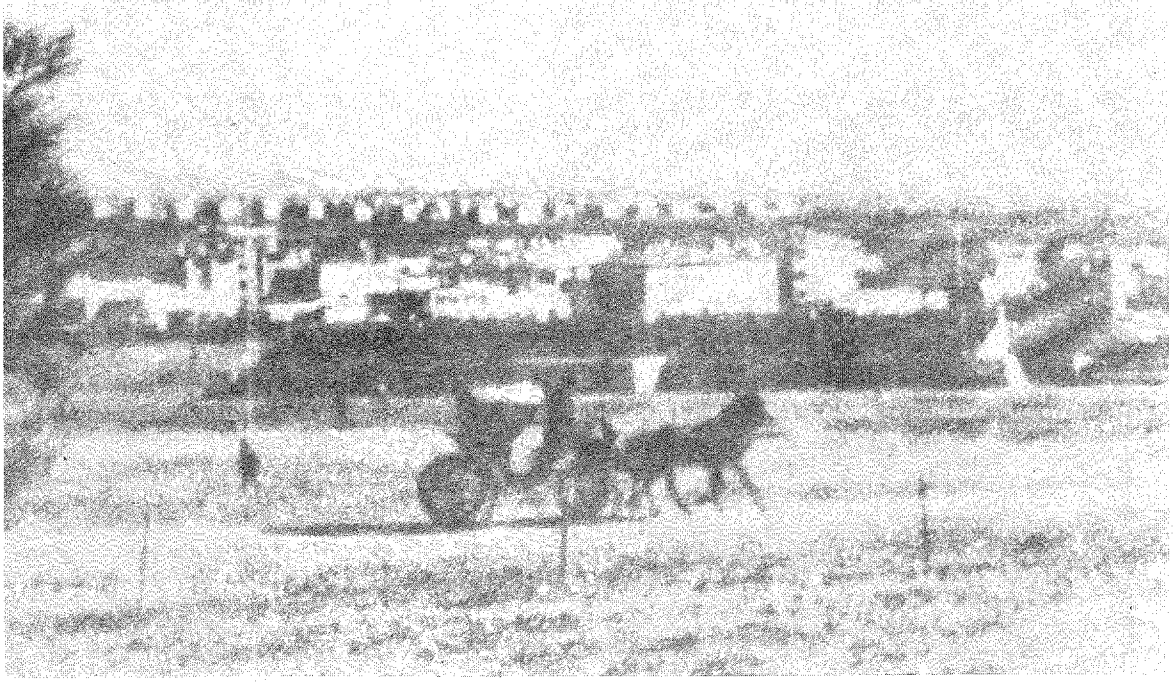

Resim 171
Bugünkü Arkeoloji Müzesinin yerinden kentin kuzey doğusuna bakış (1950 yılları).
İl Halk Kütüphanesinin ve müze binasının henüz inşa edilmedikleri görülüyor. O tarihlerde bu alanda 11 Nisan Bayramı kutlamaları yapılmakta, fotoğrafta görülen trübün bu kutlamalarda kullanılmaktaydı.

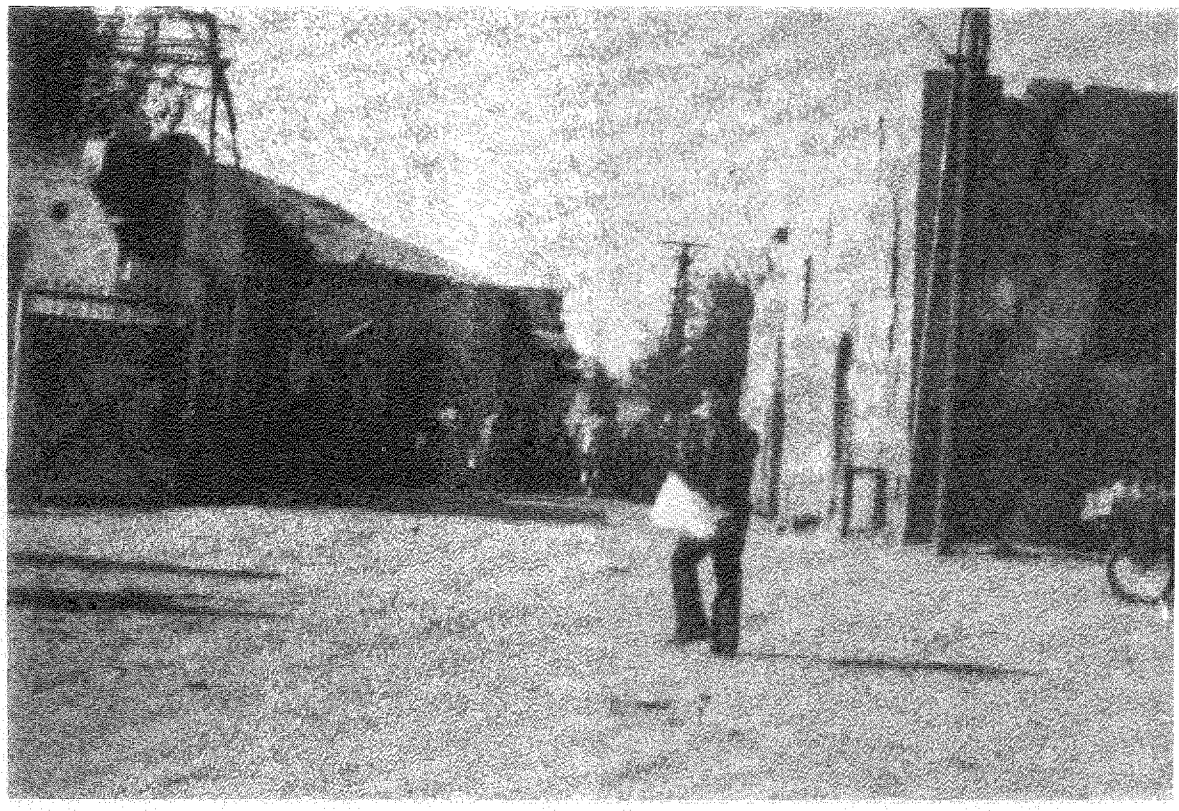

Resim 172
1975 yıllarında Bey Kapısı.
Fotoğrafın sağ tarafında görülen Mahmutoğlu Kulesine ait yapı ile solda görülen yapılar 1981 yılındaki yol genişletme çalışmaları sırasında yıktırılmıştır.

Resim 173
1975 yıllarında Beykapısı Kara Musa Camii Sokağının güneyden kuzeye doğru görünümü.
Fotoğrafın sol tarafında görülen yapılar 1981 yılındaki imar uygulamaları sırasında yıktırılmıştır.

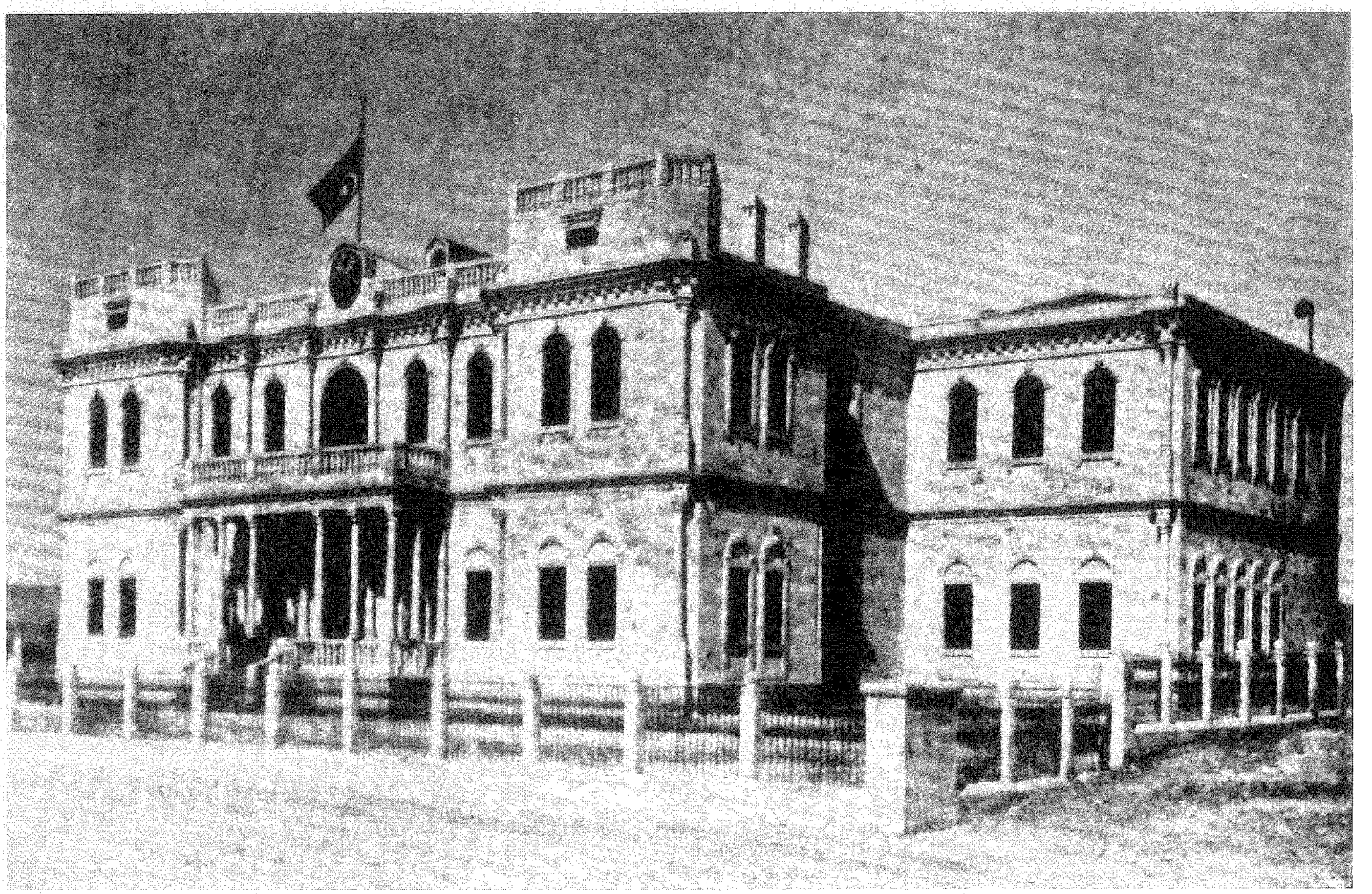

Resim 174
Millet Hastanesi, 1903 tarihinde Urfa Mutasarrıfı Ethem Paşa tarafından 11 ay gibi kısa bir sürede yaptırılmıştır. Ethem Paşa, şehrin dışında yaptırdığı bu hastanenin inşaasına ve bir an önce bitirilmesine nezaret işine Urfa Mekteb-i İdadi Müdürü İhsan Şerif Saru'yu memur etmiş, İhsan Şerif halkın "postal" dediği kırmızı çarıkları ayağına geçirip kızgın Ağustos güneşinin altında canla başla çalışarak binanın kısa bir zamanda hizmete açılmasına gayret göstermiştir. İstanbul'dan Radilis Efendi isminde genç bir Rum operatör getirtilerek Urfa'da ilk defa bir çok fıtık ameliyatı bu hastanede yapılmıştır.
Yapının fotoğrafta görülen güney cephesinin çatı kısmı bugün tamamen değişmiştir.

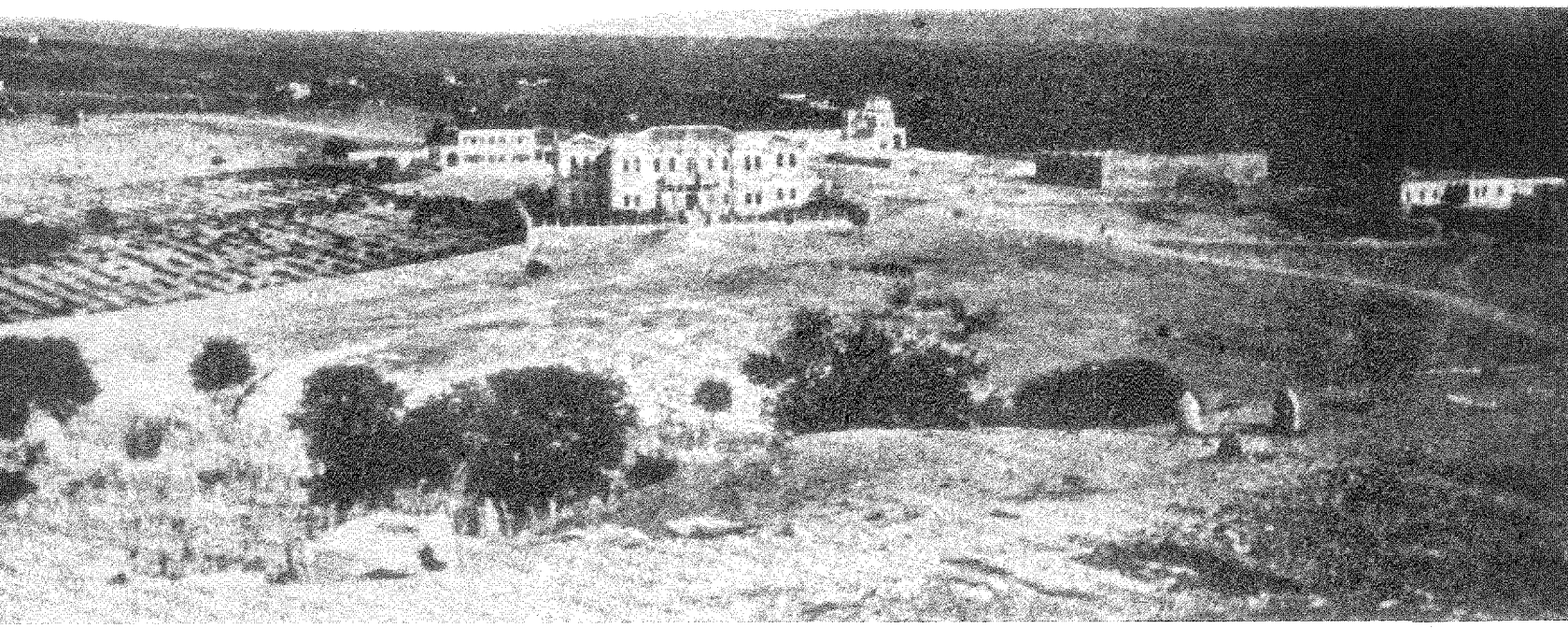

Resim 175
Millet hastanesinin Tel-Fıtır tepesinden görünümü. (1905 yılları) (Mehmet Oymak arşivi).
Hastanenin sol gerisinde Dr. Fisher'in evi, sağ gerisinde Osman Efendi (Kürkçüoğlu) köşkü görülüyor. Fotoğrafın sağ tarafında görülen yapı Amerikan hastanesi (son zamanlarda Yetiştirme Yurdu olarak kullanılmıştır), onun yukarısında görülen yapı Şakaloz'un evidir.

Resim 176
1950 yıllarında Millet Hastanesinin güney doğu cephesi. Ön planda görülen mezarlık alan günümüzde gecekondularla kaplanmıştır.

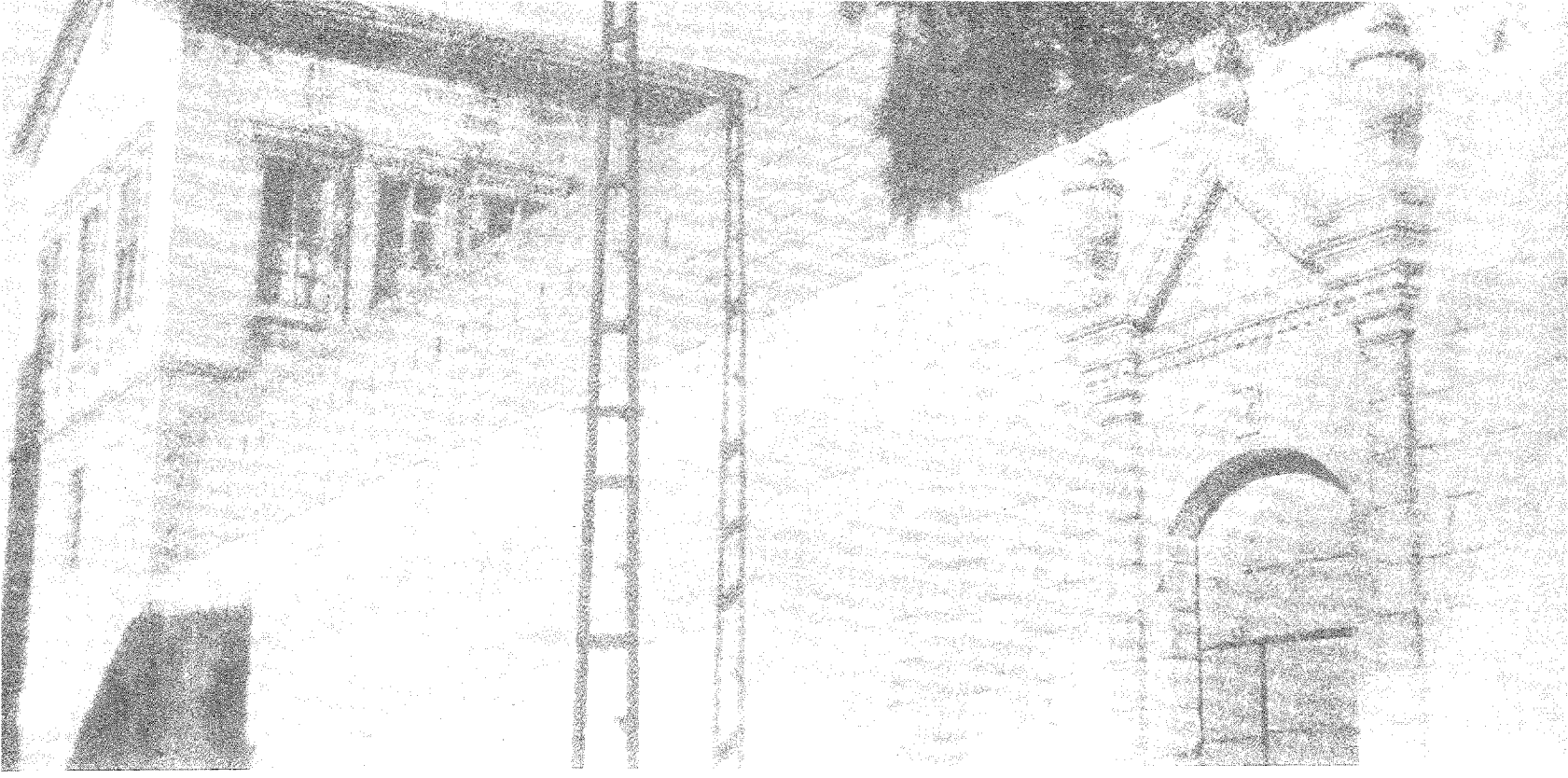

Resim 177
Kazzaz Ali Efendi evinin güney cepheden görünümü. (1968 yılı)
1920 yılındaki Fransız işgali sırasında düşman askerleri tarafından karargâh olarak kullanılan bu tarihi ev, 1979 yılında sahiplerince yıktırılarak yerine betonarme bir bina yapılmıştır.

Resim 178
Kazzaz Ali Efendi evinin güney batı köşkünün yıkılmadan önceki durumu

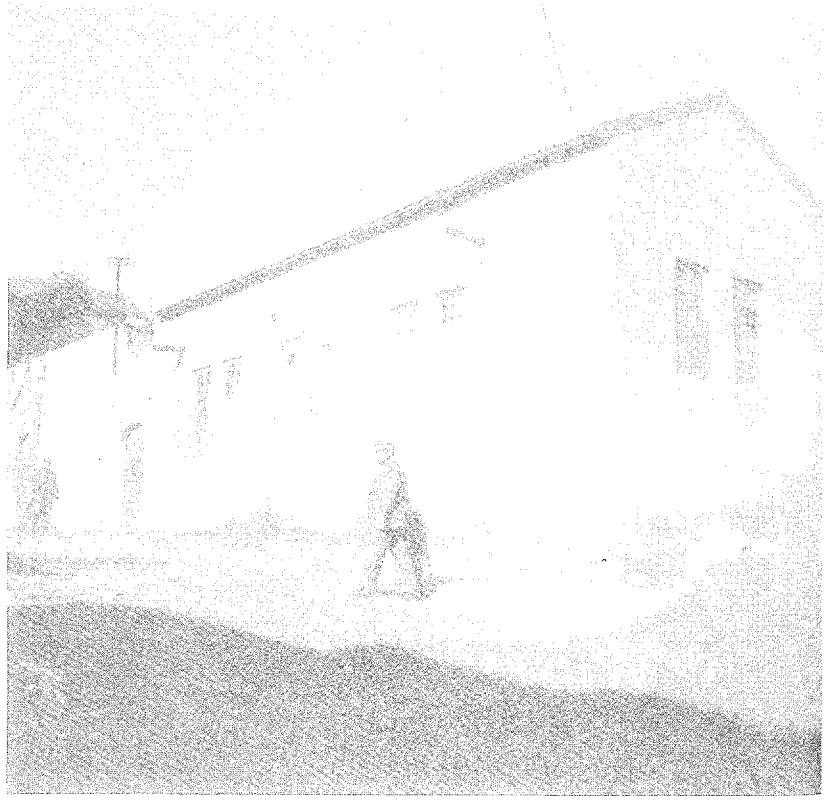

Resim 179
Kazzaz Ali Efendi evinin güneydoğu köşesi yıkılmadan önce.

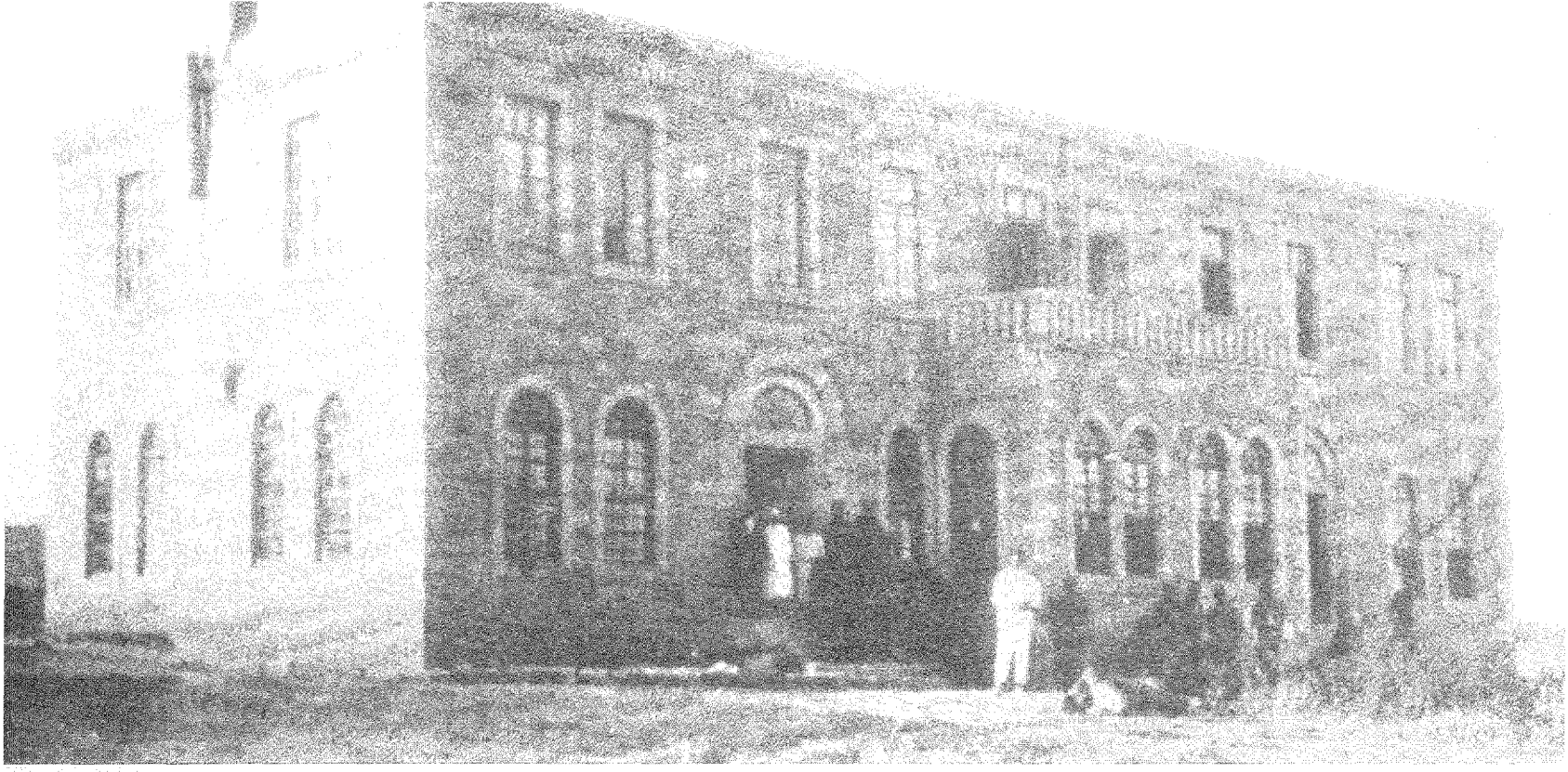

Resim 180
Azınlıklar Yetimhanesi olarak inşa edilen, sonraları askeri hastane ve trahom hastanesi, günümüzde Sağlık Müdürlüğü olarak kullanılan binanın 1925 yıllarındaki görünümü. Urfa Kurtuluş Savaşı sırasında Mis. Holmes'in müdirileğini yaptığı azınlıklar yetimhanesi, beyaz bayrak çekilerek saldırılmaması gereken yerlerden sayılmış, ancak Karalök'ün bağ evindeki Fransız karargahını basan mücahitlerimize yetimhaneye gizlenmiş Ermeniler tarafından yan ateşi açılarak Rasgeldi Hacı Ahmet, Eyyübiye Mahallesinden Teyfur ve Meğmiko şehit edilmiştir.

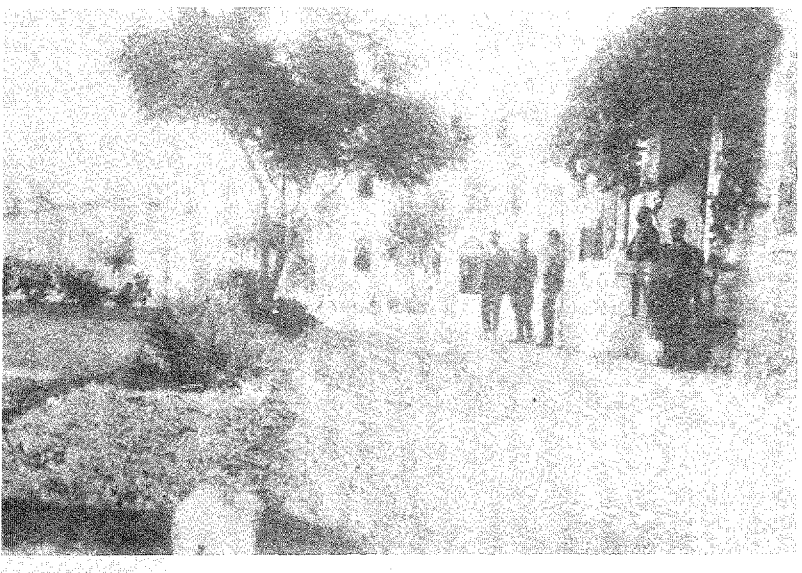

Resim 181
Fırka Karargahı (Yeri tesbit edilememiştir).

Resim 182
Millet (Devlet) Hastanesinin kuzeyinde yer alan ve 1970'li yıllarda yıktırılarak yerine lojmanlar yaptırılan Dr. Fisher Evinin yıktırılmadan önceki durumu. Son zamanlarda bu evde, Hartavizade Hacı Bedii Efendi ailesi oturmaktaydı.

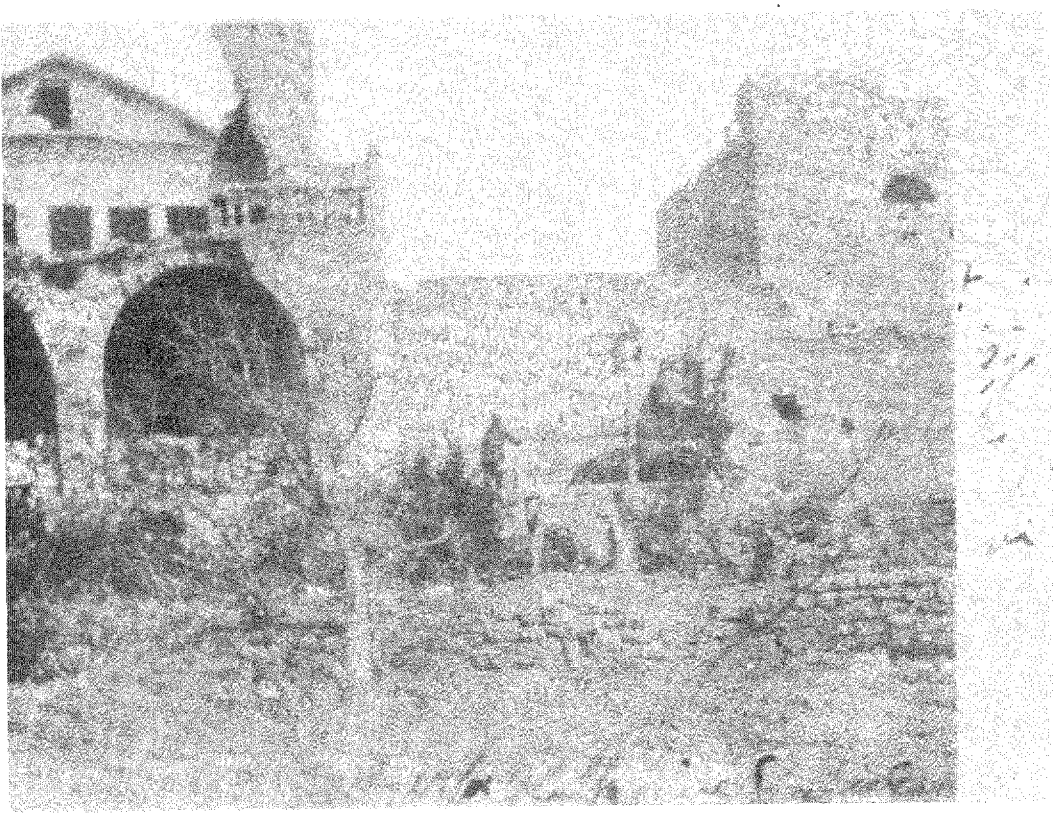

Resim 183
1920 yılı Fransız işgali sırasında Mahmut Nedim Efendi evinde Fransız askerleri ve topları.
19. yüzyıl sonlarında Kürkçüzade Mahmut Nedim Efendi tarafından yaptırılan ve oldukça geniş bir alana yayılan bu konak ve müştemilatı olan bir çok yapı günümüzde kaderine terkedilmiş bir durumdadır. Bu tarihi yapının Kültür Bakanlığınca kamulaştırılıp, restore edilerek "Kurtuluş Savaşı Müzesi" olarak değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

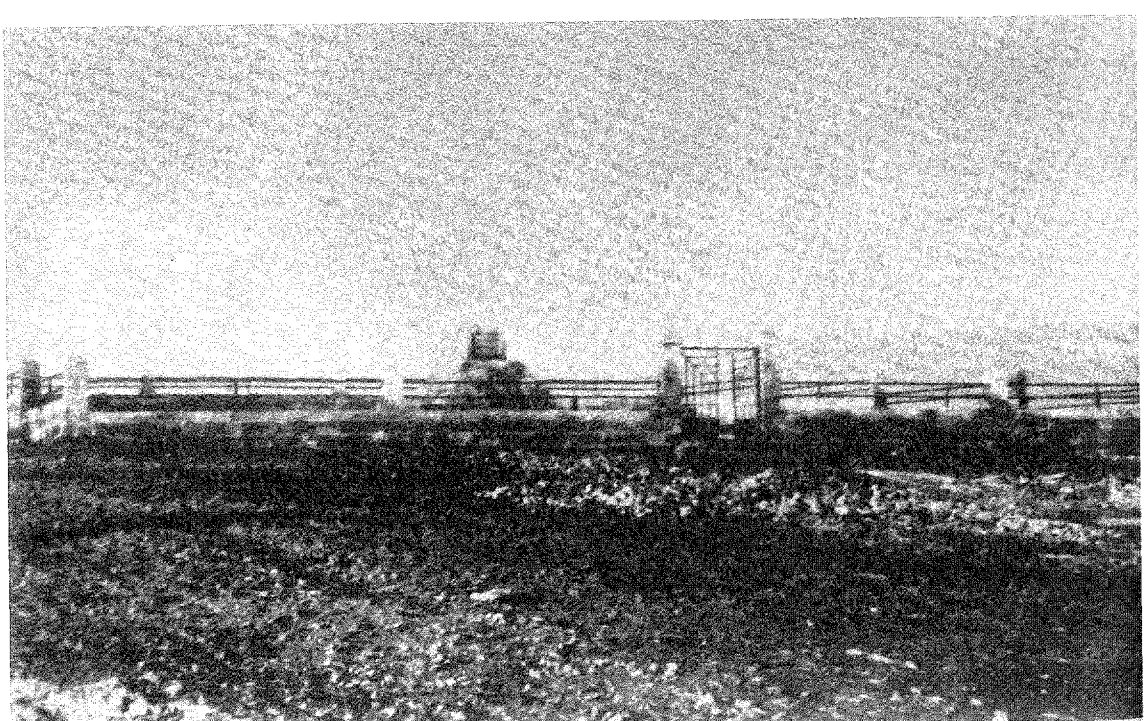

Resim 184
Şehitlik Parkındaki Kurtuluş Şehitleri abidesinin 1940'lı yıllardaki görünümü..
Abide sonraları üzerine yapılan ilave ile yükseltilmiştir. Fotoğrafta, şehitlik parkında yer alan çam ağaçlarının henüz dikilmediği gözleniyor.

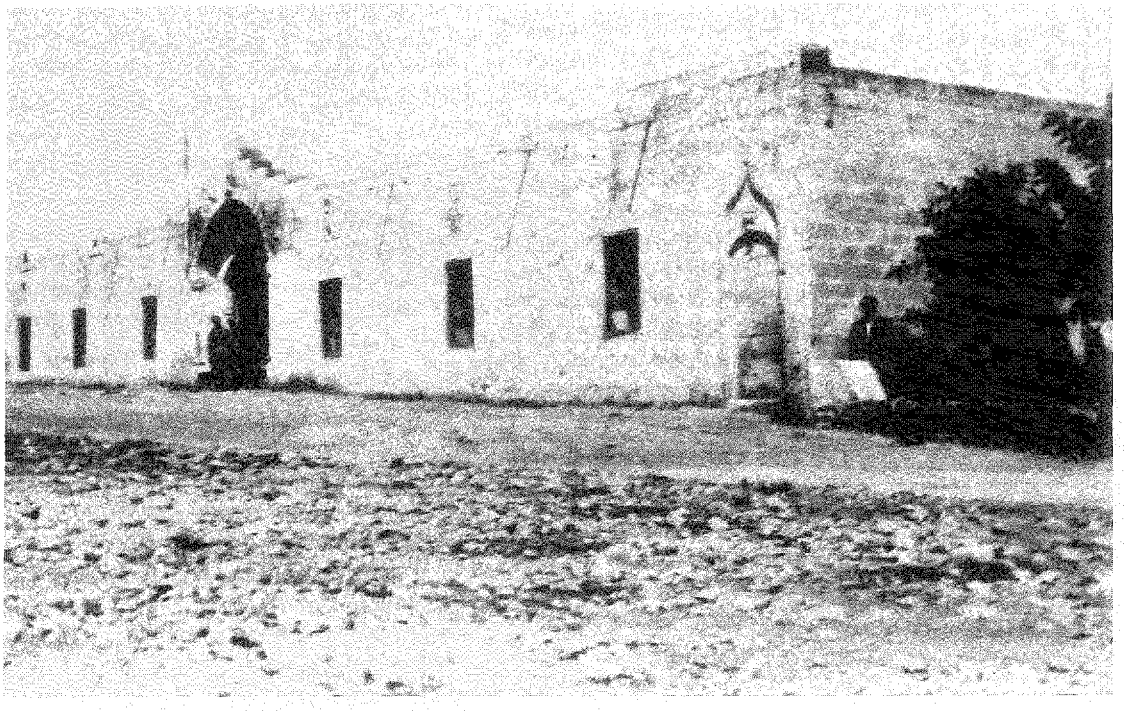

Resim 185
1940'lı yıllarda Topçu Hanının güney cepheden görünümü.
Topçu Hanı, 1903 yılında karşısındaki Şehbenderiye Camii ile birlikte Parmaksızlardan Hacı Bekir Bey tarafından yaptırılmıştır. Bir zamanlar askeri topçu birliği tarafından kullanılmış olmasından dolayı bu adla anılan hanın fotoğrafta görülen cephesi demirci dükkânlarıyla bozulmuş ve kapı üzerindeki üçgen alınlık yıktırılmıştır.

Resim 186
Verem Savaş Dispanseri ile Millet Hanı arasındaki cadde (1970 yılları). Fotoğrafın ortasında güneye bakan cephesi görülen tarihi ev 1982 yıllarındaki yol genişletme çalışmaları sırasında yıktırılmıştır.

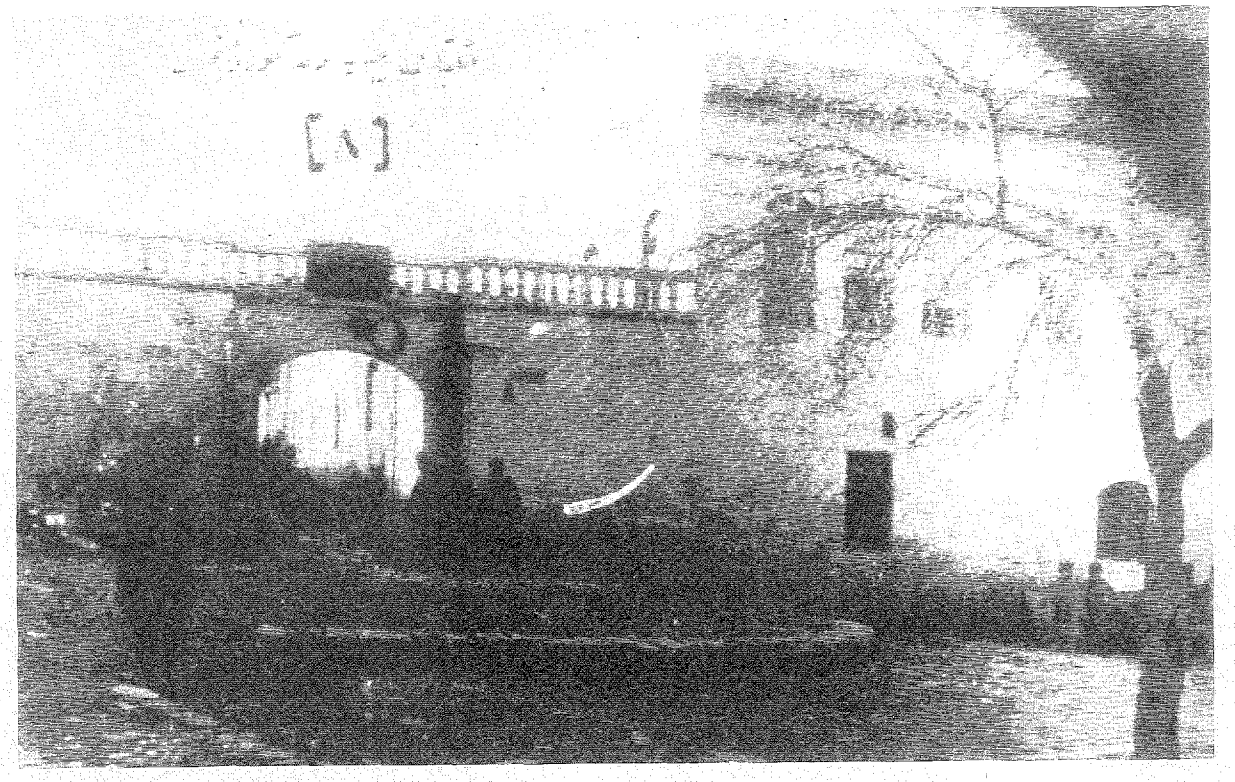

Resim 187
Mekteb-i Sanayinin cepheden görünümü. (5.2.1927).
Bu yapı yıktırılarak yerine Halkevi binası yapılmış, Halkevi binası da yıktırılarak bugunkü merkez postanesi inşa edilmiştir. Mekteb-i Sanayi binası 1920 Urfa kurtuluş savaşı sırasında savaş yararlılarının tedavi edildiği hastane haline getirilmişti. (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, O. Ferit Sağlam arşivi.)

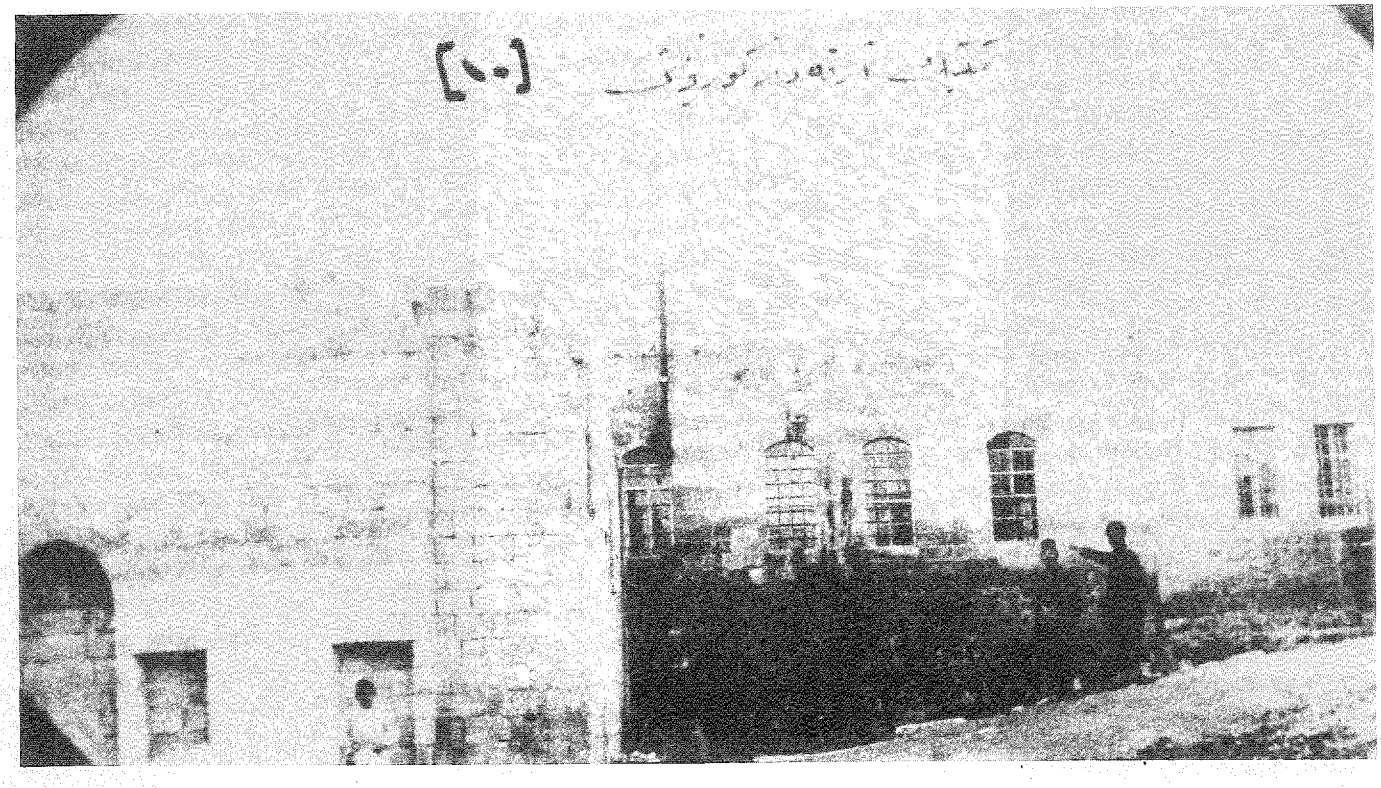

Resim 188
Mekteb-i Sanayinin arkadan görünümü. (5.2.1927) (a.g.a.)

Resim 189
Mekteb-i Sanayinin idare heyeti ve öğretmenleri (a.g.a.)
Fotoğrafın üzerinde eski Türkçe harflerle "Urfa Mekteb-i Sanayi heyet-i idare ve talimiyesi" yazılıdır. 1- Müdür Naci Balak Bey. 2- Ulum-ı Diniyye Muallimi Kazınoğlu Mahmut Hafız. 3- Muhasebe Memuru. 4- Ulum-ı Riyaziye Muallimi. 5- Demirci Muallimi. 6- Kundura Muallimi Mehoş Usta (Mehmet Ergin). 7- Marangoz Muallimi. 8- .... 9- Anbar memuru. 10- Musiki Muallimi. 11- Ulum-ı Tabiyye Muallimi Eczacı Zeki Anlağan Bey, 12. Mubassır (İsimler M. Hulusi Kılıçaslan'dan alınmıştır.).

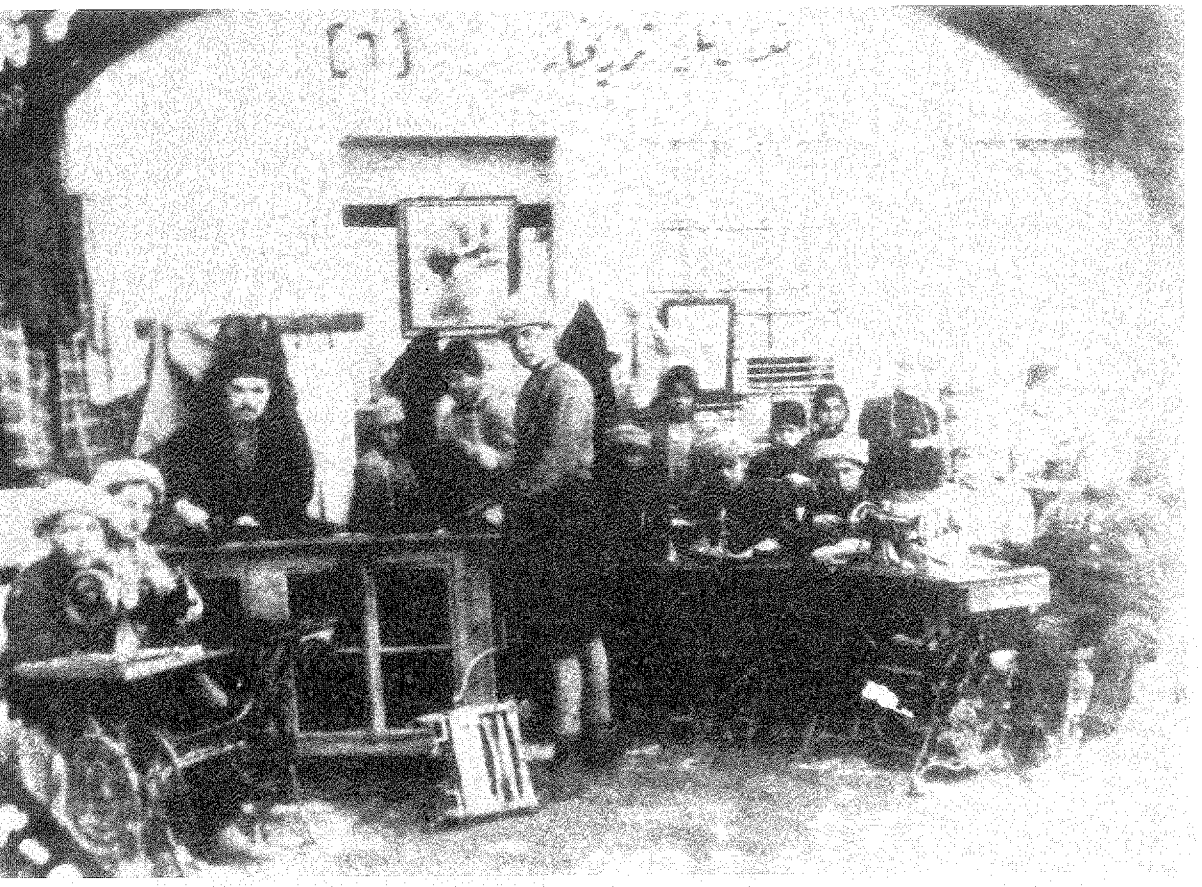

Resim 190
Mekteb-i Sanayi Terzihanesi. (a.g.a.)

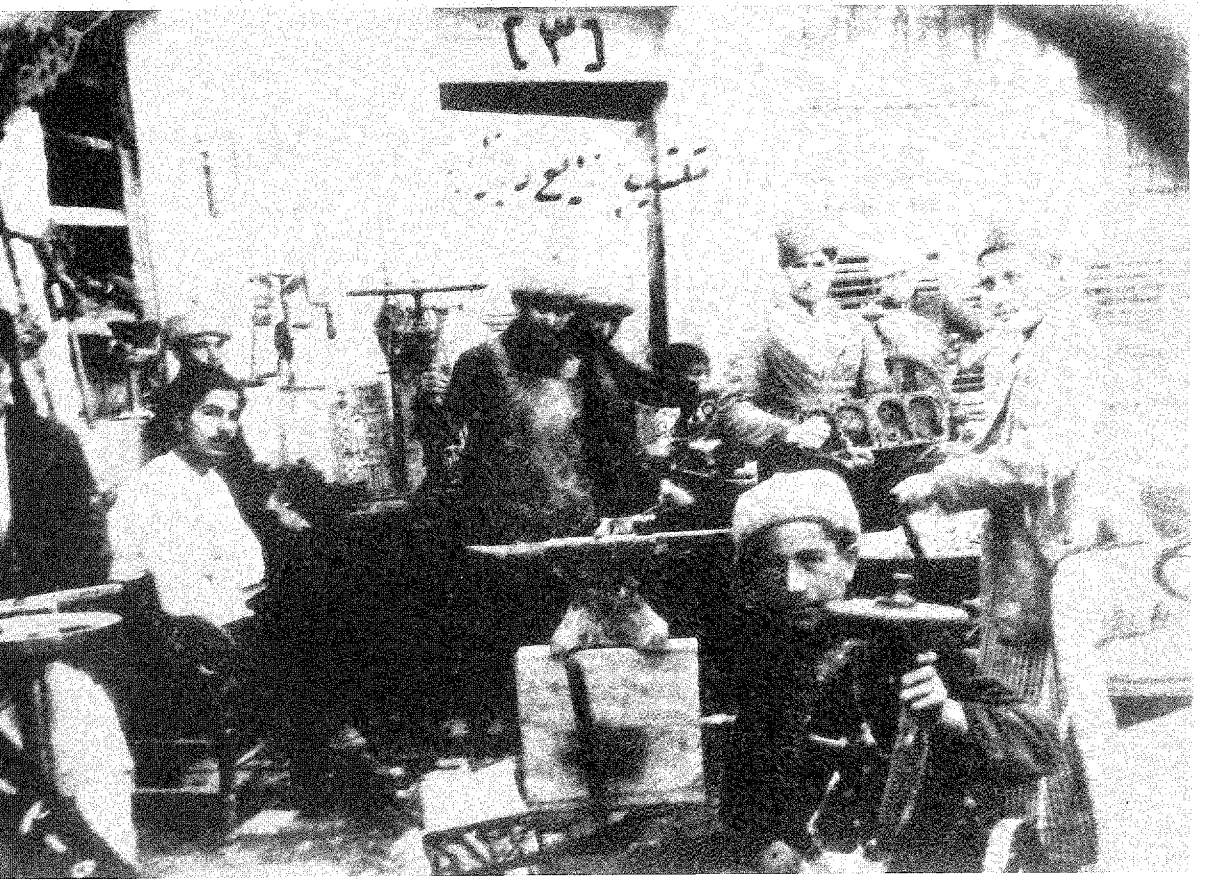

Resim 191
Mekteb-i Sanayi Demirhanesi (a.g.a.)

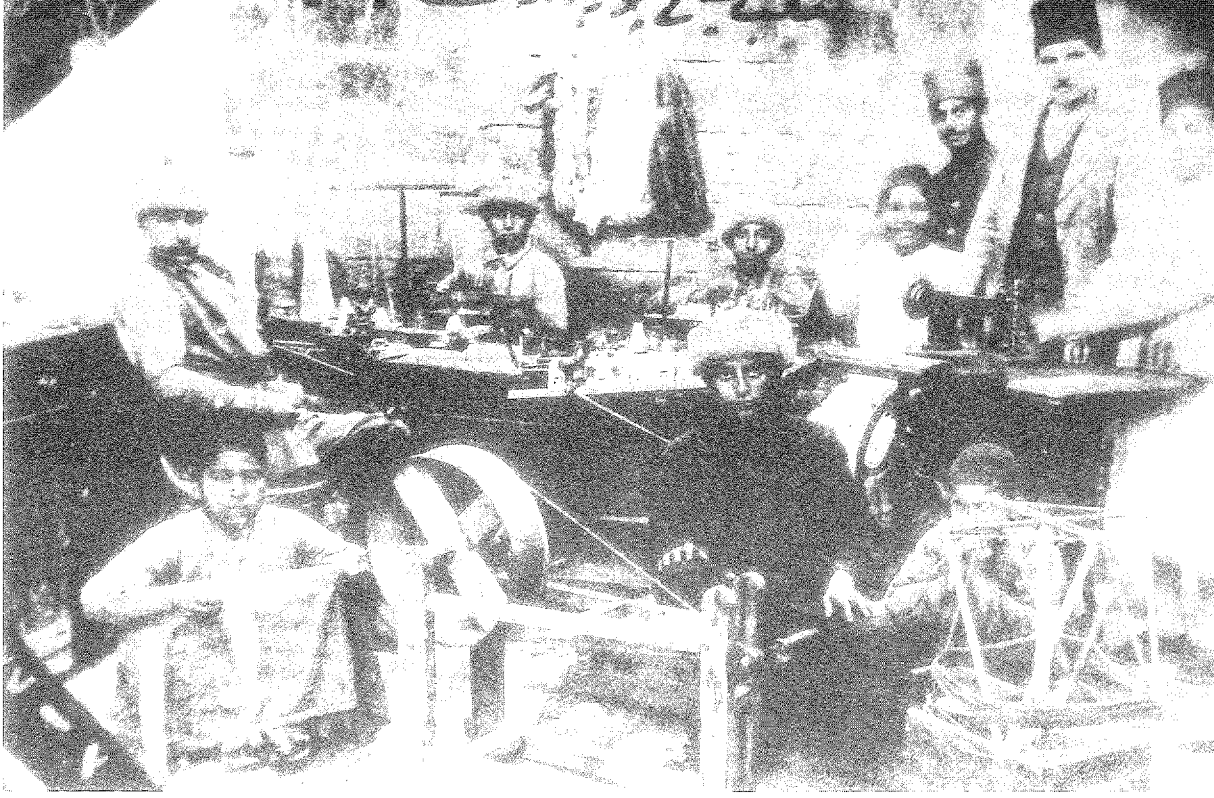

Resim 192
Mekteb-i Sanayi Çoraphanesi (a.g.a.)

Resim 193
Mekteb-i Sanayi Kundurahanesi. (a.g.a.)
Fotoğrafın sağ yukarısında görülen başı sarıklı zat kundura muallimi Mehoş Usta, ortada makina başında Şıhın oğlu Bekir Sıtkı Ergun, onun yanında ayakta duran çocuk Mehmet Emiroğlu (Kunduracı Nabi Usta)'dır.

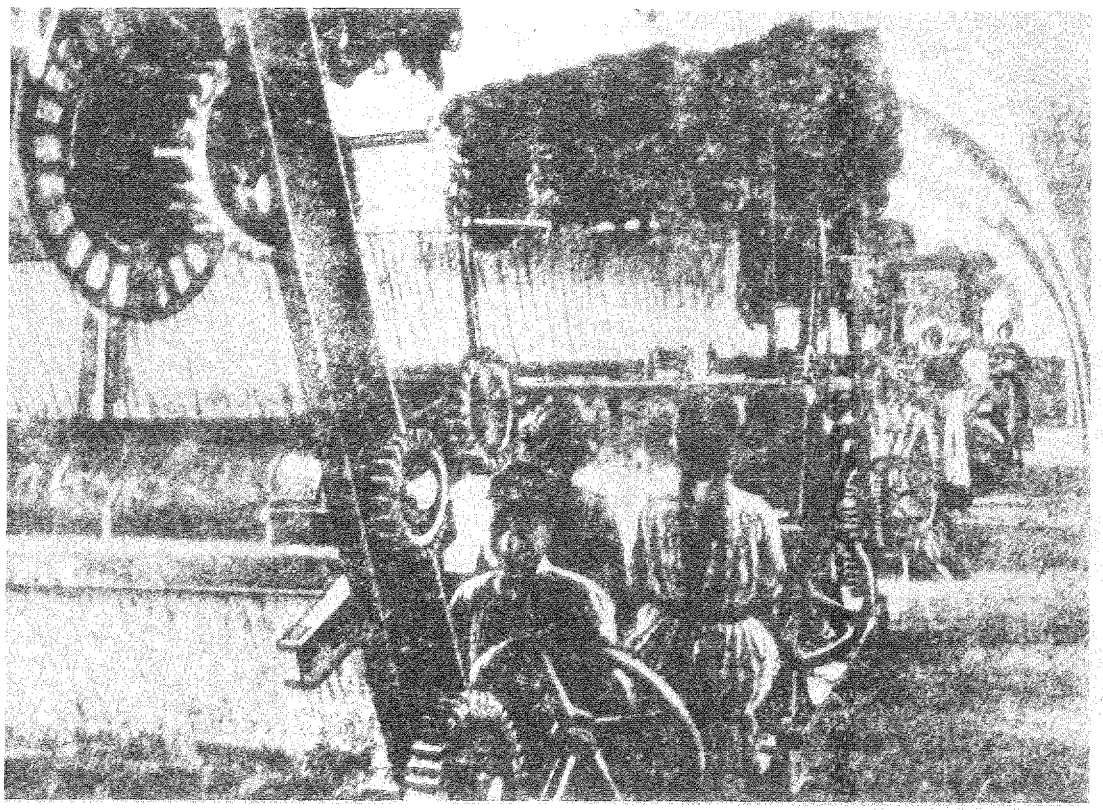

Resim 194
19. yüzyıl sonlarında Basmahane Halı Fabrikası. (Mehmet Oymak arşivi).
Bugünkü Şehit Nusret İlkokulunun zemin katında bulunan basmahanede hem kumaşlara basma yapılmakta, hem de modern tezgahlarda ünlü basmahane halıları dokunmaktaydı. 1883 tarihli Halep Vilayet salnamesinde o yıllarda Urfa'da bunlara benzer 221 adet kumaş tezgahının mevcut olduğu yazılıdır.
Fotoğrafta görülen halı tezgahları 1920 yıllarından sonra dağıtılmış, tezgah dişlileri o günden günümüze kadar tenekeci pazarındaki ustalara örs olmuştur.

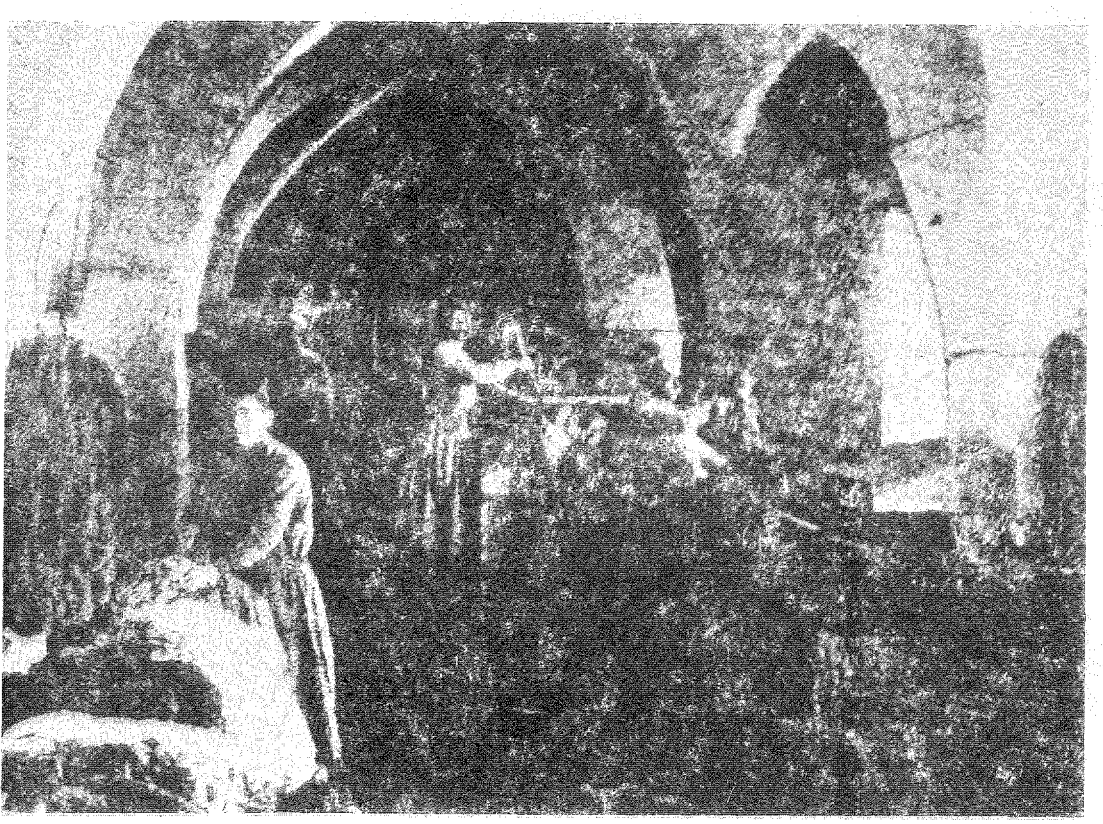

Resim 195
Basmahanenin Boyahane kısmı (19. yüzyıl sonları) (Mehmet Oymak arşivi).
1883 tarihli Halep Vilayet salnamesinde Urfa'da buna benzer 13 boyahanenin olduğu kayıtlıdır.

Resim 196
1973 yılına kadar şehir içerisinde taksicilik yapan faytonlardan biri.
Sayıları 30'u bulan bu faytonlar bugünkü Harran Otelinin yerinde bulunan Cesur Hanının ve Belediyenin önünde dizilerek müşteri beklerlerdi. (Mehmet İnci Arşivi)

Resim 197
19. yüzyıl sonlarında Urfa'da bir han.
Fotoğrafta görülen minare, Eski Ömeriye Camii, Şehbenderiye Camii, Miskinler Camii ve bugün yıkılmış olan Kutbeddin Camii minaresini hatırlatmaktadır. Ancak söz konusu camilerin yanlarında fotoğrafta görülen han günümüzde bulunmamaktadır.

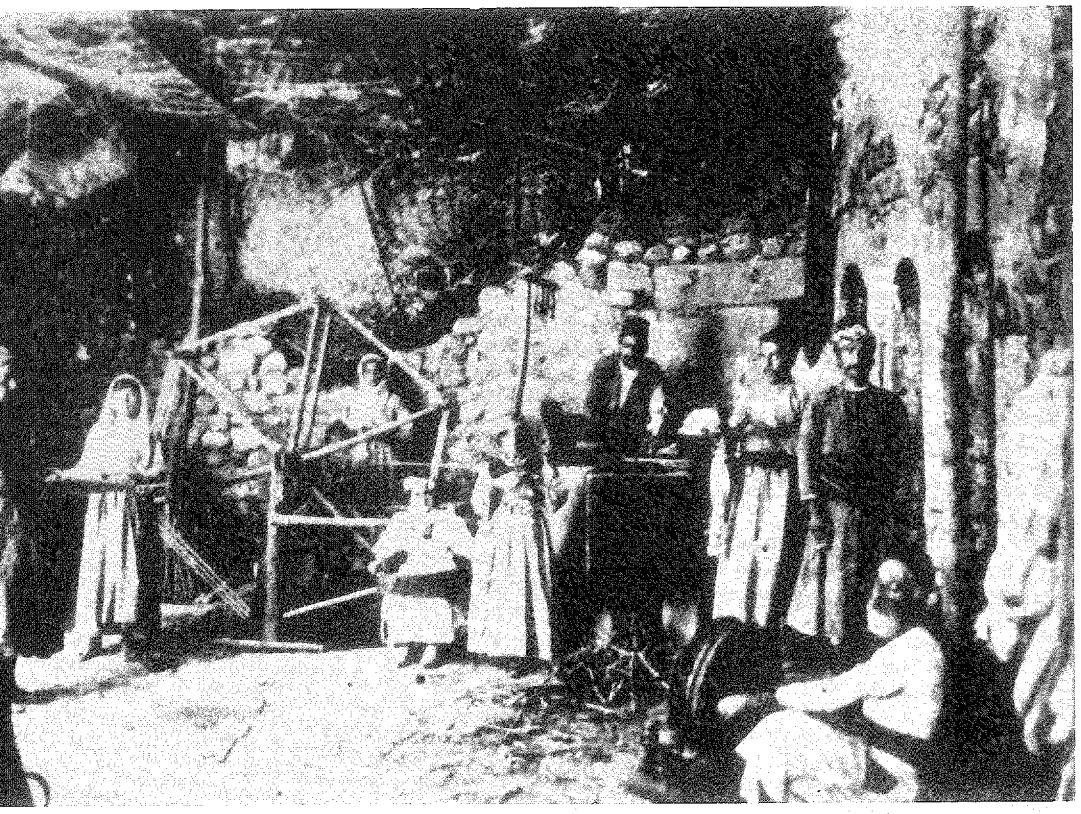

Resim 198
19. yüzyıl sonlarında Urfa'da bir iplik sarma atölyesi. (İbrahim Halil Çelik arşivi)

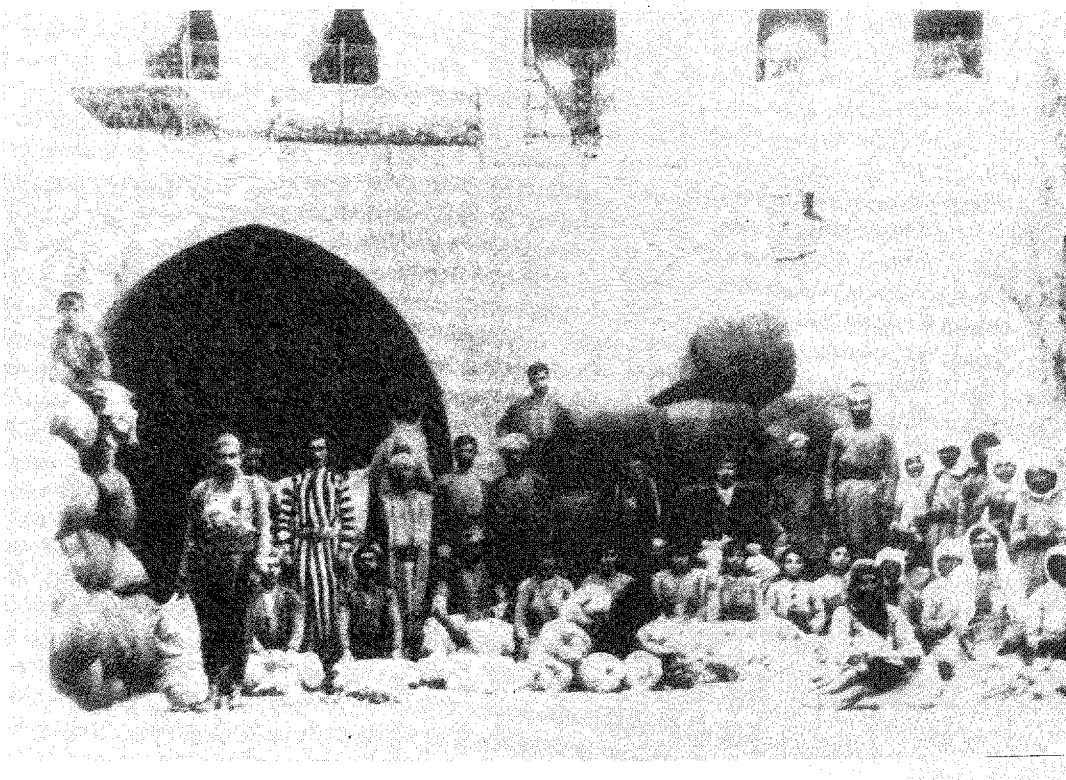

Resim 199
19. yüzyıl sonlarında Urfa'daki bir handa balyalanarak ihraç edilmeye hazırlanmış yünler. (İbrahim Halil Çelik arşivi.)

Resim 200
19. yüzyıl sonlarında Urfa'da bir okul.

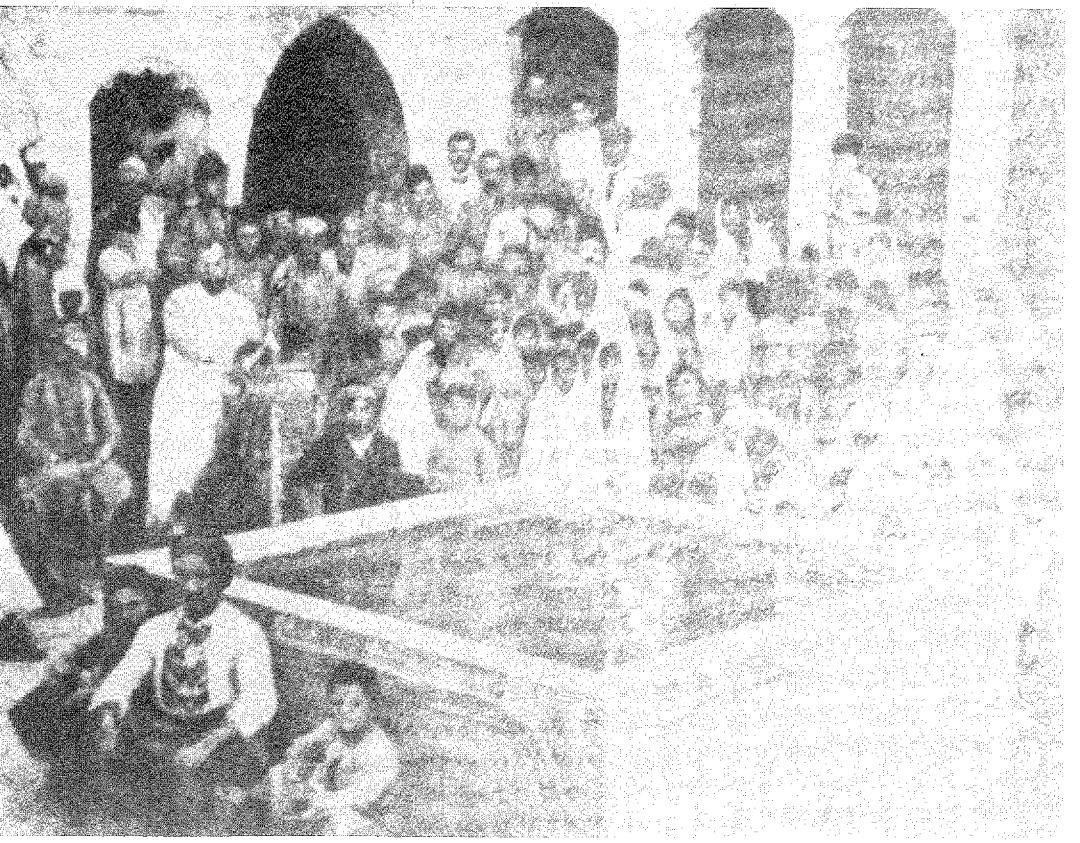

Resim 201
19. yüzyıl sonlarında Urfa'da trahom hastanesi.

Resim 202
Urfa'daki tarihi bir konakta 1900 yılı başlarında bayramlaşma.
Ortadaki beyaz sakallı zat Aksoy ailesinin dedeleri Müftü Şıh Efendi, solunda görülen Hacı Abdurrahman Efendi'dir.

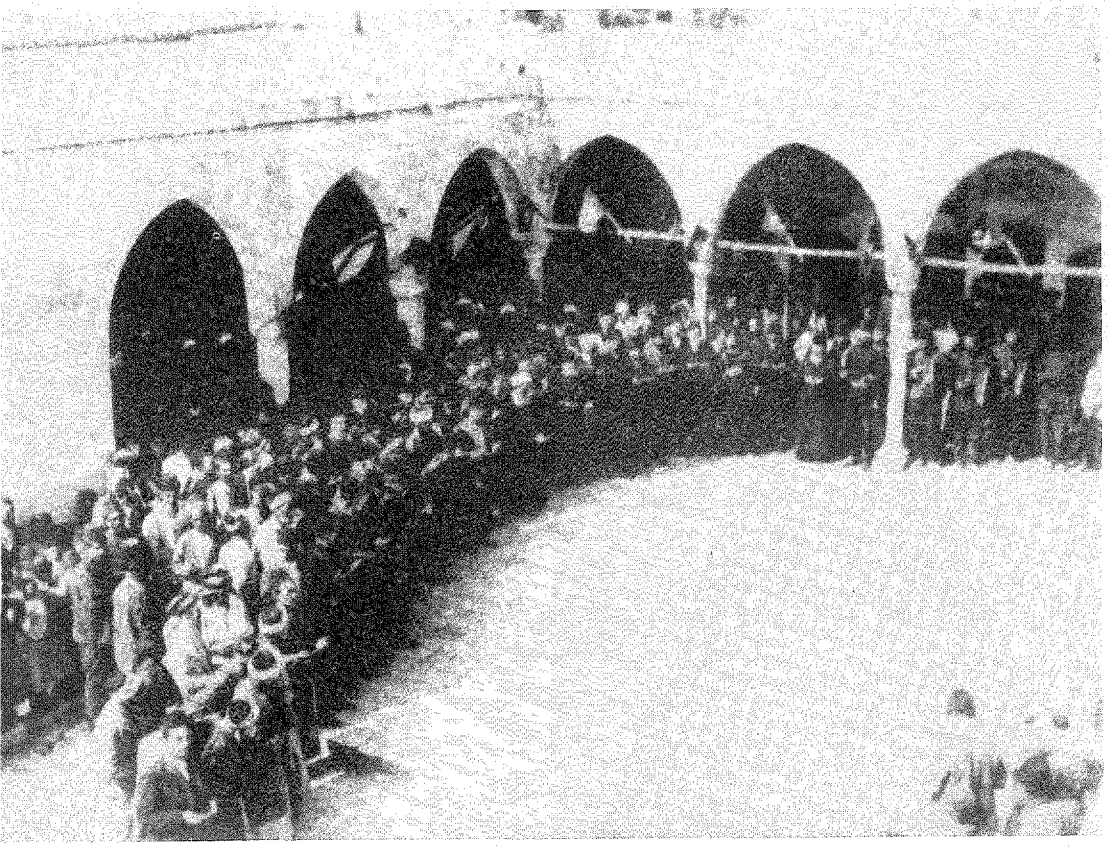

Resim 203
201 nolu fotoğrafta görülen konakta diğer bir bayramlaşma.

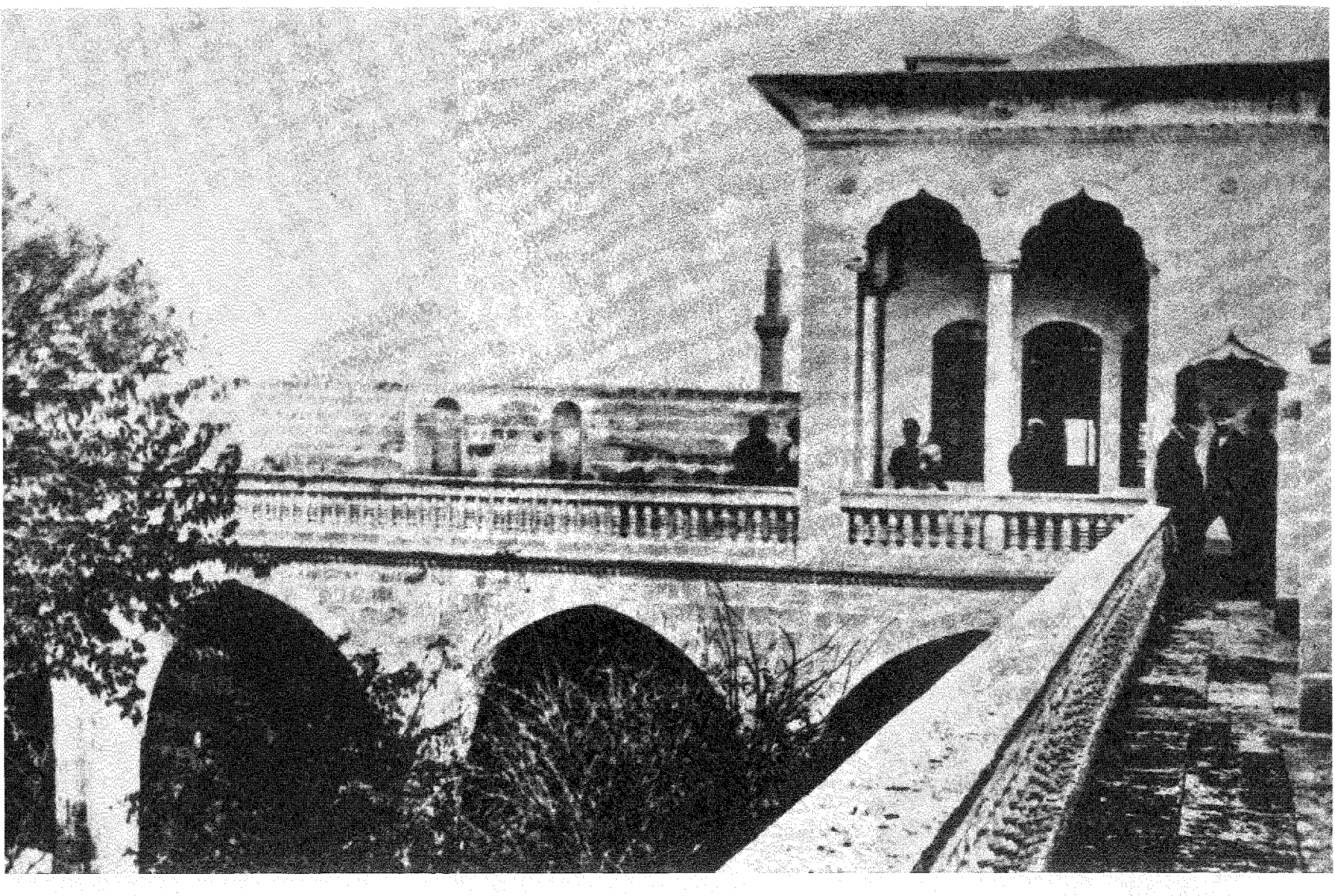

Resim 204
19. yüzyıl sonlarında Urfa'da bir yapı.
Bu yapının yeri ve mahiyeti hakkında bilgi yoktur. Ancak, fotoğrafta görülen minarenin Nimetullah Camiine ait olduğu dikkate alınacak olursa, yapının bugünkü Turan İlkokulunun yerinde bulunan Süryani Kilisesi olabileceği söylenilebilir.

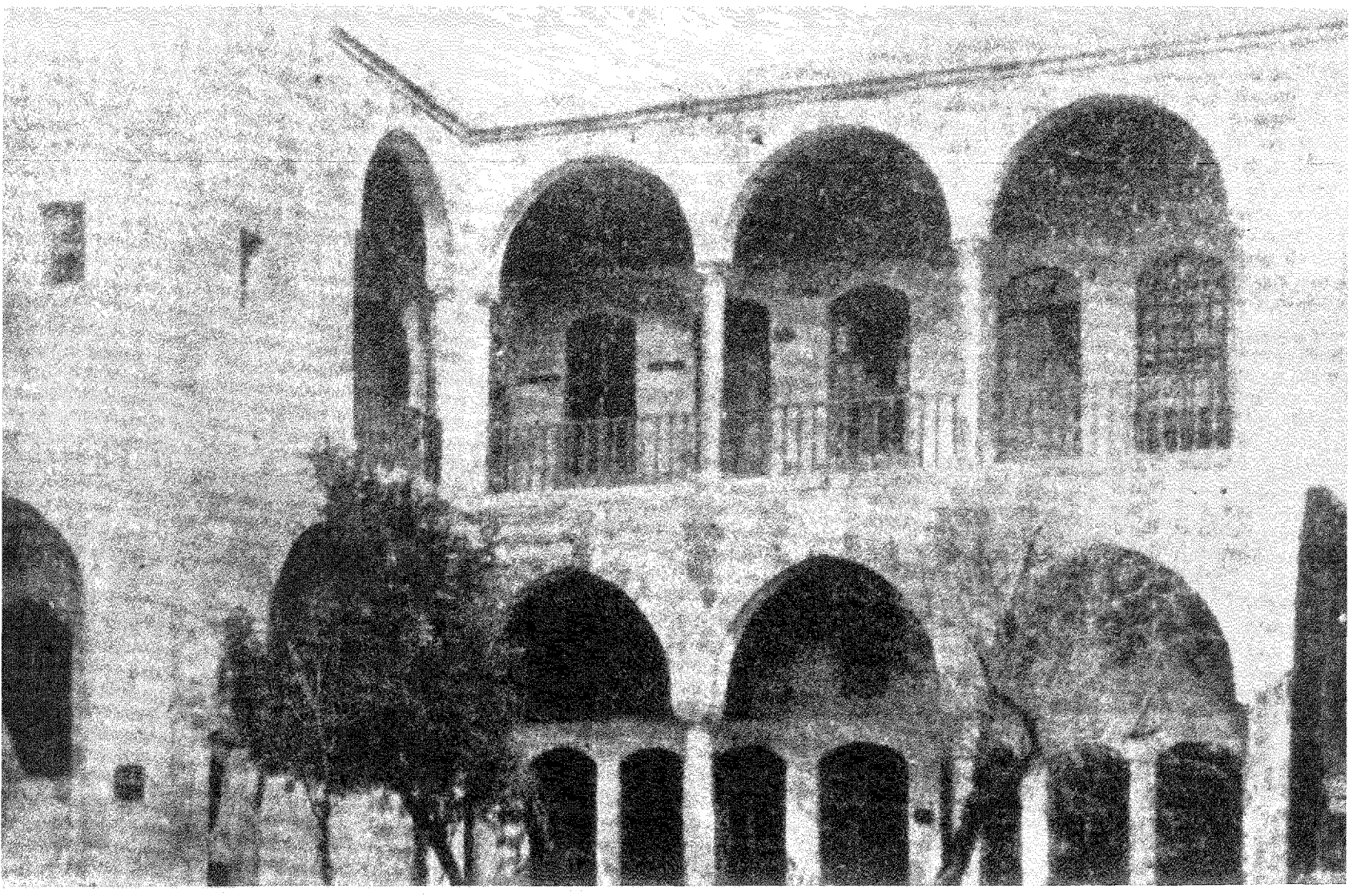

Resim 205
Urfa Numune Mektebi (1927 tarihli Urfa Salnamesinden)

Resim 206
19. yüzyıl sonlarında Urfa'da Mevleviler. (Ali Kayısı arşivi)
Fotoğraf, kasap pazarının doğusuna bitişik olarak bulunan ve günümüzde cami olarak kullanılan Mevlevihane'nin önünde çektirilmiştir. Mevlevihanenin yakınındaki eski sebze haline bu yapıdan dolayı halk arasında "Mevlahane" denilmiş ve bu kelime günümüze kadar sebze hali anlamında kullanılagelmiştir.
Mevlevihanenin kitabesi bulunmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Rızvan Ahmet Paşa'nın H. 1153 (M. 1740) tarihli vakfiyesinde Mevlevihaneden bahsedilmiş olması yapının inşa tarihinin 1740 tarihinden öncesine ait olduğunu göstermektedir. Üzeri tromplu büyük bir kubbe ile örtülü olan bu yapı Mevlevi dergahı olarak inşa edilmiş ve uzun yıllar bu amaçla kullanılmış, tekke ve dergahların kapatılmasıyla uzun yıllar depo olarak kullanılmış ve yakın zamanda camiye dönüştürülmüştür.

Resim 207
Urfalı mevleviler (Ali Kayısı arşivi))

Resim 208
19. yüzyıl sonlarında katırla seyahat. (Ali Kayısı arşivi).

Resim 210
19. yüzyıl sonları Urfa kadın kıyafetlerinden iki örnek.

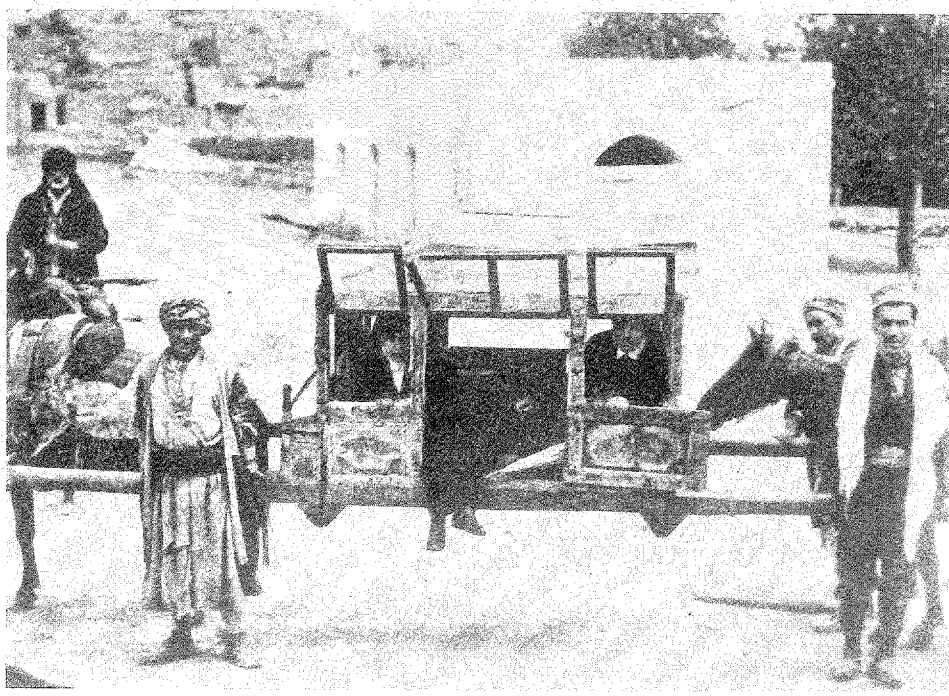

Resim 209 .
19. yüzyıl sonlarının ulaşım aracı "Tahtırvan ". (Ali Kayısı arşivi.) Halk arasında "Tahtırvani yıhıla" deyimi bu araçtan gelmektedir.

Resim 211
19. yüzyıl sonları Urfa kadın kıyafetlerinden örnekler.

Resim 212
19. yüzyıl sonları Urfa kadın ve erkek kıyafetleri (İbrahim Halil Çelik arşivi).

Resim 213
19. yüzyıl sonlarında Urfa'daki bir kadın düğününde kadınlar ve âma çalgıcılar. (Ali Kayısı arşivi)
Urfa kadın düğünlerinde âmâ çalgıcıların müzik yapması yakın zamana kadar devam etmekteydi.

Resim 214
19. yüzyıl sonları Suruç erkek kıyafetlerinden iki örnek (Ali Kayısı arşivi).

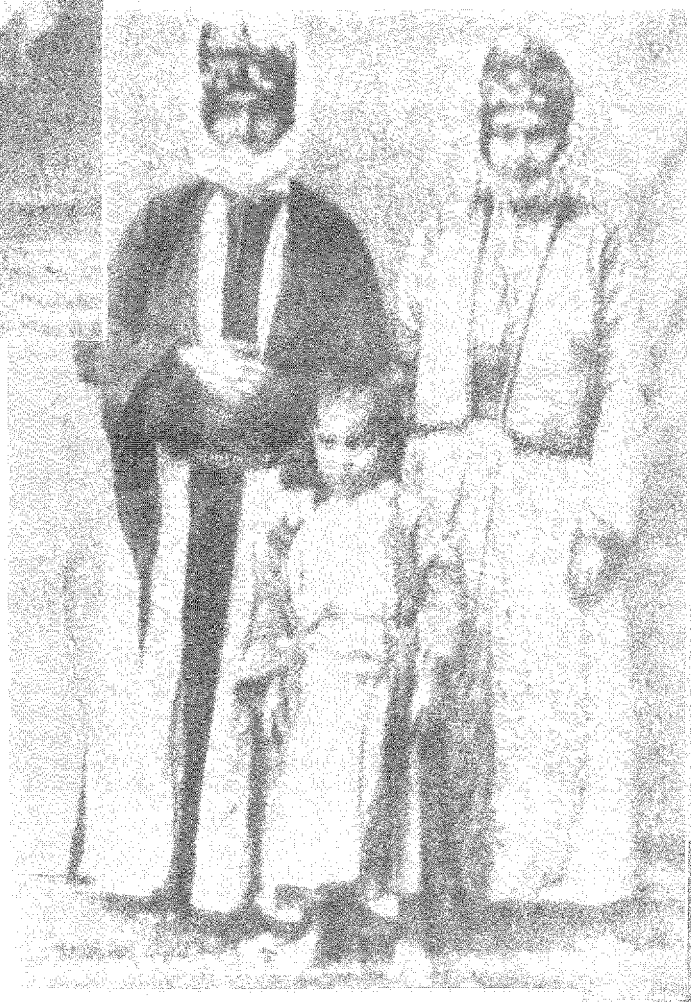

Resim 215
19. yüzyıl sonlarında Suruçlu çocuk ve iki kadın. (Ali kayısı arşivi)

Resim 216
19. yüzyıl sonları Urfa erkek kıyafetleri. (İbrahim Halil Çelik arşivi)

Resim 217
19. yüzyıl sonlarında Urfa köylü kadınları (Mehmet Oymak arşivi)

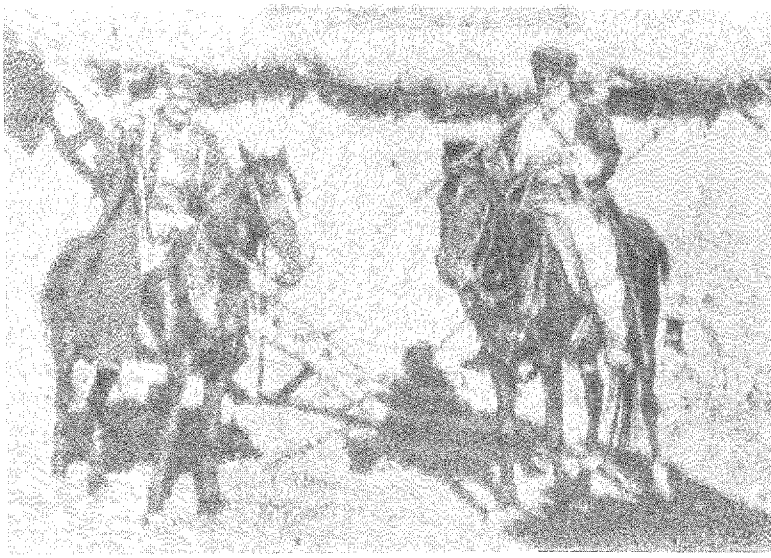

Resim 218
Urfa köylerinden iki atlı tipi (19. yüzyıl sonları)

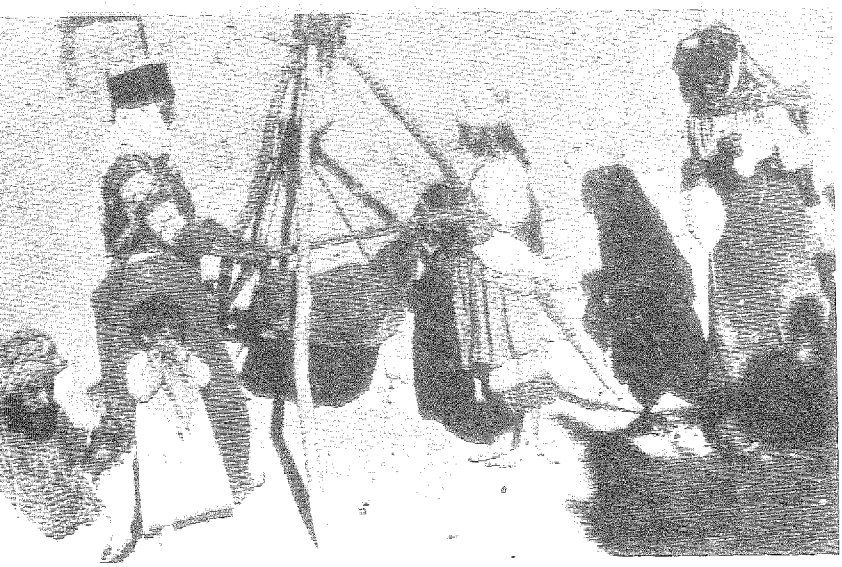

Resim 219
Urfa köy hayatından bir kesit (19. yüzyıl sonları)

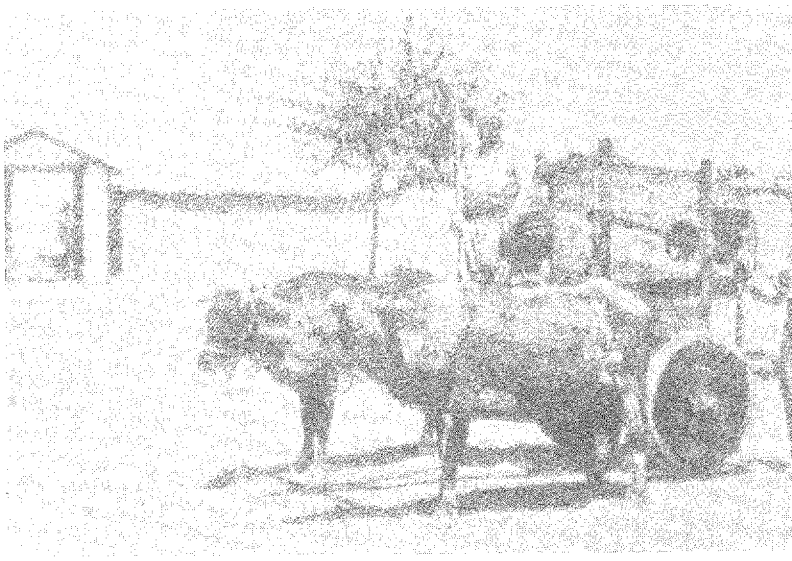

Resim 220
Urfa köylerinde "Farfar". Bu alet vasıtasıyla buğday taneleri ile saman biribirinden ayrılırdı.

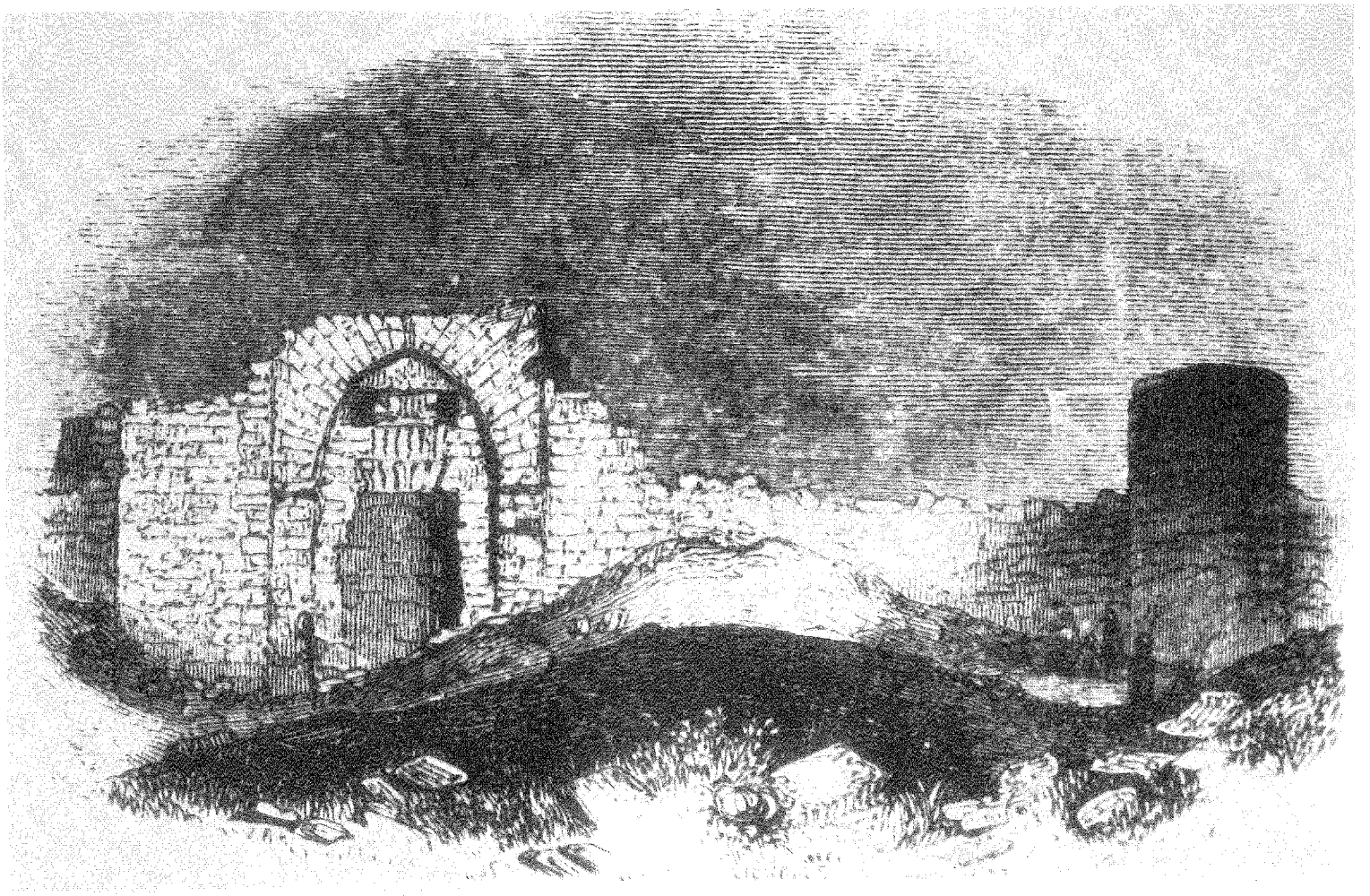

Resim 221
Harran Halep Kapısının 1830'lu yıllardaki görünümü. (Chesney'den).
Bu kapı, 1983 yılında Kültür Bakanlığı'nca restore edilirken gravürde görülen orijinal durumu dikkate alınmamış, aslına uygun olmayan başarısız bir restorasyon yapılmıştır.

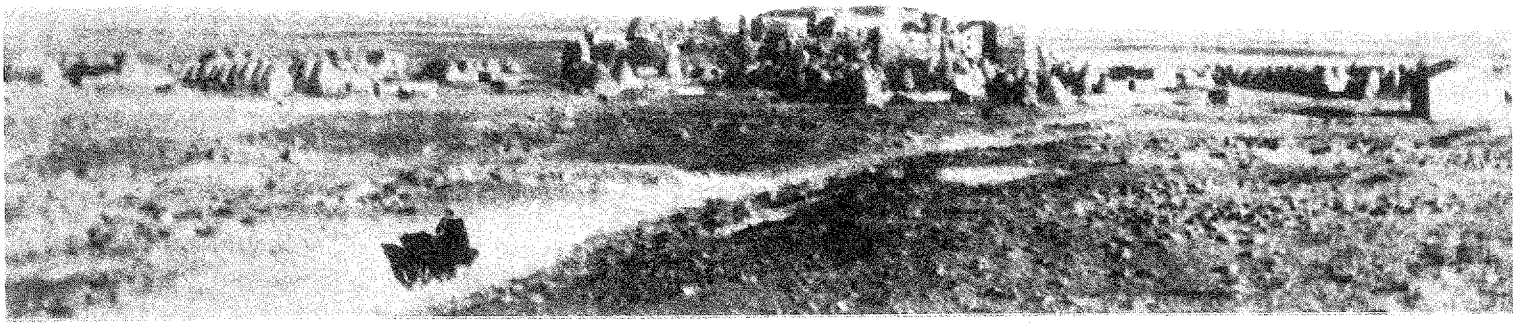

Resim 222
Harran Höyüğünden doğuya doğru bakış. (19. yüzyıl sonları)

Resim 223
19. yüzyıl sonlarında Harran. (Mehmet Oymak arşivi).
Fotoğrafta kubbe evlerin doğrudan doğruya yere oturtulduğu görülüyor.

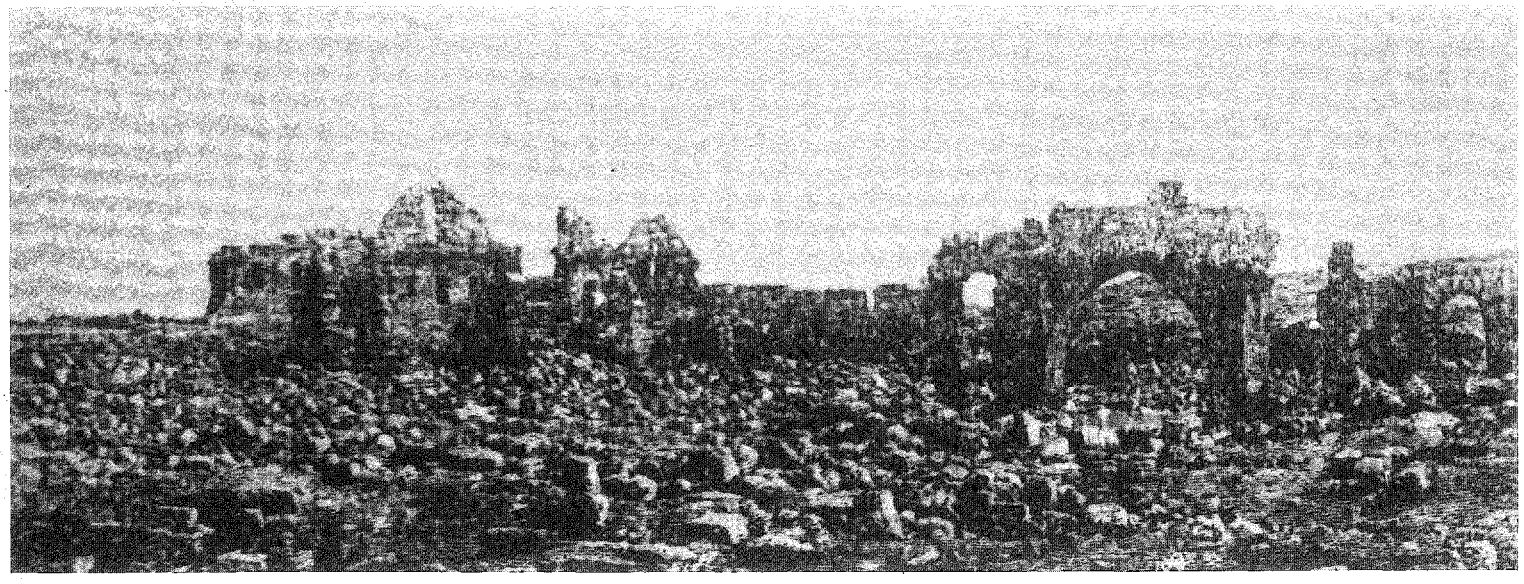

Resim 224
Harran Ulu Camii kalıntıları. (Servet-i Fünun, Cilt 22, 191, s. 249).

Resim 225
Harran Küçük Camiinin kalıntıları.
Günümüzde tamamen yıkılmış olup, yerini dahi tesbit etmek mümkün olamamıştır.

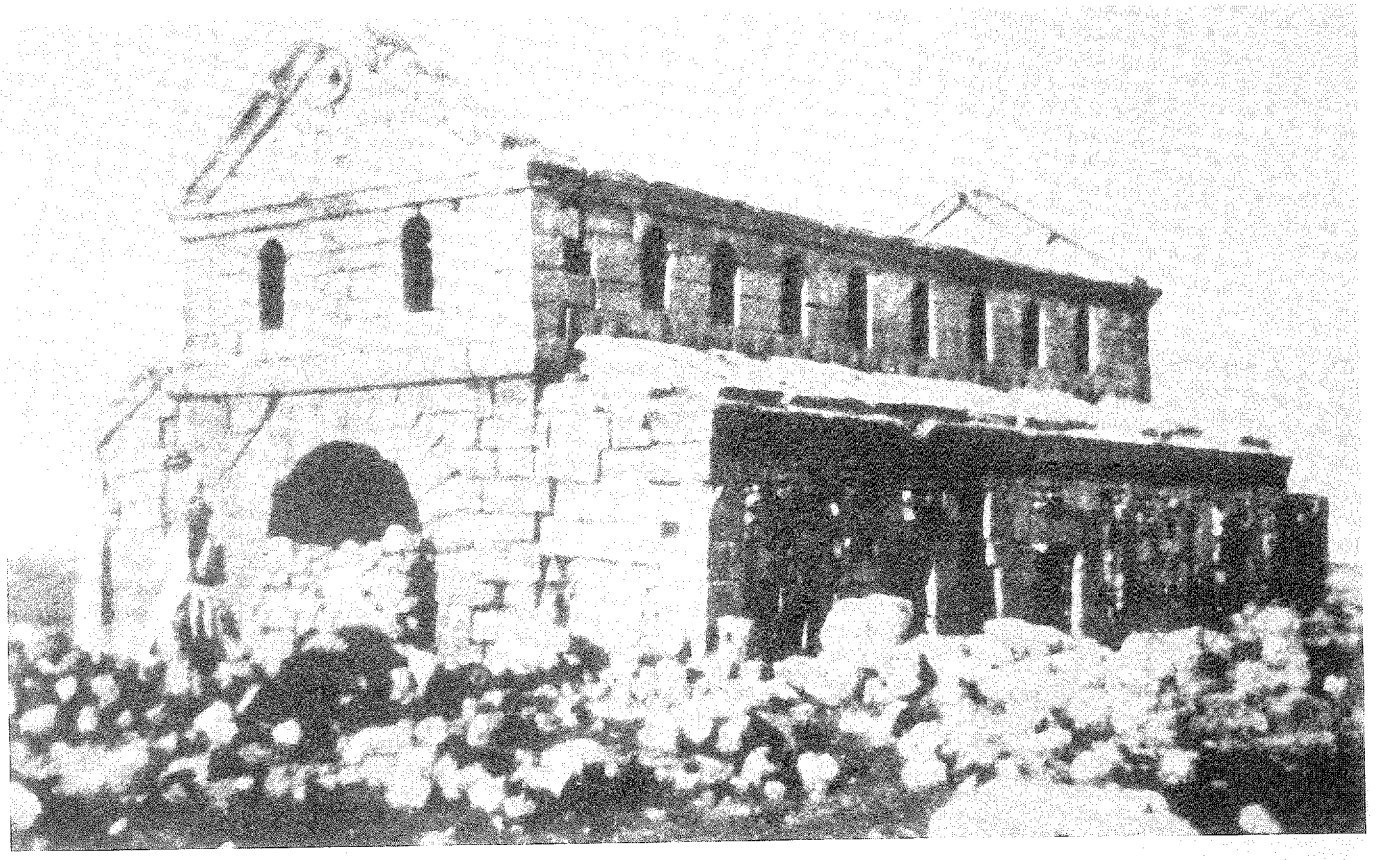

Resim 226
19. yüzyıl sonlarında Halfeti ilçesi köylerinde bir Bazilika.

Resim 227
19. yüzyıl sonlarında Suruç ilçesinde bulunmuş bir arslan kabartması. Bugün kayıptır.

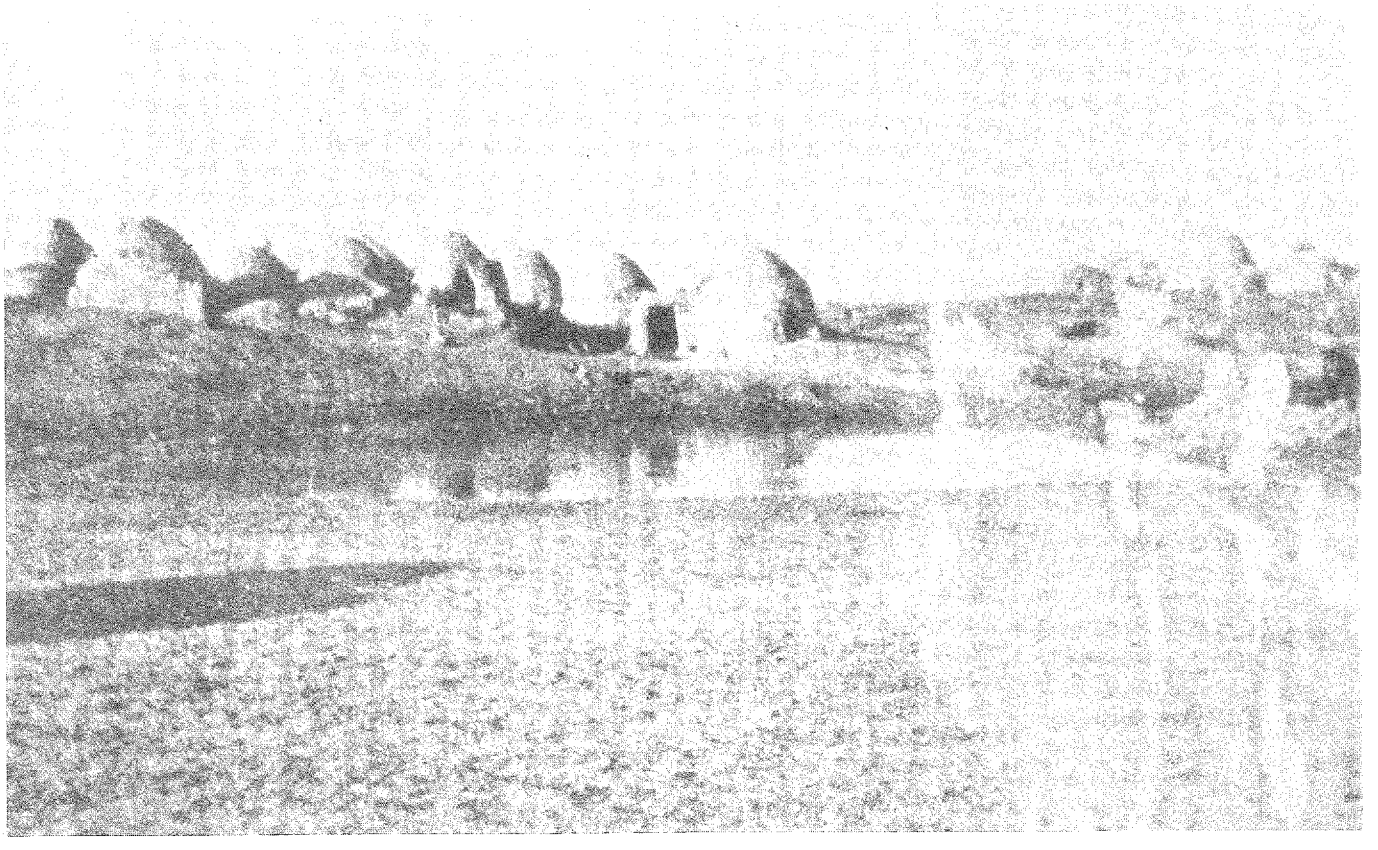

Resim 228
19. yüzyıl sonlarında Suruç'ta konik kubbeli evlerin bulunduğu bir köy.
Fotoğraf, Harran'daki konik kubbeli ev geleneğinin Suruçta da uygulanmasını göstermesi bakımından değer taşımaktadır.

Resim 229
1920'li yıllarda Siverek ilçesinin görünümü.

Resim 230
Viranşehir (19. yüzyıl ilk yarı
Gravür.
Ainsworth William Francis: Trave
and Researches in Asia Mino
Mesopotamia. Chaldea, and A
menia. - London: J.W. Parker, 184
Cilt 1.

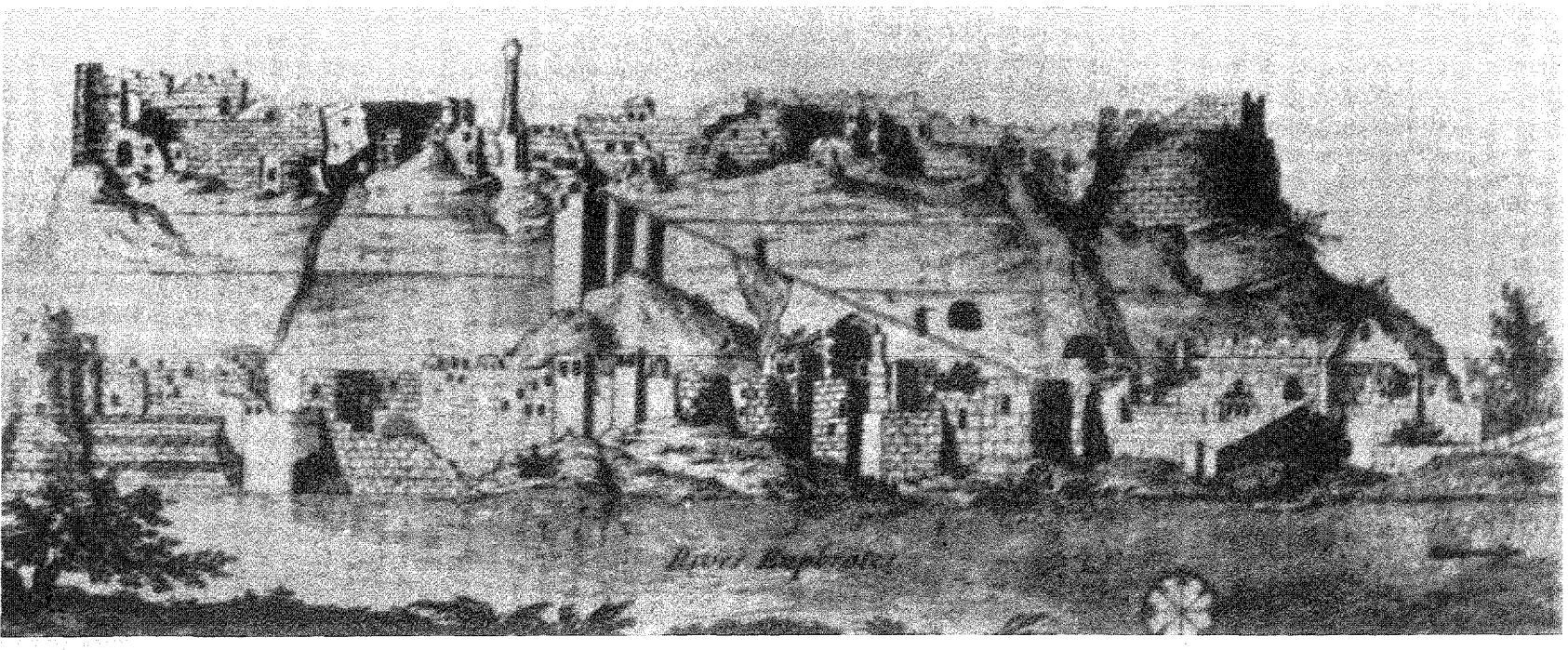

Resim 232
Birecik Kalesi (18. yüzyıl ilk yarısı). Gravür. Kazıma: J.S. Müller Drummond, Alexander: Travels through different Cities of Germany, Italy, Greece and several parts of Asia, as far as the Bank of the Euphrates., London: Printed by W. Strahan for the Author, 1754, s. 206.

Resim 231
Birecik (19. yüzyıl başları). Gravür.
Buckingham, J.S.: Travels in mesopotamia. London: H. Colburn, 1827, - Cilt 1., s. 44.

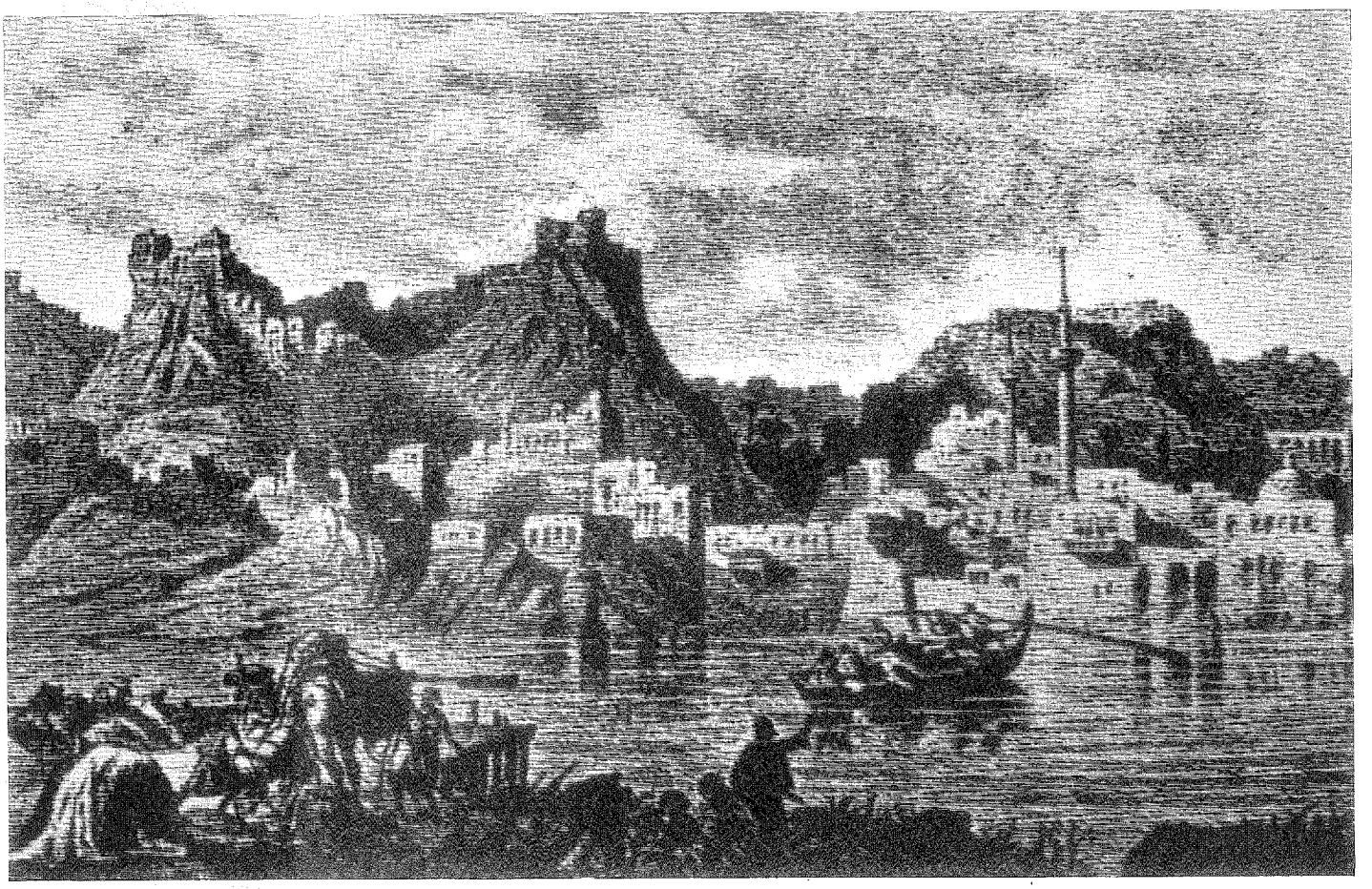

Resim 233
Birecik'te Fırat'ı geçiş. (19. yüzyıl ortaları). Taşbaskı, Çizim: Eugéne Napoleon Flandin.
Le Bon Gustave: La civilisation des Arabes. - Paris: Firmin-Didot, 1884, s. 163.

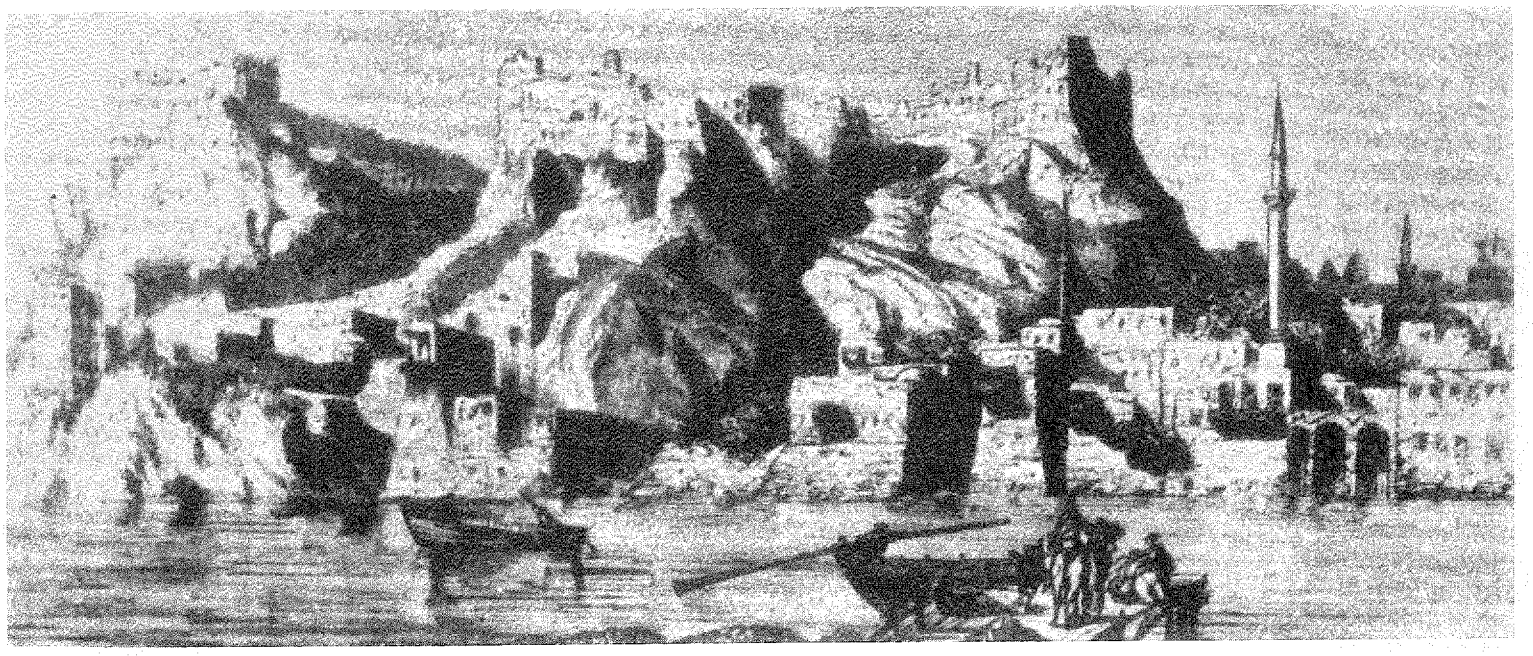

Resim 234
Birecik'te Fırat'ı geçiş. (1857 yılı). Gravür.
L'Illustration, cilt 29, 1857, s. 133.

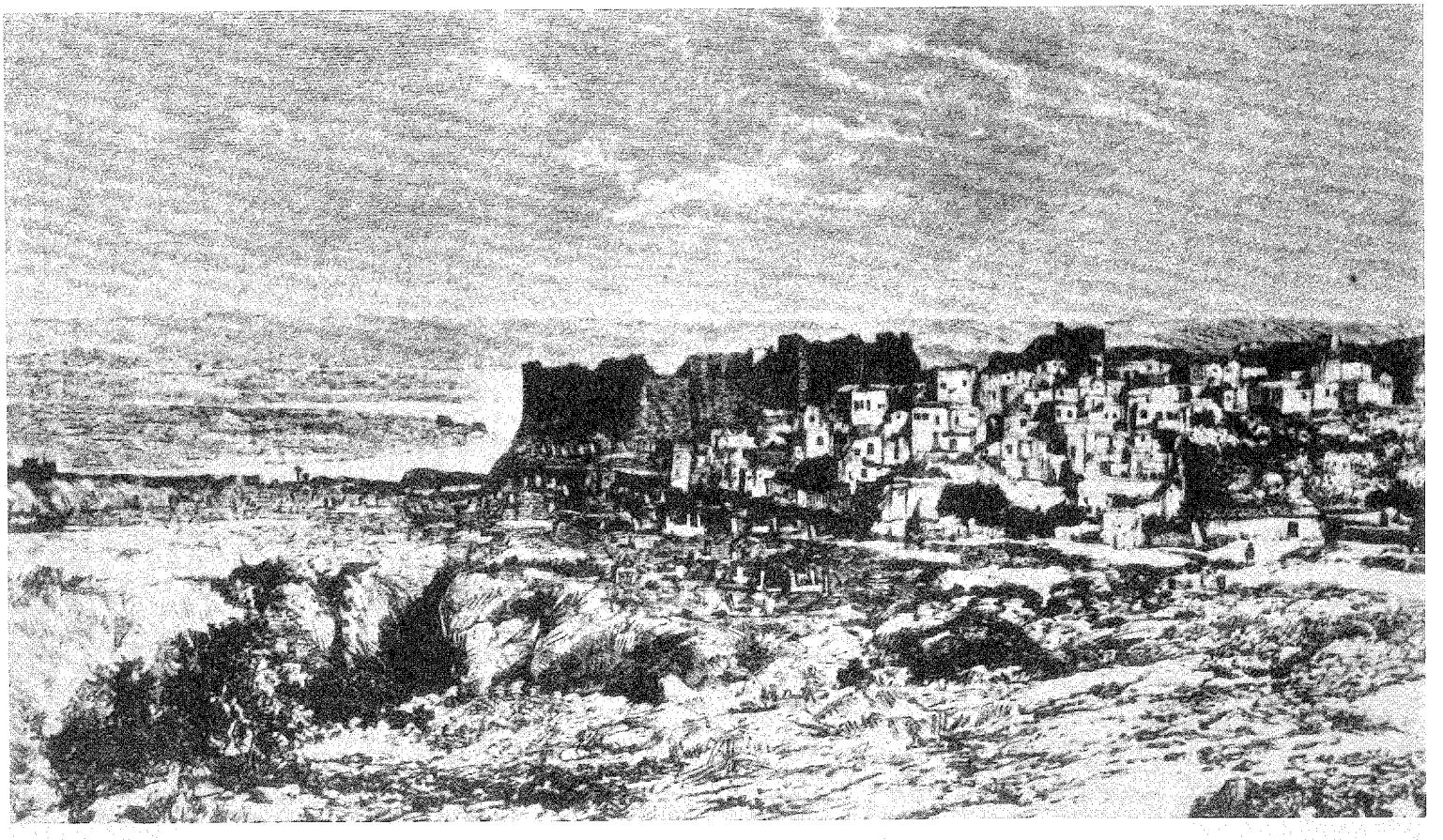

Resim 235
Birecik'ten bir görünüm. (19. yüzyıl ikinci yarısı.) Gravür. Çizim: A. Slom. Reclus, Elisée: L'Asie antérieure. Paris: Hachette, 1884, s. 443.

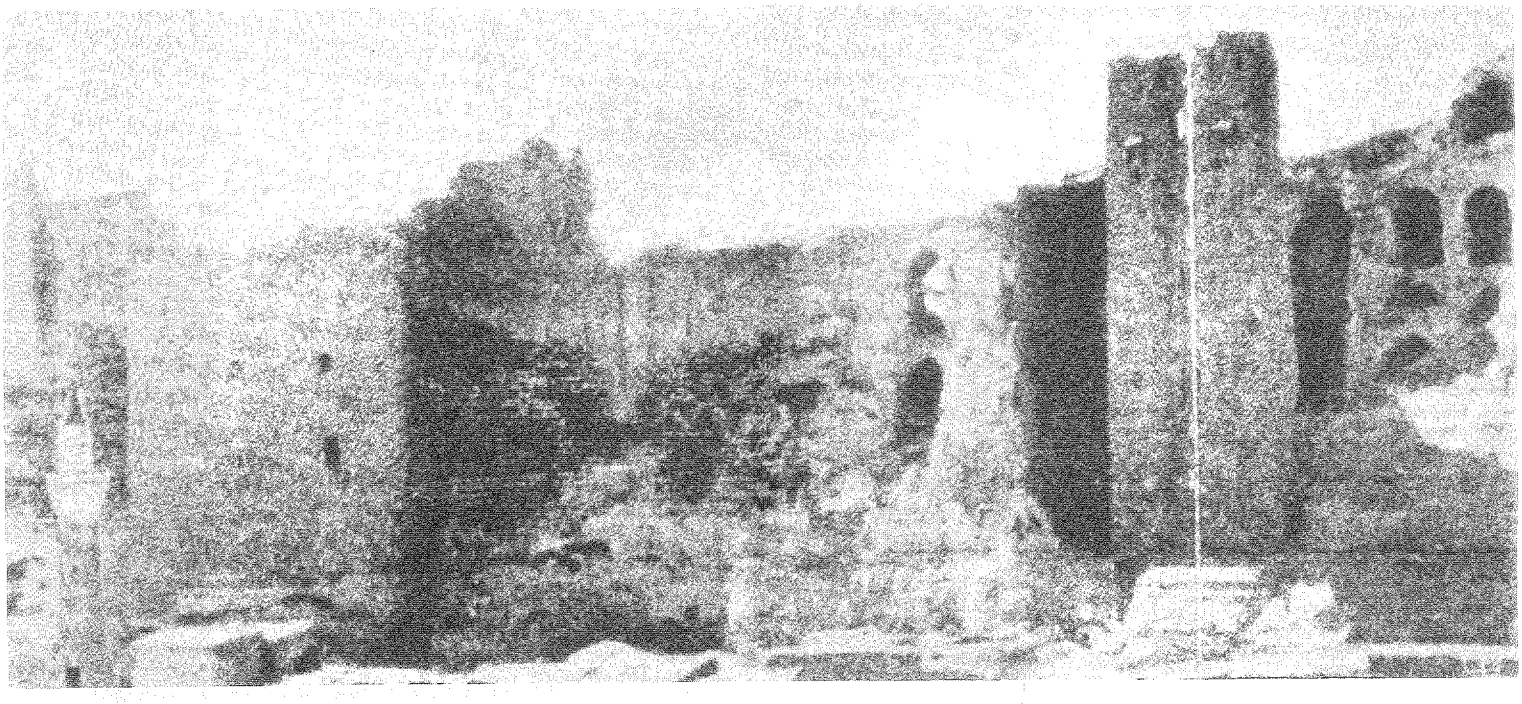

Resim 236
19. yüzyıl ikinci yarısında Birecik Kalesi.
Fotoğrafta görülen kale duvarları ve burçlardan bugün eser yoktur.

Resim 238
19. yüzyıl ikinci yarısında Birecik Kalesinin güney batı burçları.

Resim 237
19. yüzyıl ikinci yarısında Birecik Kalesi

Resim 239
1890 yıllarında Birecik'te Fırat nehrini sallarla geçiş.

Resim 240
1890 yıllarında Birecik'te Fırat Nehrini sallarla geçiş.

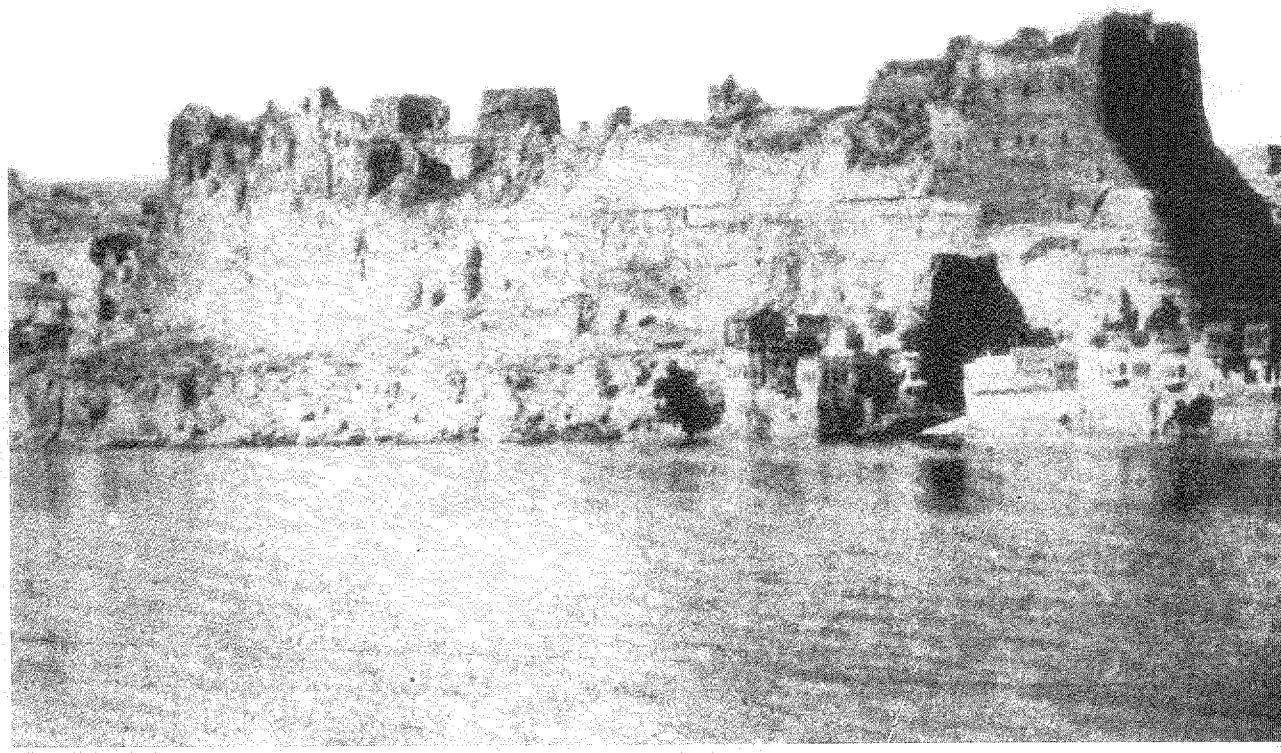

Resim 241
Birecik Kalesinin batı cepheden görünümü.

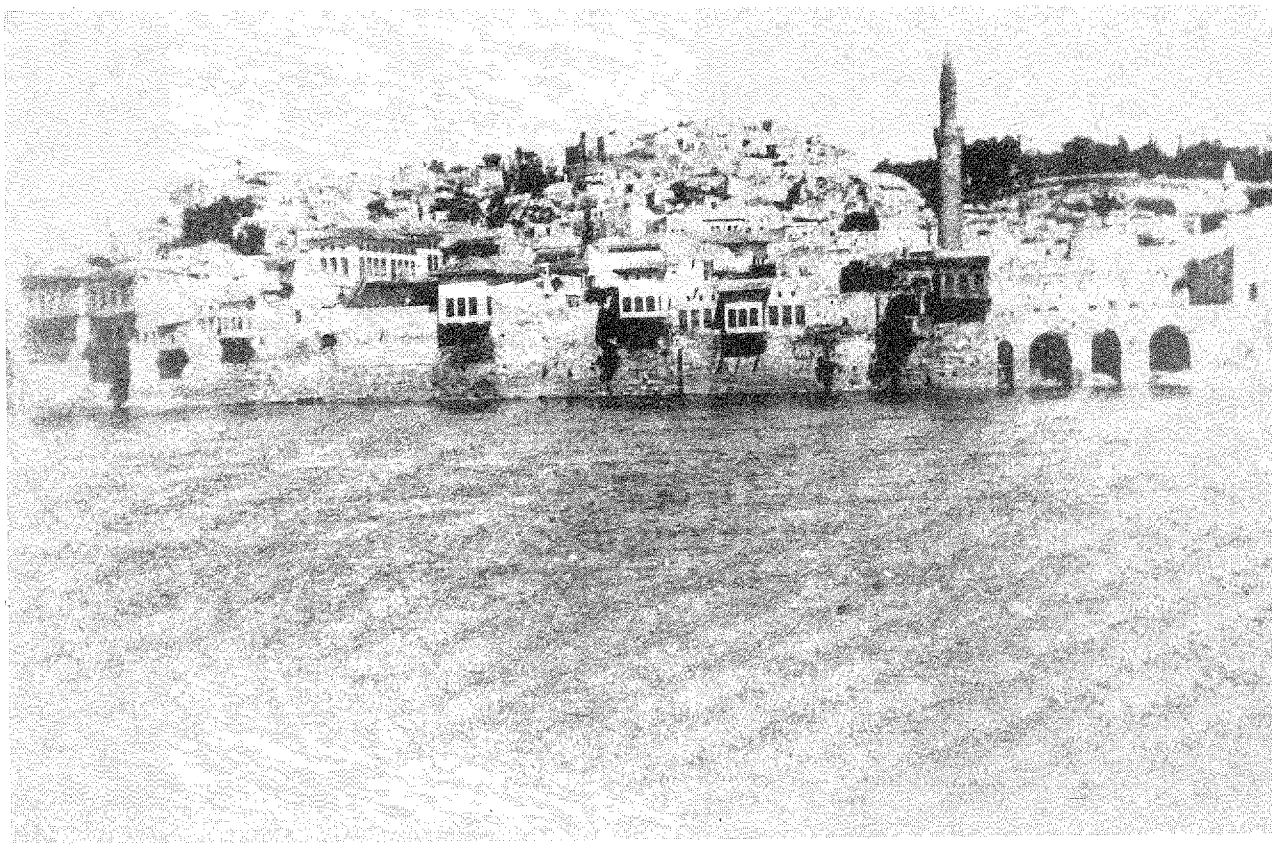

Resim 242
19. yüzyıl sonlarında Birecik.
Fırat kenarında görülen evler, İstanbul Boğaziçi'ndeki yalıları hatırlatmaktadır. Fotoğrafın sağ tarafında, Ulu Camiinin yanında, Fırat kenarında görülen kemerler Tersane (Kayıkhane)'dir. Aynı Tersanenin benzeri Alanya'da bulunmaktadır. Fotoğrafta görülen tersane ve su kenarındaki yapıların ön tarafı son yıllarda doldurularak yol haline getirilmiş, tersane yol altında kalmıştır.

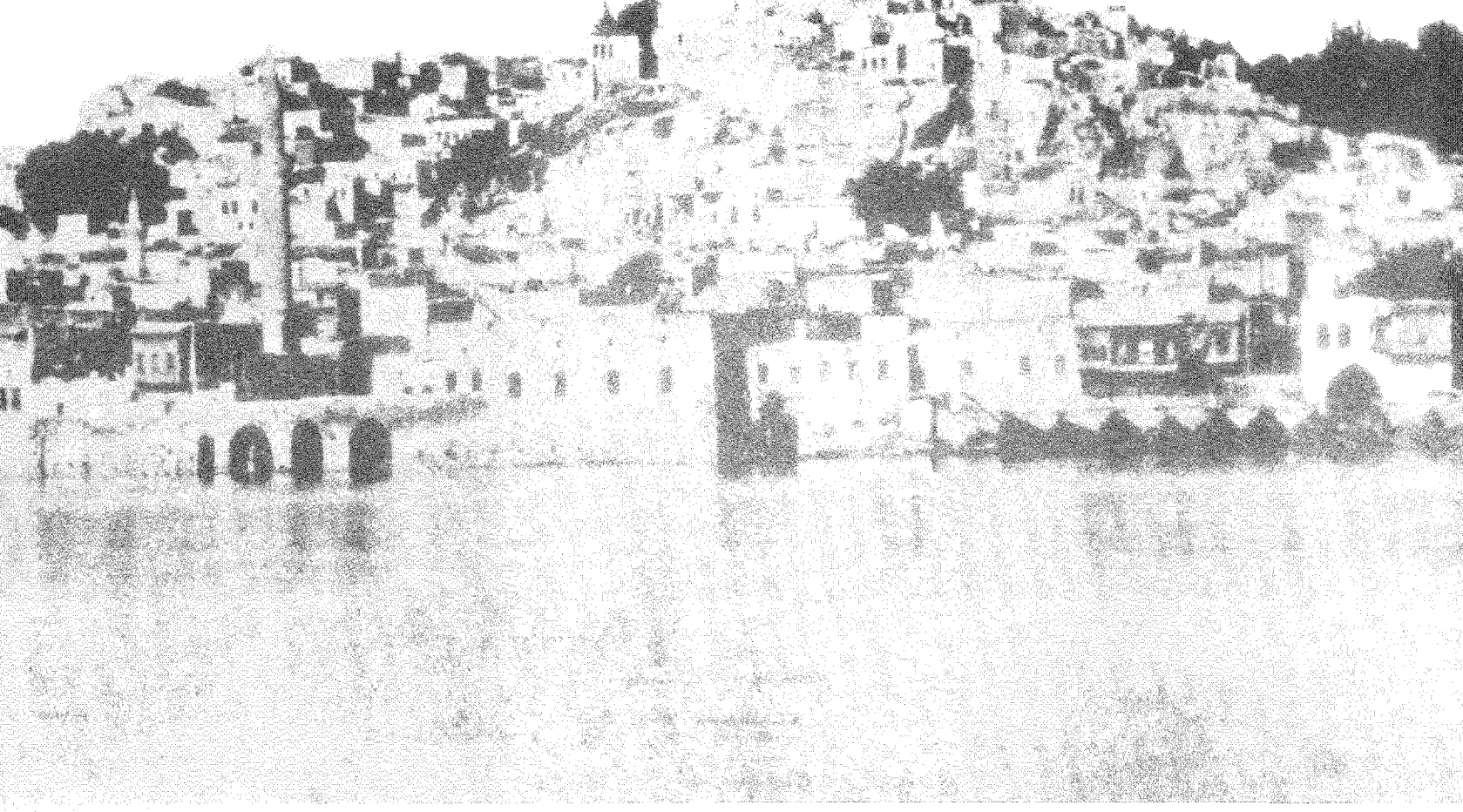

Resim 243
19. yüzyıl sonlarında Birecik.

Resim 244
1940 yıllarında Birecik.

A.CİHAT KÜRKÇÜOĞLU

1948 yılında Şanlıurfa'da doğdu.İlk ve Orta öğrenimini burada tamamladı.1973 yılında İstanbul Üniversitesi,Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünden mezun oldu.Sırasıyla;Turizm ve Tanıtma Bakanlığında Memur,Şanlıurfa müzesinde Asistan,Şanlıurfa Devlet Güzel Sanatlar Galerisi'nde Müdür olarak görev yaptı.Halen Dicle Üniversitesi,Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Şanlıurfa İnşaat Mühendisliği Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Şanlıurfa'ya getireceği ekonomik gelişmenin ve nüfus patlamasının mimari eserlerden el sanatlarına kadar çeşitli kültürel ve sosyal değerleri zamanla ortadan kaldıracağı endişesini taşıdığından; bu değerleri makaleler halinde yayınlamaya, fotoğraflarla tespit ve arşivlemeye, katıldığı sempozyumlarda ve çeşitli kentlerde açtığı fotoğraf sergileriyle tanıtmaya uğraşmaktadır.

Peygamber Şehri Şanlıurfa adlı bir albüm kitabı Şanlıurfa Belediyesince 1988 yılında yayınlanmış olan Kürkçüoğlu'nun basılmaya hazır çalışmalarından bazıları şunlardır.:

1-Şanlıurfa Mimari Eserleri.(Bütün Devirler)
2-Şanlıurfa Evleri
3-Şanlıurfa El Sanatları
4-Şanlıurfa Mimarisinde taş ve Ahşap süslemeciliği.
5-Şanlıurfa'lı Hattat Behçet Arabi-Hayatı-Eserleri.